

T.C
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SOSYOLOJİ ANA BİLİM DALI

BİR DEĞERSİZLEŞME BİÇİMİ OLARAK
ÜNİVERSİTE MEZUNU İŞSİZLİĞİ ÜZERİNE
SOSYOLOJİK BİR ÇALIŞMA

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN
Prof. Dr. İlknur ÖNER

HAZIRLAYAN
Muharrem ASLAN

ELAZIĞ-2018

T.C
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SOSYOLOJİ ANA BİLİM DALI

BİR DEĞERSİZLEŞME BİÇİMİ OLARAK ÜNİVERSİTE MEZUNU İŞSİZLİĞİ
ÜZERİNE SOSYOLOJİK BİR ÇALIŞMA

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN
Prof. Dr. İlknur ÖNER

HAZIRLAYAN
Muharrem ASLAN

Jürimiz, tarihinde yapılan tez savunma sınavı sonunda bu yüksek lisans / doktora tezini oy birliği / oy çokluğu ile başarılı saymıştır.

Jüri Üyeleri:

- 1.
- 2.
- 3.

F. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulunun tarih ve sayılı kararıyla bu tezin kabulü onaylanmıştır.

Prof. Dr. Ömer Osman UMAR
Sosyal Bilimler Enstitü Müdürü

ÖZET**Yüksek Lisans Tezi****Bir Değersizleşme Biçimi Olarak Üniversite Mezunu İşsizliği Üzerine Sosyolojik
Bir Çalışma****Muharrem ASLAN****Fırat Üniversitesi****Sosyal Bilimler Enstitüsü****Sosyoloji Ana Bilim Dalı****Elazığ-2018; Sayfa: XI+124**

İşsizlik konusu yıllardan beri üzerinde farklı bakış açılarıyla tartışmaların yapıldığı ve farklı ilişkilendirmelerle analizlerin yapıldığı alanlardan bir tanesidir. Ancak son dönemlerde tartışmalarda konu, üniversite mezunlarının emeğinin değersizleşmesi ve işsizlikle bağlantılı olarak ele alınmaktadır.

"Nitelikli emeğin değersizleşmesi" olgusu, ekonomik, kültürel politik, toplumsal süreçlerle yakından ilişkili olup, toplumların gelişmişlik düzeyine bakılmaksızın, hemen hemen tüm toplumlarda görülmeye başlanmıştır. Günümüzde bireyler, toplumdaki konumlarını elde etmek için belli bir eğitime tabii olurlar. Böylece ekonomik, toplumsal, simgesel sermayelerini ortaya koyarlar. Bireylerin toplum içerisinde sermayelerini arttırma yollarından biri de eğitimidir. Ancak, toplumsal konumunu elde etmek için eğitim hakkını kullanan bireyler, aldığı eğitim neticesinde son dönemlerde uygun bir şekilde istihdam edilememektedir.

Bu çalışma, kaynak taramasına dayalı bir mevcut durum değerlendirmesidir. Çalışma; giriş, kavramsal ve teorik çerçeve, üniversiteli işsizliği ve değersizleşme ilişkisi ve sonuç olmak üzere dört bölümden oluşmaktadır.

Günümüzde üniversite mezunlarının işsiz kalması, istihdam edilememesi, nitelikli emeğin değersizleşmesi veya değersizleştirilmesine bir örnektir. Bu olgunun yaşanmasında etkili olan en önemli süreçlerden biri, kendini yeniden üreten ve günümüzde etkisini derinden hissettiren ‘yeni kapitalizm kültürü’ olarak kabul edilmektedir. Günümüz bilgi toplumunda ortaya çıkan bu kültür ile birlikte eşitsizlikler artmıştır. Aynı zamanda bilgi de kapitalist sürecin işleminde bir meta haline gelmiştir. Bu bağlamda kapitalizm, kendi sürecine dâhil edemeyip, artı değere dönüştüremediği bilgiyi ve emeği değersizleştirmiştir. Bunun en iyi görünen alanlarından biri ise, 'nitelikli emeğin değersizleşmesi' olgusudur. Ülkeler, ‘nitelikli emeğin değersizleşmesi’ noktasında birtakım politikalar benimsemektedirler. “Bir Değersizleşme Biçimi Olarak Üniversite Mezunu İşsizliği Üzerine Sosyolojik Bir Çalışma” adlı bu çalışmada ise, Türkiye genelinde, 'üniversite mezunu olan işsizlerin sayısındaki artış' ile 'üniversite mezunlarının eğitilmiş olmalarına rağmen işsiz kalması' ve 'nitelikli emeğin değersizleşmesi' arasındaki ilişki sorgulanmaktadır.

Çalışmanın bulguları, güncel üniversite mezunu işsizliği konusunun önemli olduğunu, Türkiye için de bu konuyla ilgili araştırma sayısının artırılması ve bazı önlemlerin alınması gerektiğini ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: İşsizlik, Nitelikli Emeğin Değersizleşmesi, Yeni Kapitalizm Kültürü, Neoliberal Politikalar

ABSTRACT**Master of Arts (MA)****A Sociological Study on Unemployment of University Graduates as a Form of Devaluation****Muharrem ASLAN****Firat University****Institute of Social Sciences****Sociology Main Division****Elazığ-2018; Pages: XI+124**

Unemployment issue has been one of the areas which is discussed through different point of views and analyzed through differing connections since many years. However, discussions of the recent periods based on evaluations of devaluation of university graduate labor and its connection to unemployment.

The phenomenon of 'devaluation of qualified labor' is closely related to economic, cultural, political processes and it has begun to be seen almost all societies regardless of the level of their level of development. Nowadays individuals are subject to a certain education to gain their position in society. Thus, they put forward their economic, social, symbolic capital. One of the ways in which individuals increase their capital within society is education. However, individuals, who use their educational right to gain their societal position, cannot be appropriately located to employment according to their educational achievement, in recent periods.

This study is an evaluation of the present situation through literature review. It consists of four main sections; namely introduction, conceptual and theoretical frame, graduate unemployment and devaluation relation and conclusion.

Today, unemployment of university graduates, inability to locate them in employment is the example of the devaluation of qualified labor or disqualification of qualified labor. One of the most important processes that are effective in the realization

of this phenomenon is the 'culture of new capitalism', which reproduces itself and makes its effects deeply felt today. With this culture emerging in today's information society, inequalities have increased. At the same time knowledge has become a commodity in the process of capitalist process. In this context, capitalism has devalued knowledge and labor that they cannot be included its own process, and which it cannot be transferred to surplus value. One of the best viewed areas of this is the phenomenon of 'devaluation of qualified labor'. Countries are adopting a number of policies at the point of 'devaluing their qualified labor'. In this study which is entitled with “University Graduate Unemployment from A Sociological Perspective”, the relationship of ‘increase of unemployed university graduates’ and 'despite being educated university graduates their remaining unemployment' have been questioned in general of Turkey.

The findings of this study reveal that contemporary university graduate unemployment issue is important, requires increase in number of studies and preventative measures for Turkey as well.

Key Words: Unemployment, Devaluation of Qualified Labor, New Capitalism Culture, Neoliberal Politics

İÇİNDEKİLER

ÖZET	II
ABSTRACT.....	IV
İÇİNDEKİLER.....	VI
TABLolar LİSTESİ	VIII
ŞEKİLLER LİSTESİ	IX
KISALTMALAR LİSTESİ.....	X
ÖNSÖZ	XI

BİRİNCİ BÖLÜM

1. GİRİŞ.....	1
1.1. Araştırmanın Problemi ve Konusu.....	4
1.2. Araştırmanın Amacı	9
1.3. Araştırmanın Önemi.....	9
1.4. Araştırmanın Soruları.....	10
1.5. Araştırmanın Yöntem ve Teknikleri	10
1.6. Araştırmanın Sınırlılıkları	12

İKİNCİ BÖLÜM

2. ARAŞTIRMANIN KAVRAMSAL VE TEORİK ÇERÇEVESİ	14
2.1. Çalışma/İş Kavramının Tarihsel Arka Planı	14
2.2. Üniversiteli Eğitimli İşsizler ve Eğitimlerinin Değersizleşmesine İlişkin Kavram Kargaşası.....	18
2.2.1. Eğitimin Değer ve Değersizleşmesi	18
2.2.2. Çalışma Kavramı	20
2.2.3. İşsizlik ve Üniversiteli İşsizliği	24
2.3. Üniversiteli İşsizliğin Nedenleri ve Yeni Biçimleri.....	28
2.3.1. Yatırım Olarak Eğitim	33
2.3.2. Çalışma, Beceri-İş Uyumsuzluğu	37
2.3.3. Devlet Politikalarına Bağımlılık.....	39
2.3.4. Gençlerin İş Pazarındaki Hareketliliği	42
2.3.5. İş Pazarı Politikaları	45
2.3.6. Eğitim Politikaları	47
2.3.7. Belirli Alanların Yerleşememe Durumu	49

2.3.8. Eşitsiz Sınav Süreçleri	51
2.3.9. Beklenti ve Tutumlar, Kendini Konumlandırma	53
2.4. Sayısal Veri Eksikliği ve Planlama İlişkisi	54
2.4.1. İşsiz Kitle İçerisindeki Vasıflı Kişilerin Oranı ve Değişimi	54
2.4.2. Türkiye’de Bireylerin Eğitim Düzeyi, İş Bulma Olanakları ve Üniversite Mezunu İşsiz Sayısının Artışı	59

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. ÜNİVERSİTELİ İŞSİZLİĞİ VE DEĞERSİZLEŞME İLİŞKİSİ	66
3.1. Değersizleşmenin Nedenleri	71
3.1.1. Üretim Yapısının Değişmesi ve Kapitalizm Kültürü	72
3.1.2. Yeni Kapitalizm Kültürü ve Değersizleşme	74
3.1.2.1. Bilgi toplumu ve bilginin hızlı dönüşümü (vasıf)	77
3.1.2.2. Hayat boyu öğrenme	79
3.1.2.3. Neoliberal politikalar, esnek üretim ve esnek çalışma	81
3.1.2.4. Türkiye’de uygulanan neoliberal politikalar ve toplumsal hayata yansıması	83
3.1.2.5. Yeni kapitalizm kültürü, esnek çalışma ve değersizleşme arasındaki ilişki	84
3.1.3. İşsiz Kalan Bireylerin Kendilerine Yönelik Algısı ve Toplumdaki Konumu	87
3.1.4. İşsizliğin Toplumsal Sonuçları	89
3.2. Değersizleşme İle İlgili Süreçte Rol Alanlar	92
3.2.1. Değersizleşmeyi uygulayanlar, hissettirenler	92
3.2.2. Değersizleşmeyi hissedenler	93
3.2.3. Değersizleşmeyi izleyenler	98
3.2.4. Değersizleşmeyi değiştirebilecekler	99
3.3. Değersizleşmenin Yansımaları	100
3.4. Değersizleşmeyle Başa Çıkma Yolları	103
SONUÇ	107
KAYNAKÇA	114
EKLER	123
ÖZGEÇMİŞ	124

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1. En Son Mezun Olunan Okul ve Mezun Olunan Alana Göre İşgücü Durumu, 2016-2017	51
Tablo 2. Eğitim Durumuna Göre İşgücüne Katılma ve İstihdam Oranı, Haziran 2014-2015	56
Tablo 3. Eğitim Durumuna Göre İşgücüne Katılma ve İstihdam Oranı, Haziran 2016-2017	57
Tablo 4. Eğitim Düzeyine Göre İşsizlik Oranları, Haziran 2014-2015	58
Tablo 5. Eğitim Düzeyine Göre İşsizlik Oranları, Haziran 2016-2017	59
Tablo 6. Yıllara Göre Eğitim Fakültesi Mezunu Sayısı	62
Tablo 7. Eğitim Düzeyine Göre İşgücü Durumu, Ekim-2011-2012 15+yaş	62
Tablo 8. Eğitim Durumuna Göre İşgücü Durumu, Ekim-2014-2015, 15+yaş.....	63

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1. İşsizlikte Etkileşim Döngüsü.....	26
Şekil 2. Türkiye’de Yıllara Göre Yükseköğretim Brüt Okullaşma Oranları (1999-2011)	60
Şekil 3. Türkiye’de Yükseköğretim Öğrenci Sayısındaki Değişim (1984-2011)	61

KISALTMALAR LİSTESİ

Akt	: Aktaran
DMS	: Devlet Memurluk Sınavı
ILO	: Uluslararası Çalışma Örgütü
KPSS	: Kamu personel Seçme Sınavı
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı
OECD	: Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü
ÖSYM	: Öğrenci Seçme ve Yerleştirme Merkezi
TÜİK	: Türkiye İstatistik Kurumu
YÖK	: Yüksek Öğretim Kurulu

ÖNSÖZ

"Nitelikli emeğin değersizleşmesi" olgusu, ekonomik, kültürel politik, toplumsal süreçlerle yakından ilişkilidir ve hemen hemen tüm toplumlarda görülmeye başlanmıştır. Günümüzde bireyler toplumdaki konumlarını elde etmek için belli bir eğitime tabii olurlar. Böylece ekonomik, toplumsal, simgesel sermayelerini ortaya koyarlar. Bireylerin toplum içerisinde sermayelerini arttırma yollarından biri de eğitimidir. Ancak, toplumsal konumunu elde etmek için eğitim hakkını kullanan bireyler, aldığı eğitim neticesinde son dönemlerde uygun bir şekilde istihdam edilememektedir. Söz konusu üniversite mezunlarının istihdam problemini neden ve sonuçları ile ele alan bu çalışma, özellikle bu alanda yapılan çalışmaların yetersiz olması dolayısıyla, önem arz etmektedir.

Çalışmam sırasında, büyük bir anlayış ve sabır göstererek bana yardımcı olan çok değerli hocam Prof. Dr. İlknur ÖNER'e, katkılarından dolayı Prof. Dr. Ömer AYTAÇ Ve Doç. Dr. Reşat AÇIKGÖZ'e ve ailemin her bir ferdine teşekkürlerimi sunuyorum.

ELAZIĞ-2018**Muharrem ASLAN**

BİRİNCİ BÖLÜM

1. GİRİŞ

1970 sonrasında, dünyadaki tüm ülkelerin toplumsal yapısında çok boyutlu ve hızlı bir değişim ve dönüşüm yaşanmıştır. Sosyologlar, bu değişim ve dönüşüm karşısında toplum yapısını açıklamak için birçok kavram geliştirmişlerdir. ‘Post-kapitalizm’, ‘Enformasyon Toplumu’, ‘Esnek Üretim’, ‘İkinci Endüstriyel Bölünme’, ‘Post Fordizm’, ‘Disorganize Kapitalizm’, ‘Endüstri Ötesi Toplum’ bu kavramlardan bazılarıdır (Belek, 1999). Bu dönem için farklı tanımlamalar yapılsa da üzerinde durulan ortak nokta, kapitalizm kültürünün yeni bir biçim almasıdır. Yeni kapitalizm kültürünün değişmeyen yapısı ise maksimum karı elde etmeyi hedeflemesidir (Sennet, 2009). Bu kapitalist sürecin yeni biçiminde, toplumun belirli kesimleri arasında farklılıklar ve derin uçurumlar vardır. Zygmunt Bauman’ın şu sözleri bu durumu şöyle açıklamaktadır:

“Bir toplumun durumu incelendiğinde ve değerlendirildiğinde genellikle hesaplananlar ‘ortalaması alınmış’ gelirler, yaşam ve sağlık standartları gibi değerlerdir. Bu değerlerin toplumun farklı kesimleri arasında gösterdiği farklılığın derecesi ile en üst ve en alt tabaka arasındaki uçurum, toplumun değerlendirilmesinde nadiren alakalı göstergeler olarak kabul edilir. Eşitsizliğin artışı hemen hiçbir zaman ekonomik bir sorunun habercisinden öte bir durum olarak değerlendirilmez” (Bauman, 2013: 8-9).

Burada Bauman, iki temel olguya; işsizlik ve yoksulluk olgularına gönderme yapmaktadır.

Günümüzde, iş piyasasındaki rekabet koşullarının zorlaşması ve neoliberal ekonomi politikalarının artmasıyla birlikte, işgücü istihdamının yapısında ve niteliğinde bir dönüşüm meydana gelmiştir. Bu değişim ve dönüşüm, esnek çalışma koşullarının yanı sıra ömür boyu istihdam koşullarının sona ermesine neden olmuştur. Kariyer yapmak zorlaşmış, kamu istihdamında azalmalar ve işsizlik oranlarında artışlar yaşanmıştır (Kart, 2010). Bu çerçevede bir taraftan vasıflı işgücü sayısının artması diğer taraftan yeni kapitalizm kültürünün istihdama ve emek gücüne olan ihtiyacının azalması

bilhassa eğitim düzeyi yüksek bireyleri olumsuz bir şekilde etkilemektedir. Bu dönüşüm eğitilmiş bireylerin işsiz kalmasına neden olabilmektedir.

Araştırmanın odak kavramlarından birisi olan işsizlik olgusu, ekonomik hayata katılmamanın sonucunda geçim sıkıntısı gibi ekonomik sorunlara yol açmasının yanı sıra sosyal problemleri de beraberinde getirmektedir. Bu sorunların başında, kişinin ‘mahcubiyet’ duygusunu yaşayarak (Erdoğan vd., 2012) bireyin kendisini toplumdan soyutlaması, kendisini değersiz görmesi (İslamoğlu, 2014: 128) ve stres gelmektedir (Yüksel, 2003: 21). Bu sosyal sorunlar yaş, cinsiyet ve diğer faktörlere göre farklılık gösterse de temel olarak, kişinin eğitim düzeyi bu süreçte önemli rol oynamaktadır. Eğitim düzeyi düşük kadınlar, toplum tarafından ev kadını mesleği ile özdeşleştirilmekte ve kadın, zorunlu bir durum oluşmadıkça dışarıdaki çalışma hayatına katılmadığında toplum tarafından sosyal bir baskıya genellikle uğramamaktadır. Fakat eğitim düzeyi yüksek kadınların, aldıkları eğitimlerinin bir gereği olarak, çevre tarafından bir işte çalışması beklenmektedir. Benzer bir biçimde, eğitim düzeyi düşük erkekler de işsiz kaldığında, işsizliklerinin nedenlerini piyasanın kötü gidişatına bağlamakta ya da en kötü ihtimal inşaat gibi bilek gücü gerektiren sektörlerde vasıfsız olarak çalışabilmektedir. Başka bir ifadeyle, vasıfsız erkekler işsiz kaldığında vasıflı erkeklere göre durumu daha kolay kabullenabilmektedir. Ancak eğitim düzeyi yüksek olan üniversite mezunlarında durum daha farklıdır. Bu alanda; yeni kapitalizm kültürü, doğru bölümün tercih edilmemesi, bilginin yenilenmesi, hızla artan üniversite mezunu sayısı, sınavlar gibi farklı faktörler rol oynayabilmektedir. Daha ötesi, atanamayan üniversite mezunları atanamadıklarında, bu durumu genellikle sınavı kazanamamaya bağlamakta ve çoğunlukla kendilerini suçlamakta ve işsizliği kabullenmede oldukça zorlanabilmektedirler. Atanamayan üniversite mezunlarının bir kısmı ise, zaman zaman farklı sektörlerde çalışmak durumunda kalabilmektedir. Örneğin öğretmen, yetkinliğini kazanabildiği bir bölümü bitiren ve pedagojik formasyon almış bir kişi, bazen işsizlikten dolayı bir inşaatta bazen de bir büroda çalışabilmektedir. Bu örnek durum ve benzerleri ise *kendi alanında çalışmayan/çalışamayan üniversite mezunlarının emeğinin değersizleşmesine* neden olmaktadır. Bu çalışmada, özellikle üzerinde durulan değersizleşme kavramı, *kendi alanında çalışamayanları* vurgulayan bir anlamda kullanılmaktadır.

“Bir Değersizleşme Biçimi Olarak Üniversite Mezunu İşsizliği Üzerine Sosyolojik Bir Çalışma” adlı bu çalışma, genel olarak üniversite mezunu işsiz sayısının

artışı ile üniversite mezunlarının eğitimlerine rağmen işsiz kalması ve nitelikli emeğin değersizleşmesi arasındaki ilişkiyi ele alırken, konuyu özelde, Türkiye örneği üzerinden sorgulamaktadır. Böyle bir konunun seçilmesinin temel nedeni, hem dünyada hem de Türkiye’de işsizliğin son dönemlerde başat bir sorun oluşturmasıdır. 1970’lerden beri bu konu yoğun olarak çalışılmakla birlikte, son yıllarda bu konudaki çalışmaların sayısında ihtiyaçtan doğan bir artış söz konusudur. Ancak, ilgili konunun yurt dışındaki araştırma geçmişine rağmen, Türkiye’de mevcudiyeti çok yeni hissedilen bir çalışma alanıdır. Özellikle, Türkiye’de eğitilmiş işsizliğin hızla artması ve buna bağlı olarak bireylerin hem nitelikli emeğinin değersizleşmesi hem de kendilerini değersiz görerek sosyal hayattan izole bir hayata sürüklenmeleri dikkat çekicidir.

Türkiye’deki işsizliğin temel nedeni olarak Bozdağlıoğlu’nun da (2008) vurguladığı gibi, Türkiye’nin bir tarım toplumu olması, hızla artan genç nüfusa istihdam olanaklarının sağlanmaması gibi sebepler ileri sürülmektedir. Oysa işsizlik sadece Türkiye’de değil bütün dünyada giderek temel bir sorun haline gelmiştir. Bugün işsizliğin nedeni olarak eğitim düzeyinin düşüklüğü yerine işsizlerin eğitim düzeyindeki oransal farklılaşmalar dikkat çekmektedir. Daha önce işsizliğin nedeni olarak bireylerin eğitim düzeyinin düşüklüğü gösterilebiliyordu. Oysa günümüzde, eğitim düzeyi yüksek kişiler de işsiz kalmaktadır ve bu kişilerin sayısı da artıyor. Bunun temel nedeni olarak yeni kapitalizm kültürünün geldiği düşünülmektedir. Yeni kapitalizm kültüründe bilginin hızlı dönüşümü, esnek üretim, esnek çalışma, insanın yapacağı işin otomasyon aracılığıyla yapılması, özel iş alanındaki neredeyse sınırsız rekabetin olmasının vasıflı bireylerin işsiz kalmasına neden olduğu sanılıyor (Sennet, 2009). Güllüpınar ve Gökalp (2014) ise, işi olan bireylerin ancak hayat boyu öğrenme sirkülasyonuna dâhil olarak işlerine devam edebildiğinden söz etmektedirler.

“Bir Değersizleşme Biçimi Olarak Üniversite Mezunu İşsizliği Üzerine Sosyolojik Bir Çalışma” başlığı altında hazırlanan bu çalışmada, mevcut kaynaklar üzerinden konu anlaşılmasına çalışılırken ulaşılan veriler beş bölüm içinde değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Bu bölümde, araştırmanın problemi ve konusu, amacı, önemi, araştırma soruları, araştırmanın yöntem ve teknikleri, veri toplama, verilerin çözümleme ve yorumlanması ve sınırlılıkları hakkında değerlendirmeler yapılmaktadır. Daha sonra, tezin genel başlıkları altında takip edilebilecek tartışmalara bölüm başlıkları ve alt başlıklar üzerinden genel bir giriş yapılmaktadır.

1.1. Araştırmanın Problemi ve Konusu

Tüm dünyada hızla artan, sosyolojik bir olgu olan işsizlik, nedenleri ve biçimleri noktasında değişmekte ve dönüşmektedir. Daha önce işsiz kitlesinin önemli bir kısmını eğitimsiz ve vasıfsız bireyler oluştururken günümüzde vasıflı ve eğitilmiş kişilerin işsizlik oranları içerisindeki yeri artmıştır. Yeni kapitalist süreçler ve kapitalizm kültürü hem çalışan kişiler üzerinde işin standardının hızlı değişmesi nedeniyle olumsuz etki oluşturmakta hem de vasıflı kişilerin işsiz kalmasına neden olmaktadır. Bu çerçevede vasıflı kişilerin yapacağı iş, otomasyon ve diğer teknik araçlarla halledilmektedir. Nitelikli emeğin değersizleşmesine yol açan bu durum, nitelikli bir meslek sahibi olmak için ömrünün büyük bir bölümünü eğitim, öğretimle geçiren kişilerin üniversiteyi bitirdikleri halde bir iş sahibi olamamalarının sonucu büyük bir sosyal baskı altına sürükleyebilmektedir. Özellikle mesleğine yönelik eğitimi alırken bireyler, çalışarak emeğinin değerli olacağını ve işe yarayacağını düşünmekte ve bu durum onları motive edebilmektedir. Ancak bu motivasyon ile, eğitimini tamamlayan genç bireylerin işsiz kalması, onları ekonomik, psikolojik ve toplumsal açıdan etkilemektedir. Ekonomik açıdan düşündüğümüzde bireyler kendi hayatlarını idame ettirebilmek için bir işte çalışmak zorundadırlar. Bireyler aynı zamanda kendi mesleklerinin gerektirdiklerini yapmak için güdülenmişlerdir. Aynı zamanda, bireylerin meslekleri onların saygınlık araçları olarak da karşımıza çıkmaktadır. Mesleki eğitim süreçlerinden geçen ve işsiz olan bireyler, toplum önünde değersiz olduklarını düşünebilmektedirler.

Bu çerçevede, çalışmanın temel problemi, Türkiye’de eğitilmiş genç nüfus işsizliğinin hızla artması ve bu işsizlik durumunun kişinin almış olduğu eğitimi ve kendisini değersizleştirmesine veya değersiz hissetmesine yol açmasından oluşmaktadır.

Bu araştırmanın temel konusu, Türkiye’de bir üniversiteyi bitirip öğrenim gördüğü alanla ilgili bir işte çalışmak isteyen fakat çalışamayan üniversite mezunu işsizliğinin yaratmış olduğu sosyal sorunlardır. İşsizlik olgusu ekonomik bir konu olmakla birlikte üniversite mezunu işsizliği, özellikle 2000’li yıllardan günümüze Türkiye’de güncel sosyolojik bir tartışma konusu olmuştur. Türkiye’de üniversite mezunu işsizliği gün geçtikçe hızla artmaktadır. Dolayısıyla bu çalışmanın konusu da belirtilen dönemi kapsamaktadır. Şüphesiz vasıflı üniversite mezunu işsizliği, vasıfsız işsizlikten farklı olarak daha derin sosyal sorunlar oluşturabilmektedir. Bu sorunların başında ise bireylerin kendilerini değersiz görmesi, mahcubiyet duygusu ve işsizlik durumunu kabullenememesi gelmektedir. Bu sebeplerden dolayı çalışmanın başlığı “Bir

Değersizleşme Biçimi Olarak Üniversite Mezunu İşsizliği Üzerine Sosyolojik Bir Çalışma” olarak belirlenmiştir.

Üniversite işsizliği ve nitelikli emeğin değersizleşmesi olgusu tüm dünya ülkelerinde ortak bir olgudur. Bu konudaki yabancı literatüre bakıldığında; Dario Pozzoli'nin “*The Transition To Work For Italian University Graduates: Determinants Of The Time To Obtain The First Job*”İtalyan Üniversite Mezunları İçin Çalışmaya Geçiş: İlk İşi Elde Etme Zamanını Belirleyen Faktörler (2006) adlı çalışmasında, üniversiteden iş yaşamına geçişi belirleyen faktörleri belirlemeye, üniversite ve kurs programlarının iş bulmadaki etkisini ölçmeye çalışmıştır. Araştırma sonucunda yaşlı ve kadınların, insani ve sosyal bilimlerden mezun olanların, en düşük eğitim düzeyine sahip velisi olanların, mezun olduktan sonra askerlik hizmetini yapanların ve nihayetinde güney ve İtalya'nın merkezinde yaşayanların ilk işlerini bulma konusunda daha fazla risk altında bulunduklarını belirlemiştir. Ayrıca açık-uçlu istihdam ya da sabit süreli sözleşmeler olarak belirlediği iki destinasyon ile mezunların bireysel özellikleri arasındaki ilişki ele alınmıştır.

Rita Hordosy, “*What Do We Know About What School Leavers And Graduates Are Doing?*”Okulu Bırakanlar ve Mezunların Ne Yaptıkları Hakkında Bizler Ne Biliyoruz?(2013) adlı çalışmasında; Avrupa ulus devletlerinde okulu bırakanlar ve mezunlara yönelik enformasyon sistemlerini detaylı bir şekilde ve karşılaştırmalı olarak incelemektedir. Yüksek miktarda kaynak aktarılmasına rağmen, ülkeden ülkeye farklılık gösteren bu sistemler etkin bir şekilde kullanılamadığını ifade eder. Avrupa’da kullanılan enformasyon sistemlerinin kısa bir zaman aralığındaki hareketlilikleri incelediğini vurgular. Ve daha geniş kapsamlı düşünülmesi gerekirken enformasyon sistemlerinin çoğunlukla parasal getirisine odaklanıldığını belirtir. Okulu bırakanlar ve mezunlara yönelik bilgi sistemlerinin (SLGIS) odak noktaları ve araştırma tasarımların farklı olduğundan ülkeleri aşırıp bütün Avrupa’yı kapsayacak analizlerin yapılmasını mümkün olamamaktadır. Bu yüzden okulu bırakanlara ve mezunlara yönelik ortak enformasyon sistemlerinin geliştirilmesi gerekliliğini ortaya koyar.

Fomba Emmanuel Mbebeb, “*Lost in School-to-Work Transition: Psychosocial Lost Experiences of Young Graduates in Cameroon*” Okuldan İş’e Geçişte Kaybolmak: Kamerun’da Genç Mezunların Psikososyal Kayıp Deneyimleri (2009) adlı eserinde Kamerun yükseköğrenim sisteminin genç mezunları yönelik okuldan-işe geçiş sürecini iyi yönetemediğini ve yaşanan sıkıntıların nedenlerini ortaya koymaya

çalışmaktadır. Yabancı kültür, teknoloji ve bilgilerin eleştiri süzgecinden geçirilmeden kabul edilmesi ve yerli kültüre ait bilgi, değer ve teknolojilerin ihmal edildiği bir eğitim sisteminin yetersizliğini vurgular. Etkin bir istihdamın sağlanabilmesi için yerli ve modern öğrenme tekniklerinin birlikte ele alınması, kültür-uyumlu bir modelin benimsenmesi ile yerli teknolojilerin yeniden canlandırılması, okul ve iş yaşamının birbirine yakınlaştırılması ve yerli işgücü pazarının talepleriyle uyumlu bir eğitim sisteminin gerekliliğini konularını ele alır.

Editörlüğünü Anne Holden Rønning ve Mary-Louise Kearney'in yaptığı "*Graduate Prospects In A Changing Society*" *Değişen Toplumda Mezunların Umutları* (1998) adlı eserde, yaşanan küresel dönüşümlerin eğitim ve istihdam üzerindeki etkileri olduğuna ve politika üretkenler, ekonomi sektörü ve sivil toplumun bu dönüşüme nasıl yanıt verdiklerini ortaya koymaya çalışmaktadır. Küresel ekonomik yapıdaki dönüşümlerin işin yapısını nasıl dönüştürdüğü ve istihdam edilebilmek için işverenlerin hangi niteliklerin talep ettikleri, yaşam boyu öğrenmenin bu süreçteki önemi ve üniversite mezunu işsizliği probleminin çözülebilmesi için paydaş kurumlar arasındaki işbirliğinin önemi gibi konular ele alınmaktadır. Kitapta profesyonellerin görüşleri yanında gelecekteki kariyerlerine hazırlanan öğrencilerin görüşlerine de yer vermesi önem arz etmektedir.

Andreu López ve Joan Miquel Verd, "*Employment Instability And Economic Crisis In Spain: What Are The Elements That Make A Difference In The Trajectories Of Younger Adults?*" *İspanya'da İstihdam istikrarsızlığı ve Ekonomik Kriz: Genç Yetişkinlerin Yörüngelerinde Farklılık Yaratan İlkeler Nelerdir?* (2016) adlı çalışmayı yapmıştır. Bu çalışmada, İspanya'daki ekonomik ve istihdam krizi sırasında 40 yaşına kadar olan bireylerin iş yaşamı boyunca izledikleri yörüngeler üzerinde etki gösteren faktörler analiz edilmektedir. Bu amaçla, çalışma, Katalonya için aynı kişilerin zaman içerisinde istihdam piyasasındaki hareketlerini izlemeyi olanaklı kılan boylamsal bir çalışmadan gelen veriler kullanarak 2007-2011 dönemindeki işgücü hareketleri incelenmektedir. İlk olarak, 40 yaşın altındaki nüfusun geliştirdiği emek yörüngesi türlerini sınıflandırmak için küme analizi kullanılmaktadır. İkinci olarak, belli bir yörünge gelişimini etkileyen bireysel, sektörel ve ailevi özellikleri ayırt etmek için çok terimli logit modeli kullanılmaktadır. Bu süreçte yaş, toplumsal cinsiyet, ailenin eğitim geçmişi ve mesleği gibi faktörlerin önemli olduğu sonucuna varılmıştır.

Anne Liv Støren ve Jannecke Wiers Jenssen “*Transition From Higher Education To Work: Are Master Graduates Increasingly Over-Educated For Their Jobs ?*”*Yüksek Eğitimden İş’e Geçiş: Yüksek Lisans Mezunları İşleri İçin Artarak Daha Mı Fazla Eğitiliyorlar?*(2016) adlı çalışmayı yapmışlar. Bu çalışmada yazarlar, aşırı eğitim kavramını merkeze alarak yüksek lisans diplomasına sahip üniversite mezunlarının işgücü piyasasındaki konumlarını ele almışlardır. Yükseköğrenim mezunu sayısında ciddi artış olduğu ve dolayısıyla *doyum noktasına* ulaşılmış olduğu iddiasının gerçeklerle ne derece uyumlu olduğunu incelemişler. Ve sonuç olarak, aşırı eğitilmiş ve diploma enflasyonu benzeri kavramlarla ifade edilen durumların büyük ölçüde retorik olduğu ve bu iddiaların haklılığını kanıtlayacak güçlü verilerin olmadığı sonucuna ulaşmışlardır.

Yerli literatürde üniversite mezunu işsizliği ile ilgili yapılan çalışmalar sınırlı da olsa bazı önemli çalışmalara rastlamak mümkündür. Bu çalışmalardan biri Bahadır Nurol tarafından gerçekleştirilen (2014) “*Bilgi Toplumunda Zanaat Fikri: Beyaz Yakalı Emegın Değersizleşmesi*” adlı çalışmadır. Bu çalışmada nitelikli emeğin nasıl değersiz hale geldiğini bankacılık sektörü örneklemini üzerinde ele almaktadır. Nurol’a göre, günümüzde birçok yüksek vasıflı bankacı herhangi bir yaratıcılık gerektirmeyen pozisyonlara tahsis edilmiştir. Bu çerçevede Nurol, eğitim ile istihdam arasındaki güçlü bağın zayıfladığını iddia etmektedir. Nurol’a göre, bununla birlikte bankacı emeğinin değersizleşmenin önündeki temel engellerden olan müşteri ilişkileri farklılaşmıştır. Müşterilerin taleplerini karşılama seviyeleri, işlemleri layıkıyla yerine getirme arzusunun önüne geçmiştir. Burada, bankacının nitelikli emeği değil müşteri memnuniyeti öncelik konusu olmuştur.

Aksu Kaya da gerçekleştirdiği (2012) “*Emek Süreçlerinde Dönüşüm ve Mühendis Emeği*” adlı çalışmasında mühendis emeğinin ve işsizlik süreçlerinin dönüşümünü sorgulamaktadır. Bu çerçevede niteliksizleşme, emeğin değersizleşmesi ve işsizlik sorununa değinilmektedir. Aksu Kaya, üretim sürecinde üstlendiği kritik işlevler dolayısıyla vasıflı, beyaz yakalı ücretli çalışan kesiminin ayrıcalıklı konumunu kaybettiğine değinmektedir. Ona göre, mühendislerin zaman içinde emek gücünün makinelerle ikamesi, işbölümü ve emeğin parçalanması, kapitalist gelişime içkin süreçlerden etkilenmekte ve başlangıçtaki ayrıcalıklarını yitirerek niteliksizleşmekte ve değersizleşmektedir.

Türkiye’de işsizlikle ilgili yapılan bilimsel araştırma ve çalışmalar, genel olarak işsizliği iş alanları yaratma ve işsizlik sigortası gibi konulara odaklanmış ve büyük ölçekte incelemiştir. İşsizliğin nasıl yaşandığı, birey üzerindeki etkileri ve toplumsal boyutu yeterince araştırılmamıştır. Bu açıdan Nebi, Sümer, Nevin Solak ve Mehmet Harma’nın yaptığı (2013) *“İşsiz Yaşam: İşsizliğin ve İş Güvencesizliğinin Birey ve Aile Üzerindeki Etkileri”* adlı çalışması işsizliğin insan psikolojisi ve sağlığı üzerindeki olumsuz etkilerini ortaya koyması açısından oldukça önemlidir. Bu çalışma, işsiz olan kişilerin yaşam kalitesinin düştüğünü, depresyona girdiğini, fiziksel sağlığının tehlikeye girdiğini belirtmektedir. Ayrıca çalışmada, çalışan kişilerin sağlık ve psikolojik durumlarının çalışmayanlara göre daha iyi olduğu da vurgulanmaktadır.

Konuyla ilgili başka bir çalışma Tanıl Bora, Aksu Bora, Necmi Erdoğan ve İlknur Üstün (2011) tarafından yapılmıştır. *“Boşuna mı okuduk?” Türkiye’de Beyaz Yakalı İşsizliği* adlı bu çalışmada, Türkiye’de beyaz yakalı işsizliğinin sosyal psikolojik yanına odaklanılmaktadır. İşsizliğin bir sosyal deneyim olarak nasıl yaşandığına ve “hissedilen işsizliğe ” bakılmaktadır. Genel olarak araştırmada şu sorulara cevap aranmaktadır: üniversite mezunu işsizler işsizlikle nasıl baş ediyor, hangi yöntemlerle iş arıyorlar, hangi ayrımcılık mekanizmalarına maruz kalıyor, işsizlik deneyimden duygusal olarak nasıl etkileniyor, işsizlik deneyimin orta sınıf ‘değerleri’ ve ‘kimliği’ ile etkileşimi nasıldır. Beyaz yakalı işsizler, işsizliğin kaynağını nerede görüyorlar? Bu çalışma, konuya hem sosyolojik hem de psikolojik açıdan yaklaşması bakımından ilgili alana önemli bir katkı sunmaktadır.

Konuya yakın diğer bir çalışma ise Şükriye Yücel Yel’in *“Neoliberalizm ve Küreselleşme Ekseninde Beyaz Yakalı Emeğin Dönüşümü (Nazilli’de özel dersanelerde çalışan öğretmenler üzerine bir araştırma)”* (2014) adlı çalışmasıdır. Bu araştırmada da küreselleşme ve neoliberalizmin beyaz yakalı emeğini nasıl dönüştürdüğü, özel dersanelerde çalışan öğretmenler üzerinden incelenmektedir. Dersanelerde çalışan öğretmenlerin sosyo-ekonomik koşullarına yoğunlaşan çalışma, dersane öğretmenlerinin çalışma koşullarından dolayı birçok sorun yaşadığını ortaya koymaktadır. Çalışmanın içeriğinde pek çok faktör dikkate alınmaktadır. İş güvencesinin olmaması, yoğun mesai ve ders saatleri, düşük maaş, sosyal güvenlik ve özlük haklarının göz ardı edilmesinin dersane öğretmenlerini sosyo-ekonomik yönden olumsuz etkilemesi gibi, geleceğe yönelik düşüncelerinde de karamsarlığa neden olduğu vurgusu yapılmaktadır.

Beyzade Nadir Çetin (2004) “Eğitimli İşsizler Olgusuna Sosyolojik Bir Yaklaşım: Elazığ Örneği” adlı araştırmasında Bu çalışmada, işsizlik kavramı teorik olarak analiz edildikten sonra eğitimli işsizlik hadisesi açıklanmış ve eğitim ve gençlik kavramları ile ilişkilendirilmiştir. Çalışmanın uygulama kısmında ise; eğitimli işsizlerin demografik, sosyo-kültürel ve sosyo- psikolojik özellikleri anket verileri kullanılarak göstermiştir.

Yukarıda görüldüğü gibi konuyla ilgili birkaç çalışma bulunsa da nüfusun mühim bir kısmını ilgilendiren böyle bir olgunun akademik araştırmalar tarafından etraflıca incelenme ihtiyacı ortadadır. Özellikle eğitimli işsiz sayısının gün geçtikçe arttığı Türkiye’de, eğitimli işsizliğin toplumsal sonuçlarının sosyolojik olarak ayrıntılı bir şekilde analiz edilmesi bir gerekliliktir. Bu çalışmanın böyle bir ihtiyaca kısmen de olsa katkı sunabileceği düşünülmekle beraber, benzerlerinin ve deneysel özellikteki çalışmaların da yapılması gerekmektedir.

1.2. Araştırmanın Amacı

Bu çalışmanın temel amacı, bir üniversiteyi bitirmiş, bir işe yerleşmek isteyen üniversite mezunlarının, eğitimlerine rağmen işsiz kalarak eğitimlerinin değersizleşmesi durumu ve işsizlik olgusu ile bireyin sosyo-psikolojik durumu arasındaki ilişkiyi literatür üzerinden sorgulamaktır.

1.3. Araştırmanın Önemi

Bu çalışma, üniversite mezunu işsiz sayısının artışı ile değersizleşme arasındaki ilişkiyi sorgulamaktadır. Böyle bir konunun seçilmesinin temel nedeni, hem dünyada hem de Türkiye’de işsizliğin başat bir sorun oluşturmasıdır. Özellikle Türkiye’de eğitimli işsizliğin hızla artması ve buna bağlı olarak bireylerin kendilerini değersiz görerek sosyal hayattan izole bir hayat yaşamaya çalışılmasının örneklerinin gözlenmesidir. Toplum nezdinde, *uzun bir eğitim, öğretim sürecinden sonra işsiz kalan bireyler atanamamış kişiler* olarak etiketlenmektedir. Bireyler ise kendilerini rahatsız edecek sosyal iletişimden ve imalardan kaçınmak için iletişim kuracağı kişileri özenle seçebilmektedir. Bu çalışma, nitelikli bir meslek sahibi olma hedefiyle yıllarını okullarda geçiren genç insanların, bu hedefini gerçekleştirememeye mahcubiyetini sorgularken nitelikli emeğin piyasa da nasıl değersizleştiğini sorgulamaktadır.

Çalışma, Türkiye’deki eğitimli genç insanların işsizlik durumunu ve buna bağlı olarak değersizleşme ögesini sorgulaması açısından dikkat çekicidir. Ayrıca hızla artan üniversite mezunu işsizliğinin geleceğini tartışmaya açması açısından da bu araştırma önem taşımaktadır.

Çalışmanın içeriğindeki değerlendirmeler yapılırken, yeni kapitalizm kültürünün ve neoliberal politikaların eğitimli, vasıflı bireylerin nasıl işsiz kalmasına yol açabileceği, bu işsizlik durumunun bireyi getirebileceği sosyal psikolojik kendini değersiz ve işe yaramaz algı durumunda görmesi gibi durumlar dikkate alınarak tartışılmaktadır. Bu çerçevede, eğitimli üniversite mezunu işsizliğinin nedenleri ve demografik özellikleri incelenirken işsizliği deneyimleyen eğitimli bireylerin kendilerine yönelik tutumları da ele alınmaktadır.

İşsizlik genellikle ekonomik bir olgu olarak ele alınmaktadır. Oysa işsizlik ekonomik bir olgu olmakla birlikte önemli sosyal sorunlara da yol açabilmektedir. Ancak işsizlik ile sosyal sorunlar arasındaki ilişki yeterince sorgulanmamaktadır. Daha ötesi işsizliğin yeni bir biçimi sayılabilecek; eğitimli kişilerin işsizliği ve sosyal sorunlar arasındaki ilişkiyi sorgulayan çalışmalar daha sınırlı düzeyde kalmıştır. YÖK Ulusal Tez Merkezi web sayfasından yapılan taramada; işsizlik ile ilgili 92 çalışmaya rastlanmış olup bu çalışmanın üzerinde durduğu konuya çok az değinildiği dikkati çekmiştir.

1.4. Araştırmanın Soruları

Bu çalışmada şu temel sorulara cevap aranacaktır:

1. Türkiye’de üniversite mezunu işsizliği neden hızla artmaktadır?
2. Üniversite mezunlarının işsizliği ne tür sosyolojik sonuçlara yol açmaktadır?
3. Türkiye’de üniversite mezunu işsizliği ile değersizleşme arasında nasıl bir ilişki vardır?
4. Değersizleşme ile başa çıkma stratejileri nelerdir?
5. İşsizliği deneyimlemenin toplumsal cinsiyet, yaş, sosyo-ekonomik durumu, medeni hal gibi değişkenlerle ilişkisi nedir?

1.5. Araştırmanın Yöntem ve Teknikleri

Bu çalışma, önce alan araştırması temelinde düşünülmüştür. Ancak, bölgedeki güncel sosyal koşullardan dolayı bir süre araştırma, alan araştırması temelinde

planlanırken hazırlık aşamasındaki gelişmelerle beraber çalışma sadece kaynak taramasına dayalı teorik analizle sınırlanmıştır. Mevcut kaynaklar üzerinden, ilgili konudaki durum anlaşılmalı, açıklanmalı, yorumlanmaya çalışılırken, betimsel bir durum tespiti güzergâhı izlenmiştir.

Literatür taraması Balcı'ya göre "araştırma probleminin seçilerek anlaşılmasını ve araştırmanın tarihsel bir perspektife oturtulmasını" sağlar. Kısaca, literatür taraması; araştırma problemi ile ilgili bilginin literatür üzerinden özeti, sentezi ve incelenmesidir. Literatür; mesleki dergiler, raporlar, bilimsel kitap ve monografiler, hükümet dokümanları ve tezlerden oluşmaktadır. Ayrıca bilgi düzeyinin incelenmesi ve kuramsal tartışmalar, felsefi yazılar, gündemin betimlenmesi ve değerlendirilmesi ve ampirik araştırma raporları da literatürü oluşturan kaynaklardır (2010, s.64-65).

Çalışmada şekil, tablolar ve istatistikleri kullanma noktasında Balcı'nın ifadesiyle "arşiv kayıtları" kavramsallaştırması önem teşkil etmektedir. Balcı'ya göre arşiv kayıtları büyük oranda dokümanlardan oluşur. Arşiv kayıtları istatistiksel kayıtlar, tarama arşivleri ve yazılı kayıtlar olarak üç grupta toplanabilir. İstatistiksel kayıtlar; İstatistiksel veriler yaş, cinsiyet, aile büyüklüğü, meslek, gelir düzeyi gibi konularda sosyo-ekonomik bilgiyi ifade eder. Bugün istatistiki veriler sosyal göstergeler olarak da kullanılmaktadır. Tarama arşivleri; Araştırma amacı ile geliştirilen arşivlerdir. Birçok kuruluş büyük ölçekli taramalardan elde edilen dosyaları sürdürüp yayınlamaktadırlar. Yazılı kayıtlar; bunlar arasında kamu ve özel dokümanlar önemli bir yer tutmaktadır (Balcı, 2010:224-228).

Araştırmada literatürden ulaşılabilen nitel verilerin hem görüşme hem teorik bilgi kaynaklı olduğu vurgulanabilir. Çalışmada hem nitel hem nicel verilerin kullanılmasının nedeni ön plana çıkan araştırma öznelerinin bakış açılarını ve anlam dünyalarını tespit edilmiş sözlü ifadeler, mevcut bilgi ve istatistikler üzerinden ortaya koymaktır. Bununla birlikte disiplinler arası bütüncül bir bakış açısı esas alınarak, araştırma problemini yorumlayıcı bir yaklaşımla incelemeyi benimseyen bir yöntem izlenmiştir.

Bu çalışmada Türkiye'de üniversite mezunu işsizliğin yaratmış olduğu sosyal sorunları, eğitilmiş işsizler ile değersizleşme arasındaki ilişki ele alınırken literatür taramasına bağlı, dokümanlar üzerinden analizlerle veriler toplanmaya çalışılmıştır. Bundan ötürü, araştırmanın amaçları ve soruları doğrultusunda belirlenen alt başlıklarda

konuyla ilgili kitap, makale, çalışma, rapor ve istatistiki bilgiler gibi kaynakları kapsayan veri taraması doğrultusunda ulaşılabilen veriler toplanmıştır.

Literatür taraması sonucunda elde edilen nitel ve nicel veriler, sistematik bir biçimde analiz edilmiştir. Yapılan çalışmalardan yola çıkarak, eğitilmiş işsizlik ve değersizleşme konusuna yoğunlaşmıştır. Yapılan tarama ve analizler ışığında değerlendirmeler yapılarak yorumlanmıştır. Ancak elde edilen nicel verilerde, istatistiklerde sistematik bir zaman aralığı temelli verilere ulaşılması oldukça güç olmuştur. Bu sebeple nicel verilerin tarih aralıkları güncellikten çok sadece ulaşılabilenlerle sınırlı kalmıştır. Yapılan yorumlar ise derinlemesine analitik özellikten daha çok mevcut durum tespitine dayalı ve tasviri içeriktedir. Bu çerçevede, şu takip eden başlıklar üzerinden mevcut duruma ilişkin elde edilen veriler değerlendirilmeye çalışılmaktadır:

- Tarihsel arka plan,
- Kavram kargaşaları,
- Sayısal veri eksiklikleri ve planlama ilişkisi,
- Yapılmış çalışmalar ve konunun çalışılmasına olan ihtiyaç,
- Değersizleşmenin nedenleri,
- Değersizleşmeyle ilgili süreçlerde rol alanlar (uygulayanlar, hissettirenler, hissedenler, izleyenler, değiştirebilecekler)
- Değersizleşmenin yansımaları,
- Başa çıkma yolları gibi.

1.6. Araştırmanın Sınırlılıkları

Bu çalışma;

- Temel olarak üniversite mezunu işsizliği ve sosyal sorunlar arasındaki ilişkiyi değersizleşme kavramı üzerinde açıklamayla,
- Süre bakımından tezin yapıldığı dönemde ulaşılabilen kaynaklarla,
- Kaynaklara erişim bakımından ulaşılabilen İngilizce ve Türkçe literatürle, sınırlandırılmıştır.

Çalışma beş ana bölümden oluşmaktadır:

Birinci bölümde; çalışmaya giriş yapılırken, konunun orijinalliğine, önemine ve yöntemsel yönüne ve sınırlılıklarına açıklık getirilmektedir. İkinci bölümde ise, araştırmanın kavramsal ve teorik çerçevesi başlığı altında; çalışmanın arka planından,

kavram kargaşasından, sayısal veri eksikliği planlama ilişkisinden, yapılmış çalışmalar ve konunun araştırılmasına olan ihtiyaçtan bahsedilmektedir. Dördüncü bölümde, üniversiteli işsizliği ve değersizleşme ilişkisi başlığı altında; değersizleşmenin nedenleri, ilgili süreçte rol alanlar, yansımaları, başa çıkma yolları gibi başlıklara literatür ve ikincil verilerden edinilen bulgular ışığında değinilmektedir. Üniversiteli işsizlerin durumu dünya geneli bulgulardan hareketle Türkiye özeline odaklanılarak tasvir edilmeye çalışılmaktadır. Beşinci kısım sonuç bölümünden oluşmaktadır.

Bu çalışmada, araştırmacının görevli olduğu il ve bölgedeki koşullar, bilgiye ulaşma ve ulaşım problemleri de dikkate alınarak, konu genel bir yaklaşımla tasvir içerikli, literatür taraması temelli teorik bir çalışmadır. Veriler analiz edilirken değersizleşme kavramı ekseninde tartışılmakta ve ilgili konudaki çalışmaların eksikliklerinden bir kısmına en azından katkıda bulunma hedefi güdülmektedir.

İKİNCİ BÖLÜM

2. ARAŞTIRMANIN KAVRAMSAL VE TEORİK ÇERÇEVESİ

Bu bölümde, araştırmanın arka planını oluşturacak, konuyla ilgili teorik bilgi, kuram ve kavramlara yer verilmektedir. Bölüm, üç ana alt kısımdan oluşmaktadır: çalışma/iş kavramının tarihsel arka planı, kavram kargaşası, sayısal veri eksikliği ve planlama ilişkisi.

2.1. Çalışma/İş Kavramının Tarihsel Arka Planı

Özdemir'e göre çalışmanın değişime olan etki vurgusu ile tarihsel arka planı şöyle özetlenebilir. "...çalışmaya yüklenen anlam ve önem, tarihin farklı dönemlerinde insanın doğayla girdiği mücadeleye göre biçimlenmiştir. İnsanın yükselme arzusu, kendini aşma ve yaşamını kendi emeği üzerinden kurgulama çabası, özgürlüğünün ve varoluşunun serüvenini kendi alın teri üzerinden üretmesi tarihin akışını sürekli değiştirmiş ve tarihin düz-çizgisel bir yönde ilerlemesinin önüne geçmiştir" (2014: 1).

Bu çerçevede *çalışma*, insanlık tarihinin başlangıcına uzanan sosyolojik bir olgu olarak tanımlanabilir. Bu noktada Güler'in yorumu dikkat çekicidir. O'na göre, insanlığın tarihsel gelişim sürecine bakıldığında, insanlar kendi hayatlarını devam ettirebilmek için dönemin koşullarına göre farklılık gösterse de daima üretim tüketim ilişkileri içinde olmuşlardır. Bugün tartışılan çalışma kavramının sosyolojik ifadesi Sanayi toplumuyla özdeşleştirilebilir. Fakat çalışma kavramın izlerini Antik Yunan'da, Hammurabi Kanunlarında ve Mısır Piramitlerinin inşasında takip etmek mümkündür (Güler, 2014: 171-172). Böylece, çalışma veya üretimin sosyoekonomik parametreleri *farklılık gösterse de önemini ve varlığını* avcı ve toplayıcı toplumlardan günümüze kadar *devam ettirmektedir*. Navaro bir örnekle bunu şöyle açıklar: Avcı toplayıcı toplumlarda, erkek avlayarak eve et getirirken kadın toplayıcılık uğraşır, çocuklara bakar ve ev işi ile uğraşır. Bu çerçevede bu dönemde insanın temel hedefi yaşamayı devam ettirmektir. Böylece O'na göre çalışma sadece bir hayatta kalma mücadelesi olarak değerlendirilebilir (Navaro, 2014: 31).

Güler *çalışmanın evrimini*; kapitalist sistemin başlangıç aşaması, refah devletinin kurumsallaşması ve neo-liberal küreselleşme aşaması olmak üzere üç farklı

başlık altında inceler. Yazara göre, Sanayi Devriminden bugüne kadar geçen yaklaşık 250 yıllık süreçte çalışma, büyük ölçüde toplumsal ilişkilerin belirleyicisi olmuştur. Bu çerçevede çalışma, Sanayi Devrimi ve Fransız İhtilali ile birlikte oluşan yeni toplumsal yapılanmada, sermayenin mülkiyet özgürlüğü karşısında emek için tanınan soyut bir özgürlük olarak ortaya çıkmıştır. Aynı zamanda, çalışma kapitalist üretim biçimi aşamasına geçen Batı toplumlarında Protestan ahlakı ile birlikte teolojik bir zemine oturtulmuştur (Güler, 2014: 172). Sanayi devrimi ile birlikte modernleşme sürecine girilmiştir ve bu dönemde çalışma olgusu çok önemli bir yer tutmaktadır. Bauman’a göre, bu dönemde, çalışma yüceltilmiştir ve Protestan ahlakından beslenen bir çalışma ahlakı vardır. Çalışma ahlakının özünde ‘Sahip olmadığın veya ihtiyacının olduğunu düşünmediğinde bile neler getirebileceğini düşünmeden çalışmaya devam etmelisin çünkü çalışmak *iyidir* çalışmamak *kötüdür*’ düşüncesi yer alır (1999: 13). İnsanlar o dönemde, gerek dinsel gerekse ahlaki söylem ve öğretilerle çalışmaya zorlanmaktaydılar. Aslında çalışma ahlakının temel amacı, *süratle büyüyen sanayinin emek tedariki sorunlarını* çözmekti (Bauman,1999: 15). Bu dönemde herkesin istihdam edilmesi bir hedef olarak belirlenmişti. *Çalışmamak* ve *işsizlik* ise anormal bir durum olarak görülüyordu. Üretim hacmi zenginliğin genişletilmesinde kullanılan en önemli kaynak olup ‘canlı emeğin’ doğrudan üretici faaliyete sokulması ve bu faaliyetin mantığına boyun eğmesi ile geliştirilebilir. Devletin zorlayıcı güçleri aslen, bunu mümkün kılmak için yani sermaye ve emeğin metalaştırılması için kullanılmaktaydı (Bauman,1999: 29-32). O dönemde, sistemde daha iyi yerine daha fazla para kazanmak için çalışma çabası öneriliyordu (Bauman,1999: 38).

Çalışma kavramı ile ilgili başka bir *dönüşüm* ise refah devletinin kurumsallaşması sürecinde meydana gelmiştir. Refah devletinin kurumsallaşması ile birlikte her birey adil ve uygun koşullarda çalışma, işini herhangi bir baskı altına alınmadan seçme, işsizliğe karşı korunma, çalıştığı ve verdiği emeğin karşılığını alma, hem kendisi hem de ailesinin geçimini sağlayacak düzeyde ücretlendirilme hakkını temin etmiştir. Ancak neoliberal politikaların uygulanması ve küreselleşme ile birlikte bu sosyal hakların önemli bir bölümü yara almıştır. Refah devleti döneminde çeşitli düzenlemelerle güvence altına alınan çalışma hakkı, her geçen gün erişilmesi ve kullanılması güçleşen bir meta haline gelmektedir (Güler, 2014: 176-179).

Çalışmak kavramı daha sonra, bir *sosyal faaliyet* olarak düşünölmeye başlanmıştır. Bu çerçevede çalışmanın, insanın toplumsal bir varlık olmasının temel

koşullarından biri olduğu söylenebilir. Kişi üretirek hayatının devamını sağladığı gibi; çalışarak kolektif ilişki içine girer, sosyal ilişki kurar. Çalışmayı sadece bir *gelir elde etme* ve *ekonomik kazanç sağlama* olarak düşünmemek gerekir. Çalışma, *insanlığın bir yaşam biçimidir*. Kişinin *sosyalleşme sürecine önemli bir katkı sağlar* (Yüksel, 2003: 22).

Çalışma, kimliğimizin vazgeçilemez ve yeri doldurulamaz bir parçasıdır. Aynı zamanda, çalışma bizim kim olduğumuzu belirler. Öyle ki, çalışma ortadan kalktığında, toplumsal düzenin son kalıntıları da ortadan kalkar. Toplumun temelini oluşturan çalışma olgusu yok olduğunda, toplumun çözülmeye başlayacağını söyleyebiliriz (Koschmann, 2000: 501).

Çalışma ve çalışmamaya tarihsel süreçte yukarıdaki gibi anlamlar yüklendiğinden kısaca bahsedilebilir.

Değer kavramı ise hem anlam hem de farklı yaklaşımlar açısından sosyal bilimlerde ele alınmış ve son zamanlarda değerler araştırmalarına ve haritalarına dahi dönüşmüştür. Örneğin: Esmer'in (2012) "Türkiye Değerler Atlası" da bu kapsamda hazırlanmıştır. İşe almada erkeklere öncelik verilme bulgusu dışında işsizlik konusuna bir vurgu bulunmamaktadır. Kısaca, nesne ve olayların insanca önemini belirleyen değer, ruhsal anlamda da nesne ve olguların bireysel ve öznel önem taşıyan niteliğidir (Hançerlioğlu, 1993: 54). Yani değer, bir şeyin, bir çeşit özelliği, onun aynı türden şeyler arasındaki yeridir. İnsanın değeri, insanın diğer varlıklarla ilgisi bakımından özel durumu ve durumun sonucu olarak sahip olduğu kimi haklardır, kısacası insanın varlıktaki özel yeridir (Yalçın, 2002: 346). Aynı zamanda insanların, hayatın anlamını ve günlük yaşamını biçimlendirmesi için gerekli olan maddi ve manevi ölçüler olarak tanımlanan değer, bireylerin diğer insanları, insanlara ait nitelikleri, istek, niyet veya davranışları anlayıp muhakeme etmeye çalışırken başvurduğu kriterler bütünü olarak da değerlendirilmektedir (Güngör, 1993: 19). Güngör (1993) değerleri; estetik, teorik, iktisadî, siyasî, sosyal ve dinî değer olarak altı bölüme ayırmaktadır.

Dişkaya, Swartz; Allport, Feather, Inglehart, Kohn, Kluckhohn, Morris, Rokeach, Schwartz, Bilsky gibi kuramcılarının kavramlarını bir araya getirerek değerlerin özelliklerini aşağıdaki gibi ifade ettiklerini vurgulamaktadır:

1. Değerler, asıl anlamını duygularla ilişkili olarak ele alındıklarında kazanır. Örneğin ancak tehdit edildiği zaman bağımsızlığın birey için ne kadar önemli

bir değer olduğu anlaşılır. Bağımsızlığı koruyamama düşüncesi insanları umutsuz ve tersine yaşamak ise mutlu eder.

2. Değerlerin davranışları güdüleyici bir etkisi vardır. İnsanlar, toplum tarafından benimsenen değerleri gerçekleştirmek için güdülenmişlerdir.
3. Değerlerin, eylem ve durumları aşan kapsayıcı bir yapısı vardır. Bu özellik, değerleri, *belirli nesne ve durumlara gönderme yapan norm ve tutum* gibi kavramlardan ayırt eder.
4. Değerler, seçme ve değerlendirme süreçlerine rehberlik eden *standart ve ölçütler* olarak işlev görür. Karar alma süreçlerinde değerler, önemli bir yer tutar. Kişi, olay, nesne ya da durumların iyi/kötü, haklı/haksız, uygun/uygunsuz kutuplarından hangisine yerleştirileceği, *bireyin önemseydiği değerler için olası sonuçlarına* bakılarak belirlenir. Ayrıca, değerlerin günlük karar alma süreçlerindeki etkisinin farkına, kişinin önem verdiği değerlerin çatışması durumunda varılır.
5. Değerler, hiyerarşik bir nitelik sergilerler. Bu da onları norm ve tutumlardan ayıran bir diğer özelliktir. Değerler, kişi için önem derecesine göre sıralanır. Yenilik/gelenek, sahip olma/olma, başarı/adalet ikiliklerinde hangisinin daha önemli olduğu, değerler hiyerarşisindeki yerine bakılarak anlaşılabilir (Dişkaya, 2016: 10-11).

Değeri bir sosyal değer olarak nitelendiren Fichter, değerlerin işlevlerini şu şekilde sıralamaktadır:

1. Değerler, bireylerin ve oluşturdukları toplumsal yapıların muhakeme edilmesinde hazır araçlar olarak kullanılır. Bireyin çevresindeki kişilerin gözünde "nerede durduğunu" anlamasına yarar.
2. Değerler, bireyin dikkatini *istenilir, yararlı ve önemli* olarak görülen nesnelere yöneltmesini sağlar. *Değerli olmak* ve *iyi olmanın* farklı şeyler olduğunu bilmek önemlidir. Toplum tarafından değerli görülen nesneler, birey ve toplum için "en iyi" olmak zorunda değildir. Değerli görülmesi, o nesneyi elde etmeye yönelik çaba harcanması için yeterlidir.
3. Değerler, toplumda "ideal düşünme ve davranma yollarını" ortaya koyar. Ve kabul edilebilir davranışların sınırlarını çizer. Ve böylelikle bireyler, toplumda nasıl davranmaları gerektiğini bilirler.

4. Toplumsal rollerin seçimi ve bu rollere iliştilen gereklilik ve beklentilerin gerçekleştirilmesi, değerler rehberliğinde gerçekleştirilir.
5. Değerler, kabul edilebilir davranışların sınırlarını çizer. Ve bu sınırlar ihlal edildiğinde *kontrol ve baskı araçları* olarak işlev görürler. Ayrıca değerler, ihlal edilmeleri durumunda yaşanan *utanç ve suçluluk* hissinin anlaşılmasını sağlar.
6. Değerlerin ayrıca dayanışma üreten bir niteliği vardır. Çünkü bir grubu oluşturan ve devamlılığını sağlayan şey, benimsenen ortak değerlerdir (Fichter, 2001: 150-151).

Bu bilgiden sonra, tarihsel süreçte konuyla bağlantılı olarak gündeme gelen kavram kargaşalarından ise şöyle bahsedilebilir.

2.2. Üniversiteli Eğitimli İşsizler ve Eğitimlerinin Değersizleşmesine İlişkin Kavram Kargaşası

Üniversiteli eğitimli işsizler ve eğitimlerinin değersizleşmesi iç içe olan, birbirini besleyen fakat farklı anlamlar ifade eden kavramlardır. Aşağıda bu kavramlar arasındaki ilişki izah edilmeye çalışılmaktadır.

2.2.1. Eğitimin Değer ve Değersizleşmesi

Eğitimin değer ve değersizleşmesine geçmeden önce *değer kavramının* ne ifade ettiğine şöyle değinilebilir.

Türk Dil Kurumu sözlüğünde değer kavramı; bir şeyin önemini belirlemeye yarayan soyut ölçü, bir şeyin değdiği karşılık, kıymet, üstün nitelik, meziyet, üstün ve yararlı nitelikleri olan kimse gibi anlamlara karşılık gelmektedir (Türkçe Sözlük, 2010: 607).

Değer kavramı Aristoteles'in açıklaması üzerinden okunduğunda "...tabii ihtiyaçların düzen içerisinde meşru teminini kalıcı hale getiren ve her insan tarafından bu anlamda doğru kabul edilen, dokunulmaz kuralların her biri anlamına gelmektedir" (Aristoteles, 2009: 17). Bu tanım üzerinden bakıldığında *değersizleşmeyi*, insan doğasından kaynaklanan ve toplumsal ortaklıkla meşrulaşan olgusal kodlar niteliğindeki değerlerin yitilmesi veya yozlaşması olarak algılamak mümkündür.

Grubler ve Nemet ise konuya bilginin biriktirilebildiği gibi *öğrenilmemişliği* ve *bilgi birikiminin kaybedilebilirliği* açısından yaklaşarak değersizleşmeyi açıklamaktadırlar. Onlara göre:

“Teknolojik bilgi, tüm diğer bilgiler gibi öğrenilebilmekte ve biriktirilebilmektedir. Fakat o, hem kaybedilebilir veya öğrenilmemiş de olabilir. Diğer bir deyişle bilgi birikimi değersizleşmekte. Bu örnek olay çalışması bilginin değersizleşmesinin farklı kaynakları üzerinde durmaktadır. Bilginin niçin kaybedildiği (*lost*) (ör. personelin işten ayrılma hızı) ve bilginin niçin eskidiği, kullanılamaz hale geldiği (*obsolote*) (ör. Hızlı innovasyon)... Bilgi değersizleşmesi iki değişkene bağlı olarak açıklanabilir: Birincisi innovasyon-yönlendiricili teknolojik eskime. İkinci yönü ise oran, bilgi sahiplerinin iş bırakmasına bağlı olan teknolojik bilginin değersizleşmesinin oranı (*değiştirilmemişse*)” (Grubler ve Nemet, 2012: 2-3).

Bu bilgiler çerçevesinde, *değer açısından eğitime* bakıldığında, *eğitim* neredeyse bütün toplumlar tarafından bir *temel ihtiyaç* olarak algılanmış ve *bireyin dokunulmaz bir hakkı* olduğu 1982 Türkiye Cumhuriyeti Anayasası’nın 42. Maddesinde de belirtilmiştir (TBMM, 1982). Böylece üstün ve faydalı bilgileri bireye kazandırmayı amaç haline getiren *eğitim*, neredeyse bütün toplumlar tarafından *değerli bir kurum* olarak algılanmaktadır. Fakat bilginin hızlı dönüşümüne bağlı olarak, eğitimin bireye kazandırdığı özellikle teknolojik bilgi ve beceriler kısa bir sürede *miadını doldurmaktadır*. Kendisine bir kıymet ve üstün vasıf kazandırmak amacıyla ömrünün önemli bir kısmını eğitim süreçlerinde geçiren birey, sahip olduğu bilginin önemini kaybedebilmektedir. Böylece kıymetini kaybeden birey bir taraftan değersizleşirken diğer taraftan bireye üstün bir meziyet kazandırmadığı için eğitim de *değersizleşme sürecine* maruz kalabilmektedir.

Standing piyasa koşullarına bağlı olarak eğitimin değersizleşmesini tarihsel süreçte şöyle açıklamaktadır: İnsanlık tarihi boyunca eğitimin; aklın olgunlaşmasına ve kapasitesinin geliştirilmesine yol gösterecek, bireyi özgürleştiren, sorgulama kapısını aralayan bir kurum olarak değerlendirildiği söylenebilir. Nitekim Aydınlanmanın temelinde; insanın bir taraftan dünyayı şekillendirirken diğer taraftan kendisini de öğrenme ve bu düşünce sistemiyle daha faydalı bir birey haline gelme mantığı vardır. Fakat, neoliberal politikaların egemen olduğu piyasa toplumunda, eğitim bu amacından giderek uzaklaşmakta ve eğitime yüklenen bu rol marjinalleşebilmektedir. Bu çerçevede, eğitim sistemi giderek kar kaynağı, ihraç getirisi ve rekabet alanı olarak tanımlanmaya başlarken artık üniversiteler ve okullar da performans kriterlerine göre değerlendirilmektedir. Böylece eğitim kurumlarının idarecileri, okullarda ve

üniversitelerde piyasa merkezli düşüncelere ağırlık vermektedir. Bu çerçevede, eğitim kurumları gerçek amacından sıyrılarak piyasanın taleplerine göre şekillenmektedir. Eğitimin gerçek amacı ise, *piyasanın arz talep dengesine* bağlı olarak *değersizleşmekte* ve eğitimin içeriği sürekli yeniden düzenlenmektedir (Standing, 2015: 121-122). Böylece aklın olgunlaşması ve bireyin özgürleştirmesini sağlayan eğitim, giderek *piyasa ile eklemlenmektedir*. Fakat zamanın ruhundan kaynaklanan piyasa koşullarının hızlı değişimi, üstün ve yaralı nitelikleri bireye kazandıran eğitimin içeriğini de değersizleştirmektedir.

Bilgi işlem teknolojisinin çok hızlı gelişimi şöyle bir düşüncenin gelişimini beslemekteydi. Bilgi işlem teknolojisi geliştikçe vasıflı emek de tarihte görülmemiş bir biçimde değer kazanacaktı. Fakat düşünülen şey gerçekleşmediği gibi bu düşünce giderek günümüz dünyasında zayıflamaktadır. Yeni kapitalizm kültürü yaygınlaştıkça, beyaz yakalı emek proleterleşmekte ve değerini kaybetmektedir. Sadece değer kaybetmekle kalmamakta; bunula birlikte birçok beyaz yakalı iş bulamamaktadır (Nurol, 2014: 117).

Kurnaz'ın Hutt'tan aktardığına göre, konunun *merkezine birey konulduğunda* ise, eğitimin değersizleşmesi, eğitimin bireye *üstün bir vasıf kazandıramaması* olarak düşünülürken bireyin değersizleşmesi, eğitimle edindiği *bilginin piyasada karşılık bulmaması*, işe yaramaz görmesidir. Dolayısıyla bu çalışmanın konusuyla bağlantılı olarak *değersizleşmeyi iki boyutlu* düşünmek mümkün olabilir. Birincisi eğitimin ve nitelikli emeğin değersizleşmesine bağlı olarak vasıflı, eğitilmiş kişilerin toplumsal konumu yüksek mesleki statülere yerleşmesine dair toplumsal inancın zayıflamasıdır. Başka bir ifade ile vasıflı, eğitilmiş kişilerin bu tür liyakate sahip olmayan kişilerle aynı statüye sahip olmasıdır. İkinci olarak vasıflı, eğitilmiş kişilerin istediği ve eğitimini gördüğü mesleğe yerleşememesinin, farklı bir işte çalıştırılmasının ve işsiz kalmasının kimi zaman kişiye getirisi kendini değersiz, işe yaramaz hissetmesidir. Nitekim Hutt'a göre, bireyin eğitim ve yetiştirmeler yoluyla kazanmış oldukları uzmanlık, nitelik ve becerilerden, yapmakta oldukları işlerde tam olarak yararlanılmaması durumunda, söz konusu nitelik ve becerilerin değeri azalmaktadır (Hutt, 2011 Akt. Kurnaz, 2015: 89).

2.2.2. Çalışma Kavramı

Çalışmanın ücret karşılığı oluşu veya olmayışı, resmi veya gayri resmi oluşu gibi konular; kullanılan kavramlar, teorik yaklaşımlarda ve uygulamalarda çeşitlenmelere

yol açmıştır. İş ve çalışmanın benzer veya farklı kabul edildiği durumlar ortaya çıkmıştır. Bu çalışmada, ücretli çalışma ve iş kavramlarının beraber kullanıldığı vurgulanabilir.

Genel anlamda çalışma, karşılığı ödensin veya ödenmesin insan ihtiyaçları giderecek mal ve hizmetlerin üretimini hedefleyen fiziksel ya da zihinsel çaba olarak tanımlanabilir (Giddens, 2012: 792). Çalışma veya iş "...geçimin kaynağı olan şeydir. İş, kişinin iç yaşamının önemli bir parçasıdır. İş, insanların evrensel doğasının gelişimi olarak ele alınan bir unsurdur" (Kızılcıkelik, 1999 Akt. Çetin, 2004: 4).

Günümüzde ise iş kavramı neredeyse ücretli çalışmayla eş anlamlı olarak kullanılmaktadır. Ücretli çalışma haricinde yapılan işlerin çoğu hafife alınmakta ve herkesin yapabileceği işler olarak görülmektedir. Illich'e göre bahsedilen işler istihdam düzeyine tehdit oluşturduğundan, genelin dışına çıktığından ve Gayri Safi Milli Hasılayı düşürdüğünden otonom işlere pek olumlu bakılmadığı söylenebilir. Hatta bu tür otonom işler 'iş' olarak bile değerlendirilemez. Bu çerçevede çalışma artık bir değer meydana getirme faaliyeti olarak değerlendirilmemektedir. Ücretli çalışma haricindeki iş yapma ise toplumsal ilişkiyi ifade etmektedir (Illich, 2010).

Çalışma, en temel anlamı ile bir iş yapmak olarak düşünülebilir. Fakat çalışma, sadece bir iş yapma değil aynı zamanda varoluşsal bağlamda kendini gerçekleştirme edimidir (Navaro, 2014: 72). Grinthe'e göre çalışmanın insan doğasındaki önemi, üretilen emekle birlikte bireyin ödül ve takdir kazanmasından gelir. Çünkü statü, ekonomik ödül, dini inanış ya da kişisel potansiyelin ortaya çıkması çalışma ile sağlanır (Grinthe, 1998 Akt. Özdemir, 2014: 2). Yılmaz'a göre ise (2003: 22) "çalışmak kişinin, bir işe yaradığı, toplumda statüsünün olduğu, emeğini değerlendirdiği duygusunu yaşamasına olanak sağlamaktadır." İş dünyasında uzun bir geçmişi ve tecrübesi olan Daniş Navaro, *Kariyer ve Varoluş* (2014: 15) adlı kitabında, çalışma ve ücret ilişkisine yüklenen anlama dair şu önemli vurguyu yapar: "...yaşamının sonuna kadar sıkıntısız yaşayabilecek kadar paran olsaydı, şu an yapmakta olduğun işi yapar mıydın? sorusunu, iş dünyasından pek çok insana sordum. Evet diyenlerin sayısı-yanlış tahmin etmediniz-iki elin parmaklarını geçmeyecek kadar az."

A. Bora ise işsizlik ve çalışmanın sosyal psikolojik yönüne ve topluma katılma ile ilişkisine şöyle dikkat çeker "işsizlik, yalnızca geçinme güçlüğü, borçlanma ve 'yaşam standardı'nın düşmesi anlamına gelmez, aynı zamanda insanların duygu dünyalarını ve kendilik algılarını etkiler ve dönüştürür. Ücretli çalışmanın ekonomik ve

sosyal hakların bir bileşeni olarak tanımlandığı bir dünyada, topluma katılmanın temel mekanizması, çalışmaktır” (2012: 117).

Tarihsel olarak bir iş sahibi olma arzusu, esas olarak ekonomik gerekleri yerine getirme ve anlamlı bir hayat oluşturma üzerine inşa edilmiştir. Bu çerçevede, bir iş sahibi olmak veya bir işle uğraşma sosyal anlamda insanın hayatına önemli bir katkı sunmaktadır. Tam tersi çalışmamak, işsiz olmak ise birçok sorunu beraberinde getirmektedir. Birey açısından çalışmama durumunu anlatan işsizlik, bireyin hayatının düzenli bir şekilde devam edebilmesi için gerekli bir sosyal faaliyetin ve insan hayatının merkezini oluşturan çalışmanın yokluğunu ifade eder. Çalışma, temel olarak birey tarafından bir ekonomik gelir elde etme işlevi ile değerlendirilir. Bunla birlikte çalışma, kişinin daha bağımsız, daha özgür ve tatmin düzeyi daha yüksek bir hayat idame ettirmesinin temel araçlarından biridir. Bu katkıların yanında çalışma, statü, saygınlık, takdir ve aidiyet gibi toplumsal içeriklere sahiptir ve böyle değer bulmaktadır (Yılmaz, Fidan ve Karataş, 2004: 166-167).

Illich’e göre piyasa toplumunda çalışmanın kişiye *saygınlık kazandırabilmesi* için söz konusu iş, profesyonel bir kurum tarafından ‘planlanmalı, takip edilmeli ve kontrol altında tutulmalı’dır. Bu profesyonel kurumun, kişinin yaptığı işin ‘standartlara uygun bir şekilde belgelenmiş olan bir ihtiyaca’ yönelik olduğuna karar vermesi gerekmektedir. Onun haricinde, kişinin başına buyruk yaptığı topluma faydalı işler kişiye statü kazandırmadığı söylenebilir. Böylece piyasa toplumunda işsizliği faydalı işler yapmak olarak değerlendirmek gittikçe imkânsızlaşmaktadır (Illich, 2010). Çünkü işsizlik genellikle ücret karşılığında ve belli saatler aralığında çalışma üzerinden tanımlanmaktadır. Örneğin Ülgener, işsizliği “çalışma irade ve iktidarında olup da cari ve geçer ücret üzerinden ve ayrıca kanun yahut örf ve adetle tayin edilmiş saatler zarfında iş aradığı halde bulamayan kimselerin toplamı” olarak tanımlamaktadır (Ülgener, 1991 Akt. Çetin, 2004: 5).

Navaro’ya göre (2014: 43), bir canlı türü olarak insan çalışmadan edemez. Çünkü çalışma ile insanın var olması arasında ontolojik bir ilişki vardır. Başka bir ifade ile çalışma, insan olmanın varlık temelini oluşturan bir parçadır. Mengüşoğlu da çalışma ile ilgili düşüncelerini şöyle belirtir:

“Çalışma, insan olmanın varlık-temeli ile ilgili bir fenomendir ve insanın özel bir eylemidir. İnsanın hayatın bütün alanlarında meydana getirdiği veya

getirmiş olduğu başarılar, her alanda uğraştığı veya uğraşmış olduğu her şey, onun çalışan bir varlık olmasına dayanır (...) Doğanın hayatta kalmak için yardımını esirgediği bir varlık, yaşamak için, hayatta kalmak için her şeyi kendisini düşünmek, kendisi meydana getirmek zorundadır“ (Mengüşoğlu, 1988 Akt. Navaro, 2014: 43).

Çalışma, Özdemir’e göre bireyin sosyalleşmesinden tutun da bireyin bir kimlik edinimine kadar hayatın her döneminde etkili olan bir araçtır. Bu çerçevede çalışma, birçok insan için önemli bir olgudur ve kişisel değerin bir ifadesi olarak anlamlandırılmaktadır (2014: 2). Çalışma faaliyetleri, gündelik hayatta bireyin zamanının önemli bir kısmını kapsamaktadır. Çalışanlar işle ilgili bazı hedefler belirlemekte, hayatın bir planını oluşturmaktadır. *İşsiz olan kişinin tek işi* ise iş aramaktır. İşsiz olan kişi *zaman planlaması* yapamamaktadır. Zaman geçmediği için bu kişiler *toplumsal baskının* etkisiyle de sık sık kahvehane türü yerlere gitmektedir. Aşağıdaki şekilde gösterildiği gibi işsizlerin yaşamı sadece bir alanla da sınırlı kalmamaktadır. Ekonomik, psikolojik ve sosyolojik alanlarda önemli sorunlar doğurabilmektedir.

Modern toplumlarda, bir iş sahibi olmak, kendine güveni korumak için önemlidir. Çalışma koşullarının görece kötü olduğu, işlerin de sıkıcı olduğu durumlarda bile, çalışma insanların ruhsal yapılarının ve gündelik etkinlik çevrimlerinin önemli kurucu unsurlarından biridir (Giddens, 2012, s. 826).

Giddens’in bahsettiği, çalışmanın birkaç niteliği burada vurgulanabilir:

1. **Para:** Gündelik yaşama katılabilmek için çoğu kişinin, kendilerine bir ücret ya da maaş ödenmesini sağlayan bir işte çalışması gereklilik halini almıştır. İşsiz olmak ya da kalmak ise kişide çalışmanın sağladığı fırsatlardan yoksun kalmaya dair bir *kaygı artışı*na yol açar.
2. **Etkinlik düzeyi:** Var olan beceri ve yeteneklerin kullanılması ya da yenilerinin edinilmesi çalışmanın önemini ortaya koymaktadır. İşsizlik ise beceri ve yeteneklerin edinimi ya da kullanımını sağlayan ortamın yokluğu anlamına gelir.
3. **Değişiklik:** Çalışma hayatı, sıklıkla sıkıcı ve monoton olarak değerlendirilmesine rağmen, *ev içi ortamına alternatif bağlamlara erişimi* sağlamak suretiyle çalışanı hoşnut edici bir işlev görür.

4. **Zamansal yapı:** Düzenli istihdam durumunda gündelik faaliyetler, işe göre planlanır ve iş sahibi olmak kişiye *yön duygusu* verir.
5. **Toplumsal temaslar:** Çalışma yaşamı, çalışan için *etkinlik ve arkadaşlık fırsatları* yaratır. İşsizlik kalmak bu fırsatlardan yoksun kalmak suretiyle çalışanın sosyal çevresinin küçülmesi ile sonuçlanır.
6. **Kişisel kimlik:** Çalışma, tutarlı bir mesleki kimlik oluşumunu sağlayarak, çalışana kendini değerli hissettirir. Özellikle erkeklerde çalışmak, toplumsal cinsiyet rollerinin sonucu olarak erkeklere yüklenen evi geçindirme görevi dolayısıyla, özgüven gelişimi için oldukça önemlidir. Çalışmanın önemine ve işsizliğin yol açtığı sonuçlara dair bu liste, işsiz kalmanın ne kadar yıkıcı bir deneyim olabileceğini göstermesi açısından önemlidir (2012: 826).

Çalışmanın karşıt biçimi olan *işsizlik*, geçim problemlerinin oluşmasının yanı sıra kişinin kendini bu dünyada bir yere ait görmesinin, *aidiyet duygusunun* ve *değerli hissetmenin* olanaklarını ortadan kaldırır. İşsizlik kişinin kendisini lüzumsuz ve değersiz görmesinin kapısını açar ve kişinin kendine olan güvenin zedelenmesine neden olur. Çalışma, toplumsal hayata katılmanın bir aracı iken işsizlik kişinin toplumdan uzaklaşması ve toplumdan izole bir hayat sürmeye başlaması anlamına da gelebilir (Bora ve Erdoğan, 2012: 32). Özdemir'e göre, "insanı doğa karşısında anlamlı bir aktör haline getiren şey yine onun üretkenliğidir. Çalışıp üretmek, terleyerek doğanın ve yaşamın devamlılığını sağlayan insan için çalışmak, fazlasıyla kutsal bir deneyimdir"(2014: 12).

2.2.3. İşsizlik ve Üniversiteli İşsizliği

Das işsizlikle ilgili farklılıkları şöyle ifade etmektedir: O'na göre işsizlik, ülkesiyle birlikte dünyanın birçok ülkesini olumsuz etkileyen önemli sorunlardandır. İşsizlik, farklı toplumlarda farklı şekillerde incelenen ve farklı boyutları olan karmaşık bir olgudur; işsizliğin tanımı ülkeden ülkeye ve aynı ülkede zaman içerisinde bile farklılık gösterebilmektedir (1981: 16). İşsizliğin ekonomik ve sosyal boyutlarına genel olarak medyada *makro değerlendirmelerle* yer verilmektedir. Bu değerlendirmelerde genel itibari ile işsizliğin *sayısal oranları* verilmektedir. Bu şekilde işsizlik sayısal verilere indirgenmekte, azalan ve artan sayılar olarak vurgulanmaktadır. İşsiz kalanların sorunları ve işsizliğin *toplumsal ve bireysel etkilerine* ise yeterince yer verilmemektedir. Oysaki işsizlik, birçok toplumsal ve bireysel sorunun arka planında yer almaktadır

(Sümer, Solak ve Harma, 2013: 20). İşsizliğin meydana getirdiği toplumsal sorunların giderilmesinde akademik çalışmaların bulgularının katkı sağlayacağı tahmin edilmektedir.

OECD ise işsizliği şu şekilde tanımlamaktadır. OECD verilerine göre *işsizlik*, iş yapma potansiyeline sahip olup, 4 hafta boyunca aktif bir şekilde tam ya da part-time iş aradığı halde iş bulamayan, 15 yaş ve üzeri kişilerin durumunu ifade eder. İşsiz, aynı zamanda iş aradığı süre zarfında kendi işinde ve başkasının yanında para karşılığı çalışmayan kişi olarak tanımlanır. İş arayan kişi çalışmaya hazır olduğunu ve aktif bir şekilde iş aradığını ifade eder (OECD, 2016).

İşsizlikle ilgili belirtilmesi gereken öncelikli konu, işsizliğin insani, ahlaki ve toplumsal boyutlarıyla değerlendirilmesi gereken evrensel *bir problem* olduğudur. İşsizlik sadece işsiz insanı değil ailesini, eşini, dostunu ve yakın çevresini etkileyen bir *çöküş halidir* (Yavuz, 2010: 32). İşsizliğin *olumsuz etkileri* bireyde başlar; fakat bireyle sınırlı kalmaz, topluma dalga dalga yayılır. Bu etkiler, birincil toplumsal ilişkilerin egemen olduğu ve kişinin bir iş sahibi olmayışının hoş karşılanmadığı Türkiye gibi bir ülkede ise daha da çok hissediliyor olabilir.

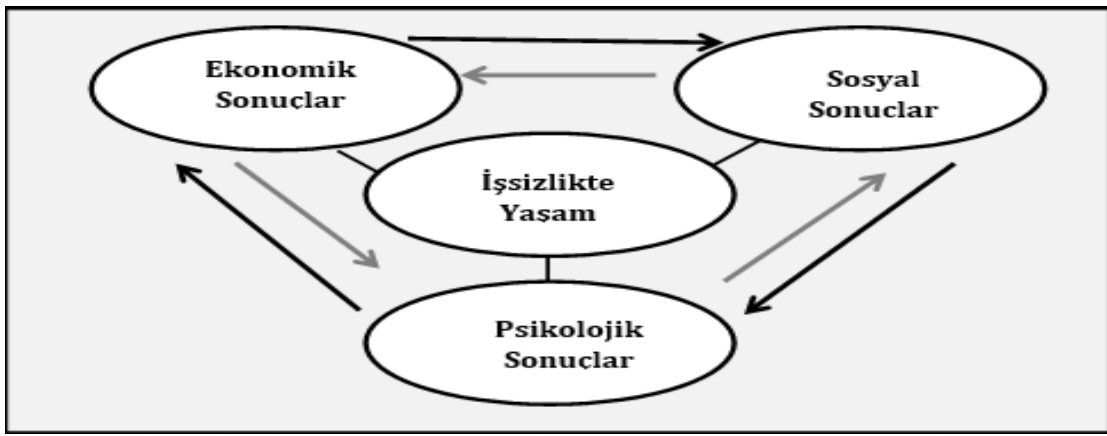
Bozdağlıoğlu, işsizlik olgusunu kavramsal açıdan Kumaş ve Gök'ten şu şekilde aktarmaktadır. İşsizlik, işgücünden üretim yapmak maksadıyla faydalanılan ancak özellikle son yüzyılda bütün engellemelere rağmen etkisi hızla artan ekonomik, bireysel ve toplumsal bir gerçektir. İşsizlik, nedenleri işsiz kalan bireyin kendisinden kaynaklanmayan, çalışmak istediği halde çalışma fırsatı bulamayan çalışma çağındaki kişilerin oluşturduğu toplumsal merkezli bir olgudur (Kumaş, 2001 ve Gök, 2004. Akt. Bozdağlıoğlu, 2008: 46).

Sözü edilen işsizlik türü *gayri iradi* bir nitelik arz etmektedir. *İradi işsizlik* ise liberal ekonomilerde görülen bir işsizlik çeşidi olup piyasada geçerli ücret ve çalışma koşulları altında çalışmaya istememek olarak tanımlanmaktadır (Kanca 2012: 3). Diğer önemli bir kavram ise *üniversiteli eğitilmiş işsizlerdir*. Genel anlamda bu kavram “özellikle gelişmişlik düzeyi düşük ya da gelişmekte olan ülkelerde, yükseköğrenim-eğitim almış, nitelikli işgücü potansiyelinin, branşlarında ya da uzmanlık alanlarında verimli ya da rasyonel kullanılamamasından dolayı ortaya çıkan, açık ve gizli işsizlik özellikleri gösteren iradi ya da irade dışı bir biçimde yaşanan işsizlik türü” olarak tanımlanabilir (Kumaş, 2001: 78).

Yılmaz, Fidan ve Karataş (2004) yukarıda belirtildiği gibi işsizliğin meydana getirdiği olumsuz etkilerin tek bir alanla sınırlı kalmadığını bir şekil ile ortaya koymuşlardır. Şekil 1’de, onların ortaya koyduğu işsizlikte etkileşim döngüsüne değinilmektedir.

İşsizlik hem ekonomi hem sosyal hayat hem de insan psikolojisi üzerinde olumsuz izler bırakabilmektedir. Bu olumsuz etkiler ise süreç içerisinde birbirini tetikleyerek daha olumsuz toplumsal sorunların meydana gelmesinde rol oynayabilmektedir.

Şekil 1. İşsizlikte Etkileşim Döngüsü

Kaynak: Yılmaz, Fidan ve Karataş (2004: 170).

İşsizlik olgusu kimi zaman istihdam kavramı ile birlikte açıklanmaktadır. İstihdama etki eden faktörlerin işsizlik olgusuna da etki edebileceği düşünülmektedir. Bu konuda Maria-Louise Kearney (1998) istihdamı onu etkileyen “regüle edilmemiş ekonomik yapılar ve etkinliği azaltılmış hükümet, yeni servet kaynakları, girişimciliğin yükselişi” gibi faktörlerle ele almaktadır. Bu faktörler, tarihsel süreç içerisinde *istihdamı etkileyen* yani kimi zaman da *işsizliği ortaya çıkaran faktörler* olarak karşımıza çıkmaktadır. İşsizlik kitlesinin içindeki üniversite işsizliği olgusu; geçmişte de var olan ancak günümüzde çok hızlı büyüyen ve diğer işsizlik türlerinden farklı parametreleri olan bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Üniversite işsizliği, dünyanın birçok ülkesinde olduğu gibi Türkiye’de temel bir sorun haline gelmiştir. Lise mezunları bile bir zamanlar devlet dairesinde çok rahat iş bulurken günümüzde üniversite diploması kamuda çalışmak için yeterli bir ölçüt olamayabilmektedir. Sadece kamuda değil özel sektörde de çalışmak için üniversite *diplomasının yanında birçok*

belge ve beceri istenmektedir. Yabancı dil bilme, bazı bilgisayar programlarını kullanma, deneyim sahibi olma ve iş ile ilgili sertifikalar aranan bu belge ve becerilerin sadece bir kısmıdır.

Ülkelerin karşılaştığı işsizlikle ilgili bir örneği de Escotet vermektedir. Lise sonrası eğitim açıkça kişisel gelir artışı, işsizliğin azalması ve sosyal merdiveni tırmanma fırsatları ile açıkça ilişkiliyse de, yükseköğrenim niteliklerine sahip insanlar için işsizlik oranı hem Kuzey hem de Güney'de yüksektir. Örneğin, Avrupa'daki lisansüstü işsizlik, ülkeye bağlı olarak yüzde 1.4 ile yüzde 16.6 arasında değişmektedir (Escotet, 1998: 25).

“Vasıf”sızlık ve bireyin eğitim düzeyinin düşüklüğü uzun yıllar işsizliğe yol açan faktörler olarak görülmüştür; ancak piyasa toplumunda, metalaşan eğitim bu olanağı da sunamamaktadır. Okullaşma oranı artarken aynı oranda işsizlik oranları düşmemiştir. Başka bir ifade ile eğitim sisteminin bireyin beşeri sermayesini geliştirme çabası, bireyin istihdam edilebilirliği açısından çok da olumlu sonuçlar meydana getirmemiştir. Standing, bu konuda İspanya’dan bir örnek vermektedir: İspanya’da öğrencilerin %40’ı mezun olduktan sadece bir yıl sonra, eğitim süreçlerinde edindikleri becerileri gerektirmeyen düşük ücretli işlerde çalışmaktadır. Bu şekilde daha az öğrenci eğitimlerine yaptığı yatırımdan yüksek gelir elde edebilmektedir. Öğrencilerin çoğunluğu ise ortalamanın altında gelir getiren işlere girmektedir. Böylece gençlerin çoğu vasıf gerektirmeyen işlere girecektir (Standing, 2015: 120-122).

Yapılan birçok deneysel çalışma, Amerika, İngiltere, Fransa, Almanya, Hollanda, İspanya, Belçika ve Kanada gibi pek çok ülkede eğitimle spesifik bir nitelik kazanmış işgücünün % 20’si ile % 50 arasında değişen oranlarda mevcut işlerinin *gerektirdiğinden fazla eğitilmiş niteliğe sahip olduğunu* ortaya koymaktadır. Bu çerçevede, yüksek gelirli işler getirmesi beklenen *diploma önemini yitirmekte ve değersizleşmektedir* (Kurnaz, 2015: 85).

Bazı ülkelerde eğitilmiş kişiler işsizlik bakımından *yüksek risk* altındayken bazı ülkelerde bu oran düşüktür. Ülkelerin ekonomik durumuna bağlı olarak Avrupa’da %1,4 ile 16,6 arasında değişmektedir. Gelişmekte olan ülkelerde üniversite mezunu işsizliğinin temel nedeni ise, uluslararası rekabet ve yeni ekonomik ve politik yaklaşımların sonucu olarak temel istihdam sağlayıcı olan devletin istihdam talebindeki şiddetli düşüş olarak belirlenmiştir. Ve özel sektör artık işgücü arzını absorbe edecek kapasitede değildir. 1981-1990 yılları arasında Asya, Orta Doğu, Kuzey Afrika ve bazı

Latin Amerika ülkelerinde gerçekleştirilen Dünya Bankası çalışmaları, üniversite mezunların işsizlik oranının arttığını göstermektedir: Mısır'da beş yılda % 9,6'dan %16'ya; Venezuela'da, 1981-1990 yılları arasında, üniversite mezunu işsizlerin oranı % 4'ten % 10,3'e yükselmiştir (Escotet, 1998: 25).

ILO'nun verdiği istatistiki bilgilere göre, 93 ülkenin 67'sinde üniversite eğitimi, mezunları işsizliğe karşı korumada etkili bir yöntemdir. Gelir düzeyine göre ülkelerin durumuna bakıldığında gelir düzeyi yüksek Kanada, Lüksemburg, Norveç, Rusya federasyonu ve Singapur gibi ülkelerde yükseköğrenimin işsizliğe karşı bir bariyer oluşturduğu görülmektedir. Üst orta, alt orta ve alt gelir düzeyine sahip ülkelerde ise yükseköğrenim görmüş işgücünün işsiz kalma ihtimali yüksektir. Mısır, eski Makedonya Yugoslav Cumhuriyeti, Yunanistan, Tunus ve işgal altındaki Filistin toprakları bu grupta yer almaktadır. Yüksek gelir düzeyine sahip ülkelerin durumu anlaşılır iken üniversite mezun sayıları da görece az olan diğer gruptaki işsizlik oranı şaşırtıcıdır. Bu durum eski Makedonya Yugoslav Cumhuriyeti ve Yunanistan örneğinde olduğu gibi işgücü pazarındaki krizle ilişkili olabileceği gibi; Mısır, Tunus ve Filistin örneğinde olduğu gibi vasıflı işlerin yetersizliği ile de açıklanabilir (2015: 32-35).

Hızla sayıları artan ve işsiz olan *üniversite mezunu* kişiler, *eğitim düzeyi düşük* işsiz olan diğer kişilerden farklı özellikler sergilemektedir. Eğitim düzeyi düşük olan kişiler işsizliğini kabullenmektedir. Hatta çoğu zaman işsizliğini eğitim düzeyinin düşüklüğüne bağlamaktadır. Bu kişiler, vasıfsız işlere de kolay bir şekilde razı olmaktadır. Fakat üniversite mezunu işsizler, okuduğu üniversitenin kendilerine üstün bir vasıf sağladığını düşünmekte ve dolayısıyla işsizliğini kabullenememektedir. Değersizleşme sürecine maruz kalan bu üstün vasıflılar; sertifikalar, yüksek lisans ve farklı beceriler edinerek bir taraftan değersizleşme ile mücadele ederken diğer taraftan kendilerini üstün kılacak özellikleri güçlendirmeye çalışmaktadır.

2.3. Üniversiteli İşsizliğin Nedenleri ve Yeni Biçimleri

İşsizliğin sebepleri genel olarak ülkeden ülkeye değişmektedir. Fakat işsizliğin ortak nedenleri de vardır. Talas, bu ortak sebepleri şöyle özetler: donatım yetersizliği, ekonomik yapıdan kaynaklanan sorunlar, emek piyasasının çok iyi örgütlenememesi, gerçek talebin yetersizliği (Talas, 1976 Akt. Çetin, 2004: 6). Bu sebeplerin bir kısmı üniversite mezunu işsizliğinde etkili olduğu gibi, üniversite mezunu işsizliğinin bazı özel nedenleri de vardır. Çetin, Türkiye'de eğitilmiş işsizliğin nedenlerini şöyle

özetlemektedir: Devletin eğitime ayırdığı bütçenin düşük olması, eğitim kalitesinin düşük olması, eğitim ile gelişen sanayi faaliyetleri arasındaki uyumsuzluk, uluslararası rekabetin yapılamaması, teknolojik bilgi ve becerilerin takip edilmemesi. Çetin'e göre, Türkiye'de işsizliğin en önemli sebeplerden birisi eğitim planlamaların yetersiz olması ve eğitimin güncel politik kaygılarla düzenlenmesidir. Özellikle, uzmanlaşma ve meslek kazandırma konusunda eğitim yetersiz kalmaktadır. Üniversitelerdeki Fen-Edebiyat Fakültesi mezunlarının çoğunun iş bulmada sorun yaşaması bunun bir örneği olarak kabul edilmektedir (2004: 79-80).

Das, öğrenci, işsiz mezun ve çalışan mezunlardan oluşan bir gruba işsizliğin nasıl önlenilebileceğini sorduğunda aldığı cevapların istihdam edilme statülerine bağlı olarak değiştiğini ortaya koymuştur. İşsizliğin azaltılması için; üniversiteye kabullerin istihdam edilebilirlik kriterine dayalı olarak gerçekleştirilmesi, eğitim kurumları ile işverenler arasında daha etkin bir diyalogun geliştirilmesi, öğrencilere yönelik kariyer danışmanlığının iyileştirilmesi, yerleştirme hizmetleri ve iyi planlanmış iş-dağıtım sistemlerinin kurulması, eğitimin ileri basamaklarında iş yönelimli eğitim programlarının geliştirilmesi, uygun ödeme koşulları ile verilecek kredilerle serbest meslek sahibi olmanın özendirilmesi, yeni istihdam alanları yaratmaya yönelik ekonomik politikaların izlenmesi, istihdam yaratan bütün sektörlerde adil işe alım ve terfi politikalarının benimsenmesi gerekmektedir (1980: 40).

Çetin'in de değindiği gibi, üniversite mezunu işsizliğinin birçok nedeni bulunmaktadır. Bu nedenlerin başında, ekonominin yeni yapısı ve okullaşma oranının hızlı artmasının geldiği söylenebilir. Bu çerçevede ekonominin yeni yapısı bağlamında, 1980'lerden sonra meydana gelen teknolojik gelişmeler; küreselleşmenin etkisiyle yaygınlaşan neoliberal politikaların uygulanması; çalışma şeklinin, çalışma süresinin, emek gücü yapısının değişmesi ve yeni istihdam biçimlerinin ortaya çıkması işsizlik olgusunun hem artmasına hem de biçim değiştirmesine neden olmuştur. Özellikle 1990'lı yıllardan sonra, neredeyse bütün ülkelerin istihdam politikalarını geliştirmeye yönelik adımlar atmaya başladığı söylenebilir. Fakat geliştirilen bu politikalar, eğitilmiş işsizliğini azaltmak için yeterli olmamıştır. Bu çerçevede, ülke düzeyinde işsizliğin genel geçer birçok nedeni bulunabildiği gibi bunun temelinde spesifik bazı sorunlar da yatıyor olabilir. Bütün ülkelerin aynı süreçlerden geçmemesinden dolayı, eğitilmiş işsizliğin artmasında rol oynayan başat faktörler ülkeden ülkeye değişkenlik gösterebilmektedir. Ülke ekonomisinin genel özellikleri, işgücüne katılım oranları,

sosyoekonomik dönüşümün hızı, göç, hızlı kentleşme, iş piyasanın etkin örgütlenmemesi bu nedenlerin bazılarındandır (Sümer, Solak ve Harma, 2013: 23).

Yaklaşık son 30 yılda, Türkiye’de uluslararası konjonktüre bağlı olarak meydana gelen hızlı sosyal dönüşümler, tarımda istihdam edilen işgücünün giderek azalması ve kentlere göç etmesi, uygulanan ekonomik politikalar, ekonomi ve siyasette meydana gelen istikrarsızlık, uluslararası alanda meydana gelen ekonomik dönüşümler ve krizlerin etkisi ile işsizliğin Türkiye’de temel toplumsal bir sorun haline gelmesine neden olmuştur. Yapılan kamuoyu araştırmalarında da işsizlik bir toplumsal sorun olarak ön plana çıkmaktadır. Araştırmalarda vurgulanan ise toplumun mühim bir kesiminin işsizlik sorununa acil bir çözüm bulunması gerektiğini düşündüğüdür (Sümer, Solak ve Harma, 2013: 13).

Elde edilen bulgulara göre OECD ülkeleriyle karşılaştırıldığında, Türkiye’de işsizlik oranı daha hızlı artmaktadır. Türkiye’de işgücüne katılma oranı ise OECD ortalamasının oldukça altındadır. Genel kaniya göre, Türkiye’de işsizliğin önemli nedenlerinden biri temel geçim kaynağının tarıma dayalı oluşudur (Bozdağlıoğlu, 2008: 46). Oysa Türkiye tarım toplumundan sanayi toplumuna doğru evirilmekte, tarımın ekonomi içindeki ağırlığı azalmaktadır. Bu sonuca göre, işsizliği temel olarak tarım toplumu olma özelliğine sabitlemek yetersiz kalmaktadır. İşsizliğin birçok nedeni bulunmakla birlikte önemli bir diğer neden olarak eğitimsizlik gösterilmektedir. Kişinin eğitim düzeyi arttıkça ters orantılı olarak işsizliğin azalacağı tahmin edilmektedir (Gürsel ve Ulusoy, 1999: 115).

Eğitimin işsizliği azaltıp azaltamayacağına yönelik tartışmalar ise devam etmektedir. Toplamda işsiz olan kişiler içindeki eğitim düzeyi yüksek olanların oranı hesaba katıldığında, işsizlik sorununun sadece diploma ya da örgün eğitimden geçme ile anlaşılamayacağı ve çözülemeyeceği sonucu ortaya çıkmaktadır. Başka bir ifadeyle, Türkiye’de insanların eğitim düzeyi artıkça doğrusal bir şekilde işsizlik oranı düşmemektedir (Aksoy, 2007:132). Eğitimin birçok *işlevi* vardır. Bu işlevlerden biri *ekonomik işlev*dir. Eğitim, bireylere belli bazı beceriler kazandırarak onları üretici durumuna getirir ve toplumun kalkınmasına katkı sağlar. Eğitim kurumlarının ekonomik işlevinin yerine gelebilmesi için ekonomik kurumların ihtiyaç duyduğu niteliklere sahip insan gücünü yetiştirmesi gerektiği vurgulanmaktadır (Çetin, 2004: 74). Eğitimli işsizliğin bir diğer nedeni ise eğitim kurumlarının yetiştirdiği insan gücü ile ekonomik kurumlar arasındaki çelişkidir. Türkiye’deki toplam işsiz sayısı içindeki

eğitim düzeyi yüksek olanların oranı, bu bakış açısını desteklemektedir. Bir şekilde işsizliğin nedeni olarak nitelikli işgücü gösterilirken diğer şekilde Türkiye’de binlerce üniversite mezununun işsiz kalması bir çelişki olarak ortaya çıkmaktadır. Genel olarak eğitimin işsizliği istenilen düzeyde düşürmeme nedeni olarak ise nitelikli işgücü ihtiyacını karşılamaya göre düzenlenmemiş *yetersiz eğitim sistemi* gösterilmektedir. Başka bir şekilde söylemek gerekirse, *eğitim sistemin ekonomik sisteme uyumlu olmaması* bir neden olarak düşünülmektedir (Sümer, Solak ve Harma, 2013: 29).

Aksoy’a göre eğitim kurumlarının üretim sisteminin taleplerini esas alacak şekilde örgütlenmesi ve iş piyasasının talep ettiği nitelikleri kazandıracak bir müfredat izlemesi yeterli değildir. Ayrıca eğitim kurumlarının mezunlarını kendi işini kurma yeterliliğine sahip girişimciler olarak yetiştirmesi önemlidir. Bu kapsamda müfredata sendikal bilinç ve girişimcilik ile ilgili derslerin konulması gerekmektedir. Eğitim sürecinde işgücü piyasasının işleyişi konusunda öğrencilere kazandırılacak bilgi ve okuldan işe geçiş sürecinde mezunlara verilecek destek mezuniyet sonrası yaşanan belirsizlik ve tedirginliği azaltarak eğitilmiş işgücünün istihdamını artırıcı bir etki yaratacaktır (2007: 135). Bu yüzden eğitim tek başına işsizlik olgusunu açıklamada yeterli olamamaktadır. Bireyin sahip olduğu bilgi açısından kendisini sürekli yenileyebilme formuna sahip olması gibi faktörlerle birlikte düşünmek gerekir. Bütün bu koşullar sağlandığında bile Türkiye’de üniversite okullaşma oranının artmasının ekonominin yeni yapısıyla eklemlenerek mezun olan eğitilmiş kişilerin istihdam probleminde etkili olduğu tahmin edilmektedir.

Üniversite mezunu veya diplomalı işsizleri sadece Türkiye ile sınırlandırmak mümkün değildir. Bu işsizlik şekli bütün dünyada görülmeye başlanmaktadır ve gelişmiş ülkeler bundan muaf değildir. Örneğin ABD’de işsizlik tarihine bakıldığında eğitilmiş kişilerin artık kolay bir şekilde iş bulamadığı görülmektedir. Rifkin (2007 Akt. Bora ve Erdoğan, 2012: 18) 2002’de ABD’de uzun süreli işsizlerin yaklaşık % 44’ünü en az lise mezunu olduğunu söylüyordu. İş İdaresi Yüksek Lisansı yapanların iş bulma oranı da on yılda % 45 oranında gerilemiştir. Alman Sendikalar Birliğinin 2009’da yaptığı araştırmaya göre, lise ve üniversite mezunlarının iş arayanlar içindeki oranı yükselmiştir (Bora ve Erdoğan, 2012: 18).

Üniversite mezunu işsizliğinin tamamen yeni bir olgu olduğu söylenemez. *Aşırı eğitilmiş* kavramını gündeme getiren Richard Freeman, Amerika’da üniversite mezunu olma ile kolay bir şekilde iş bulma arasındaki denklemin geçerliliğini yitirmeye

başladığından bahsediyordu (Freeman, 1976). Poulantzas da (1975 Akt. Erdoğan, 2012: 77) işsizliğin yeni bir biçimi olan *kafa emeği işsizliği*nden bahsetmiştir. Poulantzas, işsizliğin kol emeğinin yanı sıra aldıkları eğitimle kafa emeğine dâhil olmaya aday olan gençleri de derinden etkilemeye başladığını söyler. Daha önce işçi sınıfı içinde oluşan “yedek sanayi ordusu”na benzer bir öneme sahip olmayan fakat kapitalist ülkelerin çoğunda önemli bir sayıya ulaşan “kafa emeği *yedek ordusu*”nun gelişiminden bahseder. Bununla birlikte değersiz üniversite diplomasına sahip olan gençlerin kitlesel bir şekilde beklentilerinin tam tersi alt konumları işgal etmelerinden bahsedilebilir. Birçok ülkede rastlanmaya başlanılan bu duruma benzer bir sürecin Türkiye’de meydana geldiği söylenebilir. *Kafa emeğinin değersizleşmesi*, bireylerin yükselme fırsatlarından yoksun kalmalarına neden olmaktadır (Erdoğan, 2012: 77). Bir zamanlar eğitim sürecinden geçtikten sonra toplumsal konumunda bir hareketlilik meydana getiren bireylerin, bugünün şartlarında aynı hareketliliği gerçekleştirmesinin oldukça zor olduğunu söylemek abartı olmaz.

Türkiye’de işsizlik, genellikle hızlı nüfus artışı, genç nüfus oranının yüksekliği gibi demografik unsurlarla ilişkili olarak değerlendirilmektedir. Bunun yanı sıra, iç göç ve kentleşmenin yol açtığı eğitim ve bölgesel dengesizlik eğilimleri de işsizliği artıran faktörlerdendir (Bozdağlıoğlu, 2008: 50). Bu bakış açısı da Türkiye’deki işsizliğin nedenleri olarak yapısal faktörlere odaklanmaktadır.

Türkiye’de ve dünyada üniversite mezunu işsizliğinin artışının bir nedeni olarak üniversite diplomalı *kişi sayısının artışı* gösterilmektedir. 1980 sonrasında gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde eğitime katılım oranı hızlı bir şekilde artmıştır. Nüfusun eğitim düzeyinin yükselmesi, işgücünün arz cephesinin daha eğitilmiş olduğu anlamına gelir. Fakat işgücü talebi, işgücü arzının eğitim düzeyindeki görece değişikliği karşılayamamaktadır. Böylece eğitilmiş bireyler ya işsiz kalmayı kabul etmekte ya da niteliklerine uygun olmayan işleri kabul etmek zorunda kalmaktadır (Kurnaz, 2015: 88).

Yapılan deneysel çalışmalarda Tanıl Bora, bu iddiayı istatistiklerle desteklemektedir. Örneğin 1976’da yapılan bir araştırmada, işsizliğin sebebi olarak meslektaş sayısının fazlalığını gören meslek mensuplarının sayısı sadece %17,3 tür. 2009’da mühendis-mimarlar üzerine gerçekleştirilen başka bir araştırmada ise işsizliğin nedenini mühendis-mimar sayısındaki artışa bağlayanların oranı %49,9’dur. Dünyanın başta gelen 30 madencilik şirketinin gerçekleştirdiği bir araştırmada da dünyanın yıllık maden mühendisi ihtiyacı sayısının 600 ile 800 arasında olduğu belirlenmiştir.

Türkiye’de ise 2006’da mezun olan maden mühendisi sayısı 694’tür. Dolayısıyla Türkiye tek başına dünyanın ihtiyacı olan maden mühendisi sayısını karşılamaktadır (T. Bora, 2012a: 58). Bu olguyu zamanın ruhuyla ilişkilendirerek okumak gerekir. Daha önce istihdam ile üretim arasında bir paralellik bulunurken günümüzde bu zorunlu ilişkinin geçerliliğini yitirmeye başladığı söylenebilir. Başka bir şekilde söylemek gerekirse artık istihdam artışı olmadan üretim artışı sağlayabilmenin yolları mevcuttur.

Birçok işaret vasıflı kişilerin de işsizlik bakımından risk altına girdiğini göstermektedir. Bu çerçevede zihinsel emek gücü sunan eğitilmiş, vasıflı kişilerin yapısal işsizlik tehdidi altına girmesi, günümüzde artık işsizlerin eğitim düzeyi düşük olan kişilerden oluşmadığını ortaya koymaktadır. Öyle görünüyor ki eğitilmiş ve vasıflı kişiler de gereksiz ve işe yaramaz olarak görülmeye başlanmıştır. Makinelerin, robotların, otomasyonun gelişmesi sadece kol emeğine değil zihinsel emeğe olan ihtiyacı da azalmaktadır (Bora ve Erdoğan, 2012: 18).

2.3.1. Yatırım Olarak Eğitim

Eğitim, bir ülkenin gelişmişlik düzeyini ortaya koyan temel göstergelerden biridir. Eğitim düzeyi yüksek olan ülkelerde genel olarak gelişmişlik düzeyi de yüksektir. Bu çerçevede eğitim hem devlet için hem de birey ve aileler için bir yatırım aracıdır. Bu yatırımın sonuçları ekonomik alanla sınırlı kalmayıp etkisini toplumsal alanda da göstermektedir. Eğitime yatırımın fazla olduğu ülkelerde genel olarak teknoloji de gelişmiştir. Günümüzde bir ülke ekonomisinin en önemli kaynağını teknoloji oluşturduğundan gelişmiş teknoloji, ülkeler için bir gelir kapısıdır. Bununla birlikte eğitimi gelişmiş ülkelerde, hukuk kuralları da gelişmiş ve diğer sosyal ilişkiler daha düzenlidir.

Üniversiteler, mezunlarına sağladıkları iş olanakları bakımından farklılık arz etmektedir. Bu nedenle üniversitelerin mezunlarını işe yerleştirmedeki başarısını gösteren başarı tabloları hem yükseköğrenim hizmeti alanların seçimi, hem yükseköğrenim hizmeti veren üniversitelerin kendisi ve hem de yükseköğrenimi fonlayanlar için büyük önem arz etmektedir. Bu anlamda prestijli bir üniversite okuyanlar arasında işsizlik oranının az olacağı söylenebilir. Bu durum düşük gelir düzeyine sahip ailelerden gelenlerin işsiz kalma olasılıklarının daha yüksek olduğunu ortaya koymaktadır (Taylor, 1986: 17).

Kearney, eğitim-öğretim süreçleri yoluyla bireylere beceri ve tutum kazandırılmasının önemini vurgulamaktadır. Eğitim ve öğretim süreci içerisinde kazandırılacak bu beceri ve tutumlar, sonraki mesleki yaşamında yapacağı işi tasarlama ve ortaya çıkacak zorlukların üstesinden gelme konusunda kişiye yardımcı olacaktır. Ve bu “yeterlilik üçgeni” olarak nitelenebilecek bir yetkinlik oluşumunu sağlayacaktır. Bu nitelikleri ise aşağıdaki gibi kategorize edilmektedir:

- Akademik yeterlilikler (uzman bilgisi, bunu uygulama becerisi, mantıksal düşünme ve eleştirel analiz, problem çözme kapasitesi, yazılı ve sözlü iletişim ve sayısal verileri çözümleme ve araştırma görevini yürütebilme becerisi),
- Kişisel ve sosyal gelişim becerileri (özgüven ve öz disiplin, yaratıcılık, bağımsızlık, öğrenmeyi sürdürebilme arzusu, uluslararası meselelerde geniş bilgi),
- Kurum veya işletme yeterlikleri (fırsat ve riske ilişkin olumlu tutumlar, bilgi ve becerilerin öncelik sırasını belirleyebilme yeteneği, kişilerarası ve sunum kapasiteleri, yönetme ve takım halinde çalışabilme becerisi, teknoloji yetkinliği) (1998, s. 18-19)

Sadece devlet için değil aile ve bireyler için de eğitim uzun vadeli bir yatırım kurumudur. Bireyler için eğitimin en önemli yararlarından biri eğitimle gelir düzeylerinin yükseltilmesidir. Çünkü eğitim, kişiye emek piyasasında katma değeri daha yüksek iş bulma fırsatı sunmaktadır. Eğitim aracılığıyla bireyler meslek edinir ve genel olarak toplumdaki *dikey hareketlilik* de eğitimle sağlanır. Eğitim, bireyin yaşam standartlarını da yükseltir. Dünyanın birçok yerinde, eğitimin bireye daha iyi iş olanakları sağlaması kişiyi daha fazla eğitim almaya sevk eden temel motive edici faktör olmuştur. Eğitimli olan kişilerin, eğitimli olmayan kişilerin yapamayacağı işleri yapabilmesi ve daha üretken olmaları önemli bir kıstastır (Öztürk, 2004: 35).

Eğitim bir yatırım olarak ele alındığında Bourdieu’nun *sermaye* kavramından yararlanmakta fayda vardır. Öncelikle Bourdieu ’ya göre toplumsal hayat; bir tür oyunlar bütünüdür. Oyun oynar ve yatkınlıklar geliştiririz. Deneyimlerimiz bize toplumdaki eşitsizliği kabul etmeyi öğretir. Alanların bir kesişimi olan toplumsal hayatın tümünde başarılı olmanın imkânı yoktur. Böylece daha iyi oynadığımızı düşündüğümüz alanlara yöneliriz (Bourdieu & Wacquant, 2003). Toplumsal hayattaki faillerin bir takım oyunlara yatkınlıkları vardır. Bunu faillere sağlayan şey biriktirilen sermayedir. Sermaye değişik şekillerde karşımıza çıkar: *İktisadi sermaye, kültürel*

sermaye, simgesel sermaye. Simgesel sermaye bu sermaye tiplerinden herhangi birinin *algı kategorileriyle kavrandığında büründüğü biçim* olarak tanımlanmaktadır. Kültürel sermaye üç şekilde varlık bulmaktadır. Somutlaşmış, nesneleşmiş ve kurumlaşmış şeklinde değişik formlar kazanan kültürel sermaye aynı zamanda bilgi sermayesi olarak da ifade edilmektedir. Toplumsal Sermaye, kalıcı bir ilişkiler ağına, az çok kurumlaşmış karşılıklı tanıma ve tanınmalara sahip olan birey ya da grubun bu sayede elde ettiği gerçek ya da potansiyel kaynakların toplamı olarak tanımlanmaktadır. Sermayenin çeşitli biçimler alabileceğinin kabulü, karmaşık toplumların yapısını ve dinamiklerini açıklamayı kolaylaştıracaktır. Kültürel sermaye dil demektir, dile hükmetmektir. Dille birlikte gelen her şeydir. Bu sermaye biçimi eğitim yoluyla okullardan alınmaktadır.(Bourdieu & Wacquant, 2003: 107-110).

Özellikle gençlerin ve genç yaşta olanların eğitim düzeyi, toplumun geleceği açısından önemli bir potansiyel kaynaktır. Sadece ekonomik gelir olarak değil, gelecekte daha sağlıklı ve mutlu bir toplum için eğitime yapılan yatırım oldukça önemlidir. Bu kaynağın etkili bir şekilde kullanılamamasının ise ciddi toplumsal ve siyasal sonuçları olacaktır. Genç nüfusun istihdamı ile ilgili izlenen politikaların bir sonucu olarak gençler toplumsal hareketlilik kaynağı olarak oluşturabileceği gibi, suç organizasyonlarının hedefi de olabilmektedir (Aksoy, 2007: 130). Öztürk de bir yatırım aracı olarak; eğitimin iktisadi ve sosyal hayata katkısını ve dönüşümünü şu şekilde açıklıyor:

“Ülkelerin ekonomik, sosyal ve siyasal gelişmişlik düzeylerini belirleyen en önemli faktörlerden biri de eğitimidir. Eğitim, bireylere sağladığı özel yararlar yanında, toplumsal açıdan yaratmış olduğu dışsallıklar nedeniyle de ülkelerin ekonomik kalkınmalarında önemli rol oynamaktadır. Bireylerin eğitim seviyesi yükseldikçe nitelikli işgücü darboğazı aşılmakta, bilimsel ve teknolojik yenilikler hız kazanmaktadır. Emegın verimliliğinin artmasının sonucu olarak ulusal gelir düzeyi hızla artmakta, yaratılan gelir daha adil paylaşılr hale gelmektedir. Eğitim düzeyi artan toplumlarda yönetim daha demokratik bir nitelik kazandığı, ekonomik ve siyasal istikrarı sağlamak kolaylaştığı ve suç işleme oranları düştüğü için, eğitime yapılan yatırımların geri dönüş hızı fiziksel sermaye yatırımlarından daha yüksek olmaktadır. Eğitime yapılan harcamalar uzun

dönemde bir yatırım harcaması olarak yarattığı artan getiri nedeniyle ekonomik kalkınmayı hızlandırmaktadır” (Öztürk, 2014: 27).

Bu noktada değinilmesi gereken bir diğer husus ise eğitim yoluyla beşeri sermayenin geliştirilmesinin gerekliliğidir. Eğitim yoluyla beşeri sermayeye yapılan yatırımının ekonomik getirisi yanında özsaygı ve kültürel farkındalık gibi ekonomik olmayan getirileri de bulunmaktadır. Dolayısıyla, eğitimin insani doyuma sağladığı bütün katkılar beşeri sermaye kavramı ile ilişkili ve önemlidir (Cohn, 1979 Akt. Hordosy, 2014: 468).

Sen’in özgürlüğü kalkınmanın kurucu ögesi olarak gördüğü yaklaşıma değinmek faydalı olacaktır. O’na göre özgürlüklerin genişlemesi kalkınma hareketinin hem hedefi hem de aracı olarak görülmelidir. Kalkınma bireysel özgürlüğe alan açan ve bireyin sahip olduğu fırsat ve seçenekleri sınırlandıran özgürlük yoksunluğu tiplerinin ortadan kaldırılmasını hedeflemelidir. Bu yaklaşımda, “devlet, piyasa, hukuk sistemi, siyasal partiler, medya, kamusal çıkar grupları ve kamusal tartışma forumları gibi pek çok kurumu kapsayan düzenlemeler dağıtılan yararların pasif alıcıları olmaktan çok değişimin aktif eyleyenleri olarak görülen bireylerin temel özgürlüklerinin artırılmasına ve garanti edilmesine yaptıkları katkılar bakımından incelenir” (Sen, 2004: 15).

Gayri safi milli hasılanın artması, kişisel gelirdeki artış, sanayileşme, teknolojik ilerleme ve toplumsal modernizasyonu hedefleyen dar kalkınma anlayışını eleştiren Sen, gelir ve servetin kendinde bir anlama sahip olmadığını, onu değerli kılan şeyin bizi değer verdiğimiz yaşam tarzlarına ulaştıracak daha fazla özgürlüğün aracı olmasıdır. Dolayısıyla kalkınma yaşam standartlarını yükseltmek ve özgürlük alanını genişletmeyi hedef almalıdır (2004: 27-29). Eğitimin insan özgürlüğünü ve insani kapasiteleri geliştirmenin en önemli araçlarından biridir. Dolayısıyla bireyi ulusal kalkınmaya yardımcı bir yatırım olarak görmek yerinde ve makul olmakla birlikte, asıl hedefin eğitim yoluyla insani özgürlükleri genişletmek olması gerekmektedir.

Burada şu açıklamayı yapmakta da yarar var. Ekonomik sermayesi görece diğer ülkelerden fazla olan ülkeler, eğitime daha çok kaynak ayırabilmektedirler. Üniversite öğrenci kayıt oranının en düşük olduğu bölge (% 2,5), Afrika’dır. En çok okullaşma oranına sahip olan ülke (% 77,3) Kuzey Amerika’dır. Buradaki en belirgin fark muhtemelen öğrenci masraflarıdır. Kuzeydeki bir öğrenci, Gayri Safi Yurt İçi Hâsıla (GSYİH) ile ilişkili olarak, Güney’deki bir öğrenciden daha az maliyetlidir. Yoksul bir

ülkenin yükseköğrenime yaptığı 651 dolarlık bir yatırım, ortalama olarak zengin bir ülke tarafından yapılan 6,520 dolarlık bir yatırımın iki katı daha büyük fedakârlık gerektirir. Başka bir deyişle, ülke ne kadar yoksulsa, öğrenci başına göreceli maliyeti ve ulusal bütçeye yükü de o kadar yüksek olur (Escotet, 1998: 25).

İnsan; hem sosyal hem de ekonomik bir yatırım olarak düşünülebilir. Bu yatırım üzerinde etkili temel araç ise eğitimidir. Eğitim aracılığıyla yatırım sürecinden maksimum verim elde edilebilir. Fakat eğitime yatırımın yapılması istihdam edilmek için tek başına yeterli olmamaktadır. Örneğin eğitilmiş kişinin işsiz kalması, yatırımın sonuçsuz kalmasında önemli bir faktör olarak rol oynamaktadır. Böylece her yatırım gibi eğitilmiş işsiz kişinin başta ailesi olmak üzere yakın çevresine ve devlete bir maliyeti vardır. Bir birey üretim faaliyetine katılacak yaşa gelene kadar devlet ve toplum, onun yetişmesi için hem sosyal hem de ekonomik bir yatırım yapmaktadır. İşsizlik, bu yatırımın geri dönüşümünü sağlamanın önündeki en büyük engellerden biridir. (Yavuz, 2010: 32). Daha ötesi, işsiz nüfus içindeki eğitilmiş, vasıflı kişilerin oranındaki artış, eğitimin getiri oranının yüksek olacağına dair düşünce/beklentilerin zayıflamasına neden olmaktadır. Çünkü eğitim yatırımlarının getirisi eskisi kadar yüksek olmamaktadır ve yatırım aracı olarak eğitimin gelir artışındaki rolü azalmaktadır (Aksoy, 2007: 130). Böylece üniversite eğitiminin, bireylerin istihdam edilebilirliklerini artıracak anahtar ve nitelikler kazandıracağı beklentisi erozyona uğramaktadır. Çünkü bir yükseköğretim kurumunu bitiren kişilerin önemli kısmı, ya işsiz kalmakta ya da niteliklerin altında bir işte çalışmak zorunda kalmaktadır (Kurnaz, 2015: 99).

2.3.2. Çalışma, Beceri-İş Uyumsuzluğu

Kearney'e göre çoğu bilim insanı; öğretme ve öğrenme süreçleri yoluyla yani yükseköğretim vasıtasıyla belirli becerilerin ve tutumların edinilmesine daha açık bir vurgu yapılması konusunda ısrarcı davranmaktadır (Kearney, 1998: 18-19). Burada önemli bir husus da çalışma, beceri-iş uyumsuzluğudur. Bu durum *nitelik ve beceri uyumsuzlukları* ya da *uyumsuz eşleşme* olarak tanımlanabilir. Başka bir ifade ile bu durum, işgücünün sahip olduğu nitelikler ile talep edilen niteliklerin birbirinden farklı özellikler sergilemesi anlamına gelmektedir. Mezun sayısı, mevcut eğitim seviyesini gerektiren iş sayısından önemli ölçüde yüksekse, bir uyumsuzluk sorunu ortaya çıkmaktadır. Mesleki filtreleme süreci, mezunları, sahip oldukları niteliklere uygun olmayan ve mesleki hiyerarşide daha düşük seviyedeki pozisyonlara tahsis edebilir ve

emek piyasasına yeni katılanlar özellikle bu noktada savunmasızdır (Storen & Jenssen, 2014: 134).

Kurnaz'a göre, arz ve talep dengesi arasından böyle bir uyumsuzluğun olması, işgücünün mevcut işlerle eşleşmesini engellemekte ve işsizlik oranları üzerinde yukarıya doğru bir baskı uygulamaktadır. Bahsedilen uyumsuzluk, sadece çalışmadan önce değil çalışma esnasında da görülmektedir. Bu çerçevede, işgücü piyasasında kendi niteliklerine uygun olmayan işlerde çalışanların oranı gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde hızla artmaktadır. Uyumsuzluğun temel nedenlerinden biri olarak yükseköğretim sistemindeki genişleme görülmektedir. Bu iddiaya göre, sistemdeki genişlemeye bağlı olarak işgücü daha eğitilmiş hale gelmeye başlamıştır. Ancak, işgücü piyasasının talep tarafı aynı oranda bu genişlemeye cevap verememektedir. Böylece işgücü piyasasında nitelik düzeyinin altında çalışan ve "aşırı eğitilmiş" duruma düşenlerin sayısı artmaktadır (Kurnaz, 2015: 84). Konuyu İngiltere bağlamında bir gazete haberinde inceleyen Paton, İngiltere'nin en büyük işverenlerine göre, *emekçi çocuklarının da üniversiteye teşvik edilmesi* ve yerleşmesinin akademik standartları aşağıya çektiğine işaret etmektedir (2010). Bu bakımdan üniversiteler, öğrencilere *nitelikli bir eğitim vermek yerine bir diploma vermeyi yeterli bulmakta*. Bu durum de sahip olunan diplomaların değer kaybına uğramasına yol açmaktadır.

Türkiye'de eğitilmiş, vasıflı kişilerin sayısı hızla çoğalmaktadır. Fakat bu eğitilmiş, vasıflı kişilerin mühim bir kısmı istihdam edilmemektedir. Bu durumun temel nedeni olarak ise çalışma, beceri ve iş uyumsuzluğu gösterilmektedir. Aksoy'a göre, eğitilmiş iş gücünün yüksek beklentileriyle işgücü piyasasının sunduğu düşük getiri eğitimin getiri düzeyinin yüksek oluşuna dair inancın zayıflamasına yol açmaktadır. Eğitim kurumlarının işgücü piyasasındaki dönüşümlere ve üretim alanındaki gelişmelere geç tepki vermesi de üniversite mezunlarının işsiz kalmasına ya da düşük istihdamına neden olarak eğitimin getirisine ilgili beklentilerin düşmesine neden olmaktadır. Bu nedenle eğitsel aygıtın ekonomik gelişmelere paralel olarak ve işgücü piyasasındaki beklentilerle uyumlu olacak şekilde sürekli olarak yeniden örgütlenen bir yapıda olması problemin esas çözümünü oluşturmaktadır (2007: 135).

Kurnaz'ın TUİK verilerine dayanarak yapmış olduğu hesaplama göre, 2014 yılı itibari ile Türkiye işgücü piyasasında 15-64 yaş grubundaki yükseköğretim mezunları arasında nitelik düzeyinin altındaki işlerde çalışanların oranı % 32,6'dır. 15-24 yaş grubunda ise bu oran % 56,2'dir. Kurnaz'ın yapmış olduğu saha araştırması

sonuçlarına göre ise, örneklem kapsamına giren firmalarda nitelik uyumsuzluk oranının % 36,4; beceri uyumsuzluk oranının da % 66,8 olduğu ortaya çıkmıştır (2015: 83). Bu bulgulara bakıldığında; çalışma yaşamında beceri-iş uyumsuzluğunun 2014 rakamlarıyla oldukça yüksek olduğu dikkatleri çekmektedir.

Beceri-iş uyumsuzluğunu gösteren diğer önemli bir bulgu ise polislik alımları ile ilgilidir. Daha önce polislik mesleğini seçenler polislik mesleği ile ilgili uzun bir eğitim sürecinden geçerken günümüzde üniversite mezunlarının polisliğe alınmaya başlamasıyla bu süre kısalmıştır. Daha ötesi, üniversite mezunlarının okuduğu bölüm ile istihdam edildiği alan değişmektedir. Kimisi öğretmen, kimisi mühendis, kimisi mimar, kimisi arkeolog olmak için dört yıl üniversitelerde bu bölümlere yönelik dersler almıştır. Ancak atanamadıkları için bu mezunların bir kısmı, işsiz kalmamak için polislik ve buna benzer diğer meslekleri tercih etmek zorunda kalmaktadır.

2.3.3. Devlet Politikalarına Bağımlılık

Devletin piyasaya yönelik müdahalesi 19. yüzyılın sonlarına kadar sınırlı düzeyde olmuştur. Fakat ilkin Amerika Birleşik Devletlerini ve daha sonra tüm Avrupa ülkelerini etkisi altına alan 1929 krizi ile başlayıp yüzyılın sonlarına doğru etkisini gittikçe arttıran küreselleşme ve liberalizm olguları, devletin piyasaya müdahalesini zorunlu hale getirmiştir. Yaratdığı tahribat düzeyi yüksek ekonomik ve toplumsal sonuçlara çözüm olarak da refah devleti politikaları geliştirilmiştir. Bu kapsamda devlet aygıtı ekonomik alana müdahale ederek bireyi koruyucu önlemler almış ve demokratikleşme hareketlerinin de etkisi ile sosyal ve ekonomik hak ve özgürlükler güvence altına alınmıştır. Yine refah devletlerinin gerçekleştirmek istediği bir diğer hedef ise enflasyonu kontrol altında tutmaktır. Ama uygulanan bu politikaların istenilen sonuçlarını vermediği görülmüş ve refah devleti politikaları eleştirilerin odağına oturtulmuştur. Ülkelerin ulusal geliri içerisindeki oranı büyük bir meblağa tekabül etmesine rağmen refah devleti politikaları çözmeyi vadettiği yoksulluk, işsizlik ve güvencesizlik problemini çözmemiştir. Toplumsal eşitsizlik problemi varlığını korumaya devam ederken, devletin müdahale alanı bireyin aleyhine olacak şekilde sürekli olarak genişlemiştir. Ve bunun sonucu sorunların çözmek yerine bir sorun kaynağı haline gelen hantal bir kamu bürokrasinin oluşumuna yol açmıştır(Acar, 2017: 250-252). Ancak Bilgin, sermayenin birikim krizi bağlamında konuya şöyle dikkat çekmektedir: yoğunluğu artan özelleştirme politikaları, ulusal piyasaların küresel

sermayeye açılması ve geliştirmekte olan ülkelerin ulusal kalkınma aracı olarak gördükleri uluslararası kuruluşların ve çok uluslu şirketlerin ulusal piyasaların kontrolünü ele almasına neden olmuştur. Bu durum, küresel sermayeye yönelik ulusal engellerin kaldırılmasına, geliştirmekte olan ülkelerin yaşadığı krizlerin derinleşmesine ve ödemek zorunda kaldıkları borçların artmasına ve yoksulluğun küresel bir nitelik kazanmasına yol açmıştır (Bilgin, 2005 Akt. Acar, 2017: 252-253).

Konu kısaca özetlenirken Gorz'un vurguladığı noktalardan; piyasanın öne çıkışı dikkatleri çekmektedir. Refah devleti, kapitalist sistem ile toplumun farklı kesimleri arasında uzlaşma sağlama ve toplumsal çatışmaları önleme görevini yerine getirememiştir. Düşünüldüğü ve tasarlandığının aksine kendini sivil toplumun yerine ikame etmiş ve sivil toplumu kendi içinde eritmişti. Bu yeni sistemde toplumsal yaşamın neredeyse her alanında varlık gösteren, her şeyden sorumlu tutulan, her konuda eleştirilmekle birlikte her konuda da yardımı istenen devlet bu fazlasıyla göz önünde yapısıyla saldırıların hedefi olmuştur. Bu da devletin yerine yasalarını herkese dayatan, görünmez ve anonim bir düzenleyici olarak "Piyasa" kurumunun ikamesini sağlamıştır (2014: 22-23).

Yaşanan bu süreçler yükseköğrenim sektöründe devam eden reformların ekonomik yönleri üzerinde çok önemli bir etkiye sahiptir. Kearney bu noktada sosyolojinin öncülerden Smith'e dikkat çekmektedir. İki yüzyıl önce, Adam Smith, 'Ulusların Zenginliklerinde ulusal refahın güçlü ekonomik büyümeye bağlı olduğunu savunmuştu. Burada devletin rolünün çok önemli olduğu vurgulanmaktadır. Günümüzde ise, girişimci ve çalışkan insanlara emeklerinin karşılığını görebilecekleri fırsatlar yaratmanın daha motive edici bir ekonomik güç olduğuna dair yeni bir bakış açısı hâkimdir. Çeşitli sebeplerden ötürü, sosyal olarak dışlanan ve henüz kendi kendine yeterli vatandaş olamayan savunmasız kişiler için devletin bir "güvenlik ağı" sağlayabilmesi gerekmektedir (1998: 15).

Varçın, liberal politikalar benimsemesine rağmen devletin müdahalesinin gerekliliğini şu şekilde açıklar. Günümüzde liberal politikaların etkili olduğu, bırakınız yapsınlar bırakınız geçsinler anlayışıyla günümüz piyasası; kendi kendini düzenlemekte ve devam ettirmektedir. Meta ve sermayenin mübadelesinde liberal politikalar uygulanabilir; ancak işgücü piyasasının yakından kontrol edilmesi ve düzenlenmesi gerekmektedir. Özellikle işsizliğin büyüdüğü ülkelerde ve bölgelerde, işgücü piyasasına müdahale gereklidir. Aktif ve pasif işgücü politikaları işgücü piyasasına müdahale etmenin etkin yollarıdır. Çeşitli ülkeler hatta en liberal ekonomik politikaları

uygulamaya çalışan ülkeler bile aktif ya da pasif politikalarla veya her ikisi ile işgücü piyasasına müdahale etmektedir. İşgücü piyasasının işleyişine müdahale etmeyip kayıtsız kalmanın yol açacağı ciddi problemlerin hem işverenler hem planlamacılar ve genel olarak toplumun tüm kesimleri farkındadır (Varçın,2004:1-2). Bu bağlamda düşünüldüğünde işgücü piyasası düzenlemeleri devlet politikalarına bağımlı görünmektedir.

Çondur ve Bölükbaş ise mevcut politikaları tarihsel süreçte özetlemektedir. Türkiye’de işsizlikle mücadele politikaları, 1980’li yıllardan itibaren küresel düzeyde geçerlilik kazanan neo-liberal yaklaşıma karşılık olarak, özellikle 1990 sonrası dönemde tam istihdamın sağlanmasını hedefini gerçekleştirmek amacını gütmüştür. İşsizlikle mücadele etmek ve yeni istihdam alanlarının yaratılması amacıyla *pasif ve aktif istihdam politikaları* uygulanmıştır. *Pasif istihdam politikalarının amacı* işsizliğin yaratmış olduğu sosyal ve ekonomik problemlerin giderilmesi olup bu amaçla işsizlik sigortası ve işsizlik yardımı benzeri destek sistemleri uygulanmıştır. İşgücü piyasasında bu amaca yönelik ilk uygulama 1999 yılında başlatılan işsizlik yardımı desteğidir (2014: 84).

Mbebeb (2009) ise konuya bir başka açıdan şöyle değinmektedir. Eğitim; değişen istihdam kalıpları, iş organizasyonu, beceri gereksinimleri ve bilgi ekonomisi için uygun bir yanıt haline geldiğinden dolayı okul geçiş çalışmalarının yaygınlaştırılması, sürdürülebilir istihdam ve özel sektörün geliştirilmesi için o’na göre bir önlem haline gelmiştir. Ancak Das, eğitimin devlet politikaları içindeki pozisyon alışı ve gelişmişlik düzeyine ilişkin bir açıklık getirmektedir. Eğitimin devlet politikaları içerisinde yer alması, o devletin ekonomik anlamda gelişmişlik düzeyi ile yakından ilişkilidir. Örneğin Hindistan; büyüklük ve nüfus bakımından çok büyük bir ülkedir. Dahası, Hindistan’da eğitim, sınırlı bir federal müdahale ile devletin etkinlik alanı içerisinde yer almaktadır. Eğitimin gelişimi ve içeriği, farklı devletlerde farklı özelliklere sahip olabilir. Eğitimin istihdam ile ilişkilendirilmesine yönelik devletlerin çabasında da aynı şey geçerli görülmektedir (Das, 1981). Mbebeb ise Afrika’da da benzer bir durumun söz konusu olduğundan bahsetmektedir. Eğitime ayrılan kaynakların etkin bir şekilde kullanılmaması, istihdam probleminin süreklilik arz etmesi ile sonuçlanmaktadır. Eğitim kurumlarında batılı kültürel değerlerin ve tutumların aktarılmasının baskın olduğu; bağımsızlıktan sonra özel sektörün ihtiyaç duyduğu ilgili becerileri taşımayan, davranış ve yönelimleri açısından Avrupalı olan; küçük ve ayrıcalıklı bir elit ’in

üretimine neden olduğu gözlemlenmiştir. 1993 reformlarından önce devlet, üniversiteye devam eden öğrencilere burs benzeri çeşitli imkânlar sağlamış ve devletin sunduğu olanaklar, girişimci bireyler yerine devlet imkân ve hizmetlerine bağımlı bireylerin yetişmesi ile sonuçlanmıştır. Üniversite, endüstriye iş zekâsına sahip eleman yetiştiren bir kurum olmak yerine devletin desteklediği *sosyal bir hizmet alanı* haline gelmiştir (Mbebeb, 2009: 53).

2.3.4. Gençlerin İş Pazarındaki Hareketliliği

Schomburg & Teichler ise üniversiteli öğrenciler ve onlara ilişkin iş talepleri ile ilgili hareketliliklerden şöyle söz etmektedirler. 1990'lı yıllarda istihdama geçiş, ekonomik krizin eşzamanlı olguları ve rasyonalizasyon ve yeni teknolojilerin kullanımı nedeniyle ücretli çalışmada yaşanan düşüş gibi durumlardan oldukça olumsuz etkilenmiştir. Ancak öğrencilerin belirlemiş oldukları hedeflere ulaşma yolundaki enstrümantal hırsları ve bilgi ve refleksiyon yoluyla kendilerine daha nitelikli hale getirmeye yönelik çabaları, yüksek öğretime geleneksel taleplerin ötesinde bir büyümeye neden olmuştur. Avrupa'daki uzmanlar ve ülke için kilit konumda bulunan aktörler, bu talepleri göz önünde bulundurmuşlardır (Schomburg & Teichler, 2006: 4).

İşgücü piyasasındaki değişiklikler ve yükseköğretime yapılan yatırımlar kişisel ve mesleki gelecek açısından önem taşımaktadır. Ancak, yabancı dil edinimi de dâhil olmak üzere, uluslararası alanda çalışmayı mümkün kılan kültürel birikim ve deneyime sahip çalışanlar, artık işverenler tarafından daha fazla talep edilmektedir. Öğrenciler bu nitelikleri edinmek için yüksek motivasyona sahiptirler ve sermayelerini buna göre biriktirmektedirler. Bunların yanında süreçte, mobilite ve beyin göçü sorunu da önemli bir hale gelmiştir. Bu bağlamda, Kearney *üç faktörün* ön plana çıktığından bahsetmektedir. Birincisi bazı ülkeler, ülkeye giriş koşullarını göçmenlerin yeteneklerine göre belirlemektedir. Mesleki niteliklerin tanınması için daha etkin ve esnek mekanizmalara acilen ihtiyaç duyulmaktadır. Gelişmekte olan ülkeler ise beyin göçü ile ilgili mevcut eğilimlerden dolayı vasıflı emek gücünü koruyamamaktadır (1998: 20).

Standing'in bahsettiği verilere göre, Dünya'da 15-25 yaş arasındaki gençlerin sayısı bir milyarı aşmakta ve gençler tarihin en genç nüfusunu oluşturmaktadır. Dünya bir taraftan yaşlanırken diğer taraftan gençlerin sayısı da artmaktadır. Gençlerin iş pazarındaki temel hareketliliğini sağlayan kaynak ise güvencesiz çalışma koşullarını

oluşturmaktadır. ‘Güvencesiz çalışan kitle’ içerisinde başka insanlar da var. Fakat en dikkat çekici grubu okul ya da üniversite sonrasında, yıllarca sürecek güvencesiz bir geleceğe adım atan gençler oluşturmaktadır. Artık bu gençler, ebeveynlerinin geçmiş dönemlerinde istikrarlı görünen işlerinde çalışmıyor. Gençlerin mühim bir kısmı, ‘istihdam edilebilirlik’ kategorisini iyice aşan geçici işlerde çalışmaktadır. Böylece deneme sürelerini uzatacak bir esneklik oyunu meydana gelmektedir. Bu çerçevede uzatılmış deneme süresi içinde şirketler, yasal düzenlemelere bağlı kalarak da düşük ücretler ödemekte ve çalışanlara daha az iş yardımı yapabilmektedir (Standing, 2015: 117).

İspanya’da yapılan bir araştırmada genç bireylerin profesyonel işlere erişimin kısıtlı olduğu ve çoğunlukla vasıfsız hizmet sektöründe istihdam edildikleri ve bu durumunda iki yönlü bir probleme yol açtıkları ifade edilmektedir. Daha az nitelikli genç çalışanlar, işgücü piyasasına katılan ve daha nitelikli olanlar tarafından işlerinden edilmektedir. Ve daha çok nitelik gerektiren işlerini bırakıp, daha az nitelik gerektiren işlerde istihdam edilmektedir. Bu durumda çalışanlar yaptıkları işler için aşırı-nitelikli hale gelmekte ya da eksik istihdam problemi yaşanmaktadır (Lopez ve Verd. 2016: 9).

T. Bora’ya göre, yükseköğrenim görerek bir meslek sahibi olmaya hak kazanan, bununla beraber üniversite mezunu payesinin kültürel sermayesini edinen bireylerin temel beklentisi; *iş güvencesidir*. Yıllarca sınavdan sınava, kurstan kursa koşarak eleğin üzerinde kaldığını düşünen bireylerin üniversiteden temel beklentisi; onları “vasıfsız” işgücü kitlesinden ayıracak bir altın bilezik takmalarıdır. Fakat iş bulamamak, bulduğu işten sürekli çıkarılmak ya da sürekli çıkarılma endişesi bu beklentiyi boşa çıkarmaktadır. Bu çerçevede bugün güvencesizlik; bizzat “iş”in yapısal bir unsurunu oluşturmaktadır. Böylece küresel düzeyde süresiz ve uzun süreli sözleşmeler istisna hale gelmektedir. Artık geçerli istihdam şekli, *kısa süreli sözleşmelere* dayanmaktadır (2012a: 53).

İşsizlik ve *iş güvencesizliği* farklı yaşantılara işaret etse de temelinde bu iki unsur birbirini etkilemekte ve tetiklemektedir. İşsizlik de iş güvencesizliği de birbirine benzer yapısal ve ekonomik nedenlerden kaynaklanmaktadır. Teknolojik gelişmelerin ve neoliberal politikaların yaygın hale gelmesi, çalışma şekillerinin ve işveren ile çalışan arasındaki *ilişkinin değişmesine* neden olmuştur. Ayrıca bu nedenler, hem işsizliğin hem de iş güvencesizliğinin artmasının ortak nedenlerini oluşturmaktadır. Yapılan çalışmalara göre gelecekte iş piyasasının daralmaya devam edeceği beklenmektedir. Bu

konuda yapılan çalışmalar, işsizliğin ve güvencesiz çalışmanın artacağını tahmin etmektedir (Sümer, Solak ve Harma, 2013: 75).

Güvencesiz çalışmayı etkin kılan temel unsurlardan biri de *esnek çalışmanın* yaygınlaşmasıdır. Esnekliğin bir sonucu olarak, geçici iş gücü istihdamı giderek yaygın hale gelmektedir. Esnek üretim ve esnek istihdam rejimleri, iş bölümü ve artan uzmanlaşmanın ve otomatizasyonun gelişimi ile birlikte zanaatkarlık boyutunu taşıyan mesleklerin bile etkilendiği bir işçileşme sürecine doğru gidildiğinden söz edilmektedir. Esnekliğin bu özelliği sayesinde şirketler çok kolay bir şekilde istihdam yapısını değiştirebilmekte, iş bölümünü değişen koşullara uyumlu hale getirebilmektedir. *Geçici çalışmanın*, maliyet açısından bazı avantajlar sağladığından bahsedilmektedir. Örneğin geçici çalışma ile ücretler düşüyor, deneyime bağlı olarak ücretlerden kaçınmak mümkün hale geliyor ve şirketler üzerinden sağlanan hakları almak zorlaşıyor denilmektedir. Bu süreçte riskler de azalıyor. Çünkü birisini geçici olarak işe almak daha sonra pişman olunacak bir taahhütten kaçınmak anlamına gelmektedir (Standing, 2015: 61; T. Bora, 2012a: 56).

Bora ve arkadaşlarının gerçekleştikleri çalışmada (2012), elde edilen veriler, *işsizliğin neoliberal politikaların bir sonucu* olduğunu ortaya koymaktadır. Onlara göre, gittikçe küresel hale gelen esnek üretim, güvencesizleştirmeyi yaygınlaştırmaktadır. Güvencesizleşme ise geçici istihdam edilme statülerini ve “prekarisasyon” denen olguyu ortaya çıkarmaktadır. Sümer, Solak ve Harma’ya göre (2013) prekarizasyon; “istihdam piyasasındaki esneklik ve yapısal değişimler sonucu nitelik ve uzmanlık (yüksek zihinsel-bilişsel emek gücü) gerektiren işlerin sıradanlaşması (bayağılaşması) ile birlikte yaşanan güvencesizleşme, *kalıcı iş sözleşmesinin* yerini sürekli olarak *geçici işlerin* alması” olarak tanımlanmaktadır. Böylece eğitilmiş işsizliğin meydana getirdiği sosyal sorunların prekarisasyon süreciyle birlikte daha belirginleştiği söylenmektedir (Sümer, Solak ve Harma, 2013: 76; Erdoğan vd., 2012).

Kesin rakamlar olmamakla birlikte, birçok ülkede, yetişkin nüfusunun dörtte birinin güvencesiz çalışmaya dâhil olduğu tahmin edilmektedir. Güvencesiz çalışma her ne kadar dünya genelinde bu kadar yaygın olsa da durum sadece güvencesiz istihdamdan ya da asgari ücret koruması altında çalışmaktan ibaret değildir. *Güvencesiz çalışma* bize piyasa güçlerine ve daima *değişen koşullara ayak uydurulması* gerektiğini anlatmaktadır. Standing’e göre, güvencesiz çalışmaya dâhil olmak, herhangi bir kariyer hissi ya da mesleki statü duygusuna sahip olmamak anlamına gelmektedir. Bununla

birlikte güvencesiz çalışmak demek; çalışılan firmadan emeklerinin tam karşılığını almamak demektir. Güvencesiz çalışmanın sonucu olarak ise *yabancılaşma, dışlanma, kaygı ve öfke* gibi duygu eğilimleri ortaya çıkmaktadır (Standing, 2015: 48-49).

Belirtilmesi gereken bir diğer husus ise resmi eğitim süreçlerinden geçerek elde edilen diplomanın artık işgücü pazarında iyi bir iş edinmeyi garantilemiyor oluşudur. Çünkü eğitim yoluyla toplumsal hareketlilik hedefi toplumun bütün kesimlerince benimsenmiş durumdadır. Bu da eğitim yoluyla toplumsal hareketlilik sağlama stratejisinin daha az etkili olduğu ve olacağı anlamına gelmektedir. Bu durum eğitilmiş ya da nitelikli olmanın yetmediği, sahip olunan niteliklerin sürekli olarak geliştirilmesi gerektiği bir iş piyasasının oluşumu ile sonuçlanmaktadır. Ayrıca bu durum artık işgücü piyasasına giriş için neden sosyal altyapının önemli bir halde geldiği gerçeğini de açıklamaya yarayabilir (Lopez ve Verd. 2016: 9).

2.3.5. İş Pazarı Politikaları

İşgücünün arz ve talebi, göç ve demografik kalıplar, emek hareketliliği ve iş güçlerinin eğitim seviyesindeki gelişim birbirleri ile ilişkili faktörlerdir. Bu bağlamda, tüm ülkeler, yükseköğretim *niteliklerini ve becerilerini yeniden değerlendirmek* zorundadırlar (Kearney, 1998: 13). Yükseköğrenim kurumları, bilgi edindirme, eğitimin yararı, ekonomi ve topluma yönelik araştırmalara yaptıkları *katkılarından ötürü* geçmişte olduğundan daha fazla sorumlu tutulmaktadır, ancak günümüzde geçmişe oranla daha fazla *hesap verir hale gelmişlerdir*. Fakat artık belirsizliğin gittikçe arttığı, geleneksel meslek ve istihdam koşullarının hızla eskidiği ve dolayısıyla nitelik ve beceri ile ilgili uyum problemlerinin arttığı çağımızda üniversitelerle birlikte öğrencilerin de piyasanın değişken taleplerine yanıt vermesi beklenmektedir (Schomburg & Teichler, 2006: 4). Ülke kalkınmasında ve istihdam probleminin çözümünde üniversitelerle birlikte öğrencilere de sorumluluk verilmiştir. Hem gerekli mesleğin kazandırılmasında hem de iş gücünün istihdamında üniversitelere görev düşmektedir. Dolayısıyla iş pazarına girecek öğrencilere ve piyasanın ihtiyaç duyduğu bilgi ve becerileri kazandıran üniversiteler aktör olarak işgücü pazarında rol oynamaktadır

İş pazarında hükümetler, büyümeyi teşvik etmek için daha dinamik ekonomik koşullar yaratmaya ve çalışmaktadır. Teorik olarak etkinliği azaltılmış *küçük hükümet*, bireysel sorumluluğu ve ulusal ve topluluk yaşamının her alanında sivil toplum için daha büyük bir rolü teşvik eder görülmektedir. Daha etkin bir yönetim aracı olarak

kullanılan artan özelleştirme uygulamaları, hükümetin topluluk meselelerine bir bütün olarak odaklanmasın ve başarılı ekonomik büyümenin faydalarını halka daha adil bir şekilde dağıtmasını sağlamıştır. Ekonomik kalkınmanın küreselleşmesi, istihdam olanaklarının çoğunlukla piyasa talebi tarafından oluşturulduğu anlamına geliyordu. Bu da ülkenin ekonomik gelişmişlik seviyesine bağlı olarak güç ya da zayıflık kaynağı olarak işlev görebilir. Devlet bürokrasilerinin başlıca istihdam kaynağı olduğu gelişmekte olan ülkelerde özellikle üniversite mezunları için böyle bir yaklaşım endişe içinde değerlendirilmektedir. *Hükümetlerin küçültülmesi ve sözleşme emeğinin ortaya çıkması*, daha *rekabetçi bir çalışma ortamı* demektir (Kearney, 1998: 14).

Thurow (1975) yaptığı çalışma, yüksek eğitilmiş işçi arzının keskin bir şekilde artması yükseköğrenim görmüş mezunların işgücü piyasasındaki konumunun anlaşılmasını da sağlamaktadır. Onlara göre, iş arayanlar iş arama kuyruğundalar ve işler için yarışmaktadırlar. İşverenler, en düşük eğitim masraflarını içeren adayları kiralamaya çalışmaktadırlar. İlgili işin gerektirdiğinden daha yüksek eğitim düzeyine sahip olanlar varsa onlara iş teklifi yapılacak ve kendisi için fazlasıyla kalifiye oldukları işlere gireceklerdir (Storen & Jenssen, 2014: 135). Kendilerine emeklerinin karşılığı olan meblağ verilmediği takdirde işçiler; ya kendi eğitimlerine göre düşük bir konumda olan mesleğe istihdam olacaklar ya da işsiz kalacaklardır.

Varsayıldığının aksine günümüzde pek çok yüksek vasıflı kişi herhangi bir yaratıcılık gerektirmeyen pozisyonlara mahkûm olmuş, eğitimle istihdam arasındaki bağ zayıflamıştır (Nurol, 2014: 76). Hükümetler bu bağtı tekrar tesis edecek politikalar geliştirmek suretiyle üniversite mezunu işsizliği probleminin çözümüne katkı sunabilirler.

İşgücü piyasası politikaları açısından Türkiye'de uygulanan politikaları düşünülürse; Varçın'ın özetlediği üzere, hem *aktif* hem de *pasif işgücü* piyasası politikaları uygulanmaktadır:

Aktif işgücü piyasası politikaları; işsizlik ile baş edebilmenin, işsizliğin artmasına yol açan etkenlerin asgariye indirilmesinin en etkili yolları olarak sunulmaktadır. Varçın, aktif işgücü piyasası programlarının içeriğini şu şekilde açıklamaktadır; "istihdamı arttırmayı amaçlayan, mesleki eğitimin kazandırıldığı, iş ve meslek danışmanlığının sunulduğu, yoğun iş arama stratejilerinin geliştirildiği, bu konuda iş arama kulüplerinin oluşturduğu programlar kastedilmektedir. Bir başka deyişle aktif işgücü piyasası politikaları, tam istihdamı hedefleyen, işsizliği azaltmayı

ve işini kaybeden kişilerin işsizlik süresini kısa tutarak istihdamı katılmalarını amaçlayan programlardır” (2004: 3-4).

Pasif işgücü piyasası politikaları da işsizliği azaltmayı hedeflemektedir. Bu kapsamda uygulanan politikalardan en önemlisi de *işsizlik tazminatı*dır. ‘İşsizlik tazminatının’ iki önemli unsuru bulunmaktadır: *birincisi işsizlik sigortası*, diğeri de işsizlere yönelik olarak uygulanan *işsizlik yardımıdır*. Bazı ülkeler farklı pasif politikaları da yürütmektedir. Bu politikalar, *çalışma süresinin kısaltılması, erken emeklilik, iş kaybı tazminatı, kıdem tazminatı, ihbarlı işten atma* gibi çalışma yasalarında yer alan politikalardır (Varçın, 2004: 3-4).

2.3.6. Eğitim Politikaları

Schomburg & Teichler, yine tarihsel süreçte eğitim politikalarına değinmektedir. 1960'lı ve 1970'li yıllarda, yükseköğrenim ve istihdam arasındaki ilişki yükseköğrenim politikası ve araştırmaları için kilit bir mesele idi. Onlara göre, 1960'lı yıllarda, yükseköğretimin sistemindeki genişlemenin ekonomik büyümeye ve sosyal eşitsizliklerin azaltılmasına katkıda bulunabileceği umutları mevcuttur. Bununla birlikte 1970'li yıllarda, nitelikli emek talebinin azlığı ve hızla artan yükseköğrenim mezunu arasındaki uyumsuzluk kaygıları arttırmıştır. “Aşırı eğitim” ve “akademik proletarya” ile ilgili kötümser senaryolar, öngörülebilir sorunları tanımlama ve olası iyileştirmeleri bulma noktasına ilgi artmıştır (2006: 1-2)

1980'lerde, yükseköğrenim ile istihdam arasındaki ilişki temel gündem maddelerinden biri değildi. İstihdam tahminlerine ve eğitim planlamasına yönelik inanç aşınmıştır. Yükseköğretimin yaygınlaşmasının yol açacağı felaketler için yapılan uyarılar da başarısız olmuştur. Mezunların istihdamı ve çalışması ile ilgili yapılan çalışmaların müfredat geliştirmenin temel ilkelerini sağlayacak sihirli bir araç olmadığını vurgulanmaktadır. Yükseköğretim ve istihdam arasındaki ilişkinin ise çok karmaşık olduğunun anlaşılmıştır (Schomburg & Teichler, 2006:3). 1990'lar ise şöyle özetlenmektedir: Yükseköğretim ile istihdam arasındaki ilişki, başta gelen politika konularının yanı sıra Avrupa'daki araştırmaların odağı olarak yeniden ortaya çıkmıştır. Yeni teknolojinin ve yeni yönetim fikirlerinin ortaya çıkmasından sonra işgücünde meydana gelen çarpıcı yapısal dönüşümler, çalışma hayatında ihtiyaç duyulan bilginin gittikçe artan hızda değişmesi, ekonomi ve toplumun küreselleşmesi ve Avrupalılaşması, endüstriyel toplumların çoğunda seksenli yıllarından ortalarından

itibaren görülen yükseköğretimin kitleselleşmesi olgusu, kariyerlerin sürekliliği ve şeffaflığında azalma konuları ile eşzamanlı olarak yükseköğrenim ve istihdam arasındaki ilişki konusuna da ilgi artmıştır (Schomburg & Teichler, 2006: 4).

Eğitimli işsizliğe bağlı olarak eğitim politikalarına yönelik *iki temel tartışma* yapılmaktadır. Bunlardan birisi, eğitimle iş piyasasının birbiriyle uyumlu olmadığı için eğitimli işsizlerin sayısının arttığı yönündedir. Bir diğer tartışmaya göre ise eğitim tamamen piyasaya eklemlendiği zaman eğitimin metalaşacağı yönündedir. Örneğin Aksoy (2007: 135) eğitimli işsizliğin artmasının mühim bir nedeni olarak işgücü piyasasındaki işleyiş ve hızlı ekonomik gelişmeler ile eğitim sisteminin yavaş dönüşümünü görmektedir. Ona göre *ekonomik sistemle uyumlu olmayan bir eğitim politikası* böyle bir sonucu doğurmaktadır.

Demircan'a göre ise eğitimli işsizliği azaltmak için yetişmiş insan gücü ile ihtiyaç duyulan işgücünün nicelik ve nitelik bakımından birbiriyle uyumlu hale getirilmesi gerekmektedir. Bu olgu, eğitimin işgücü piyasasının ihtiyaçları doğrultusunda eleman yetiştirmesi gerektiği gerçeğini ortaya koymaktadır. Demircan'a göre teknoloji ve bilimin hızlı bir biçimde gelişmesi toplumları ve eğitim sistemlerini derinden etkilemiş ve dönüştürmüştür. Bu açıdan Türkiye'de uygulanan mesleki ve teknik eğitim sisteminin geleneksel yapısı, böyle bir gelişmeye tepki verememiş ya da çok az dönüşmüştür. Üniversite mezunlarının iş imkânı bulamaması, başka bir deyişle eğitimli emeğin istihdam olanaklarının yetersizliği yükseköğretim sisteminin, işgücü piyasasının ihtiyaçlarını ve işgücü piyasasına dair *tahminleri dikkate almadığını* göstermektedir. İşverenler şiddetli bir şekilde yetişmiş işgücü talebinde bulunurken eğitimli işsizlerin artması bir tezat oluşturmaktadır. Bu durum *planlama eksikliğinin* olduğunu, eğitim tarzı ile işgücü talebi arasındaki *uyumsuzluğunun* bir sonucu olduğunu ortaya koymaktadır. Eğitimli işsizliği azaltmak için istihdam ve mesleki eğitim politikalarının birbiriyle uyumlu olması gerekmektedir. Liberal bakış açısını yansıtan bu görüşe göre, eğitim sisteminin başarısı ve performansı yetiştirdiği gençlerin istihdamdaki başarısı ile ölçülmektedir (2013: 5-6).

Liberal görüşü savunanlar, Türkiye'de eğitimli işsizliğin bu kadar çok artmasını eğitim politikalarının işgücü talebine tam uygun olmadığına bağlarken bu görüşü eleştirenler ise farklı bir söylem geliştirmektedir. Liberal görüşü eleştirenlere göre, Türkiye'de eğitim politikaları neoliberal politikalarla göre şekillenmektedir. Örneğin IX. Beş Yıllık Kalkınma Planından hareketle bir değerlendirme yapan Şentürk'e göre,

Türkiye’de neoliberal ekonomik politikalar giderek eğitim sistemine hâkim olmaktadır (2010: 78-79). O’na göre bu kalkınma planında, “eğitim sisteminde insan kaynaklarının etkin biçimde geliştirilmesi, sürdürülebilir kalkınmanın sağlanması, ekonomide rekabet gücünü artırmak için eğitim kurumlarının kapasitelerinin güçlendirilmesi, eğitimin bireysel ve toplumsal maliyetini düşürmektir. Böylece, “rekabet üstünlüğünün sağlanması, eğitime olan talebin artırılması, yerel yönetimlerin ve sosyal ortakların eğitime katılımlarının artırılması” gibi konuların öncelikli olarak ele alınması bu hâkimiyetin izleri olarak görülebilmektedir. Ayrıca Şentürk’e göre, “eğitim sisteminin katılımcı, hesap verebilir, verimli bir yönetim yapısına kavuşturulması, kalite güvence sisteminin oluşturulması, bireyin sahip olduğu diploma ve sertifikaları, kalite güvence sistemi ve işletmelerin insan gücü planlamaları ile denk düşürme çabaları egemendir” (2010: 78-79). Böylece eğitim sisteminin planlamasıyla ilgili sıkça kullanılan bu kavramların ve eğitim sisteminin neoliberal politikalara göre şekillendiği görülmektedir.

2.3.7. Belirli Alanların Yerleşememe Durumu

Türkiye’de bir zamanlar herhangi bir sınava tabi tutulmadan ve neredeyse bütün üniversite mezunları, herhangi bir kamu sektöründe istihdam edilmekteydi. Fakat hem ekonominin yeni yapısından hem de üniversite mezunlarının hızla artmasından kaynaklı olarak üniversiteyi bitirenlerin mühim bir kısmı atanamamaktadır. Belli bazı bölümlerle sınırlı olan bu süreç, istisnai bazı bölümler hariç neredeyse bütün bölümleri etkilemektedir. Örneğin Türkiye’deki üniversitelerin birçoğunda bulunan ve her yıl binlerce mezun veren felsefe, kimya, fizik, matematik gibi bölümlerde kamuya alımların oldukça sınırlı bir düzeyde olduğu dikkatleri çekmektedir. ÖSYM’nin Kasım 2015 tarihli verilerine göre, KPSS 2015/2 alımlarında; Felsefeye 0, Kimyaya 2, Fizik bölümü mezunlarına 1 ve Matematik lisans mezunlarına 3 kontenjan ayrılmıştır. Özetle yerleşme durumu kolay olan alanlar olmayan alanlara göre daha sınırlıdır. Sağlıkla ilgili bölümler, sosyal hizmet ve psikoloji gibi bölümlerin mezunlarının atanmaları daha çok olmaktadır. Hatta atanma durumlarına bağlı olarak birçok üniversitede fizik, kimya biyoloji gibi temel bölümlerde kontenjan dolmamaktadır. Öğrencilerin okuduğu bölüm ve atanma ilişkisinin izlerine Yılmaz, Fidan ve Karataş’ın yaptığı çalışmada gerçekleştirdikleri mülakatların bulgularında da rastlanmaktadır. Mülakat yapılan bir kişi, “keşke daha garantili bir alanda eğitim alsaydım” sözüyle ifade etmiştir (2004: 178).

Gökçe ise konuya şöyle dikkat çekmektedir. Ataması kısıtlı olan bölümlerin önemli bir kısmı öğretmenlikle ilgilidir. Bir zamanlar öğretmenlik atanma durumu garanti görülen mesleklerden iken günümüzde bu durum değişmiş ve öğretmenler atanamayanlar arasında en sayıca en yüksek grubu oluşturmaktadır. Örneğin, 1999 yılına kadar, 238.204 sınıf öğretmenin 51.578'i (21.65%) alternatif programlar ile yetiştirilmiştir. Bu kapsamda 400'de fazla ve farklı fakültelerden mezun olmuş kişiler bu alternatif programlar yoluyla öğretmenlik mesleğine geçiş yapmıştır. Milli Eğitim Bakanlığı (MEB) ve Yüksek Öğretim Kurulu (YÖK) artarak devam eden öğretmen ihtiyacını karşılamak için 1998 yılında alternatif öğretmen yetiştirme programını yeniden düzenlemiştir. 2002 yılında ise devam eden öğretmen açığını kapatmak için tezsiz yüksek lisans uygulamasına başlanmıştır (2014: 192). Fakat öğretmenlerin garanti görülen atanma durumlarının artık değiştiğini söyleyebiliriz. Milliyet gazetesinin 24 Kasım 2014 tarihli haberinde, atanmayı bekleyen yaklaşık 330 bin öğretmen bulunduğu söz edilmektedir. Konuya ilişkin mevcut istatistiklerin güncel kayıtlarına ulaşılmaya çalışılmış ve 2016-2017 verilerine ulaşılmıştır. TÜİK verilerine göre işgücü durumu ve işsizlik oranları aşağıdaki tablo 1'de detaylı bir biçimde verilmiştir.

Tablo 1. En Son Mezun Olunan Okul ve Mezun Olunan Alana Göre İşgücü Durumu, 2016-2017

15+ yaş]		(Bin kişi)										
Eğitim durumu ve mezun olunan alan (ISCED-F, 2013) (ISCED-F, 2013)	İşgücü		İşsiz		İstihdam		İşsizlik oranı		İstihdam oranı		İşgücüne katılma	
	2016	2017	2016	2017	2016	2017	2016	2017	2016	2017	2016	2017
Toplam	30 535	31 643	3 330	3 454	27 205	28 189	10,9	10,9	46,3	47,1	52,0	52,8
Okuma yazma bilmeyen	1 038	1 076	60	63	978	1 013	5,7	5,8	16,8	17,7	17,8	18,8
Okuma yazma bilen fakat bir okul bitirmeye	1 085	1 074	127	124	958	950	11,7	11,6	28,9	28,9	32,8	32,7
İlkokul	9 358	9 408	794	761	8 564	8 647	8,5	8,1	46,3	46,9	50,6	51,0
İlköğretim, ortaokul ve orta dengi meslek	5 886	6 162	737	750	5 148	5 411	12,5	12,2	43,1	43,9	49,3	50,0
Genel lise	3 100	3 202	415	425	2 685	2 777	13,4	13,3	47,2	47,6	54,4	54,8
Meslek lisesi	3 177	3 371	369	401	2 808	2 970	11,6	11,9	58,2	58,2	65,9	66,1
Yükseköğretim veya fakülte	6 892	7 350	828	930	6 064	6 420	12,0	12,7	70,1	70,1	79,7	80,2
Eğitim	995	1 019	86	99	909	920	8,6	9,7	68,8	68,6	75,3	76,0
Sanat	203	222	43	45	160	177	21,2	20,4	62,3	63,0	79,0	79,1
Beşeri bilimler	209	248	22	33	187	215	10,5	13,2	69,0	66,3	77,1	76,3
Diller	138	153	19	25	119	128	13,8	16,4	60,1	63,0	69,7	75,3
Sosyal bilimler ve davranış bilimleri	563	584	76	89	487	496	13,5	15,2	65,4	65,9	75,6	77,7
Gazetecilik ve enformasyon	26	24	5	5	21	20	19,2	19,1	60,0	54,6	74,3	67,5
İş ve yönetim	1 967	2 131	271	281	1 696	1 850	13,8	13,2	69,5	70,3	80,6	81,0
Hukuk	167	171	10	19	157	152	6,0	11,2	76,6	72,4	81,5	81,5
Biyoloji, çevre ve ilgili birimler	85	77	12	12	73	64	14,1	16,0	72,3	69,1	84,2	82,3
Fiziki bilimler	166	175	20	27	146	148	12,0	15,7	71,2	70,2	81,0	83,2
Matematik ve istatistik	92	91	13	13	79	78	14,1	14,0	66,9	68,8	78,0	79,9
Bilişim ve iletişim teknolojileri	112	121	19	24	93	97	17,0	19,9	67,4	68,6	81,2	85,6
Mühendislik ve mühendislik işleri	775	817	73	73	702	743	9,4	9,0	79,3	79,4	87,6	87,3
İmalat ve işleme	147	157	27	22	120	135	18,4	14,2	63,8	64,3	78,2	74,9
Mimarlık ve inşaat	261	280	33	38	228	242	12,6	13,5	71,3	70,7	81,6	81,7
Tarım, ormancılık ve balıkçılık	142	140	18	17	124	123	12,7	12,4	71,3	69,8	81,6	79,7
Veterinerlik	55	53	4	6	51	47	7,3	10,7	82,3	78,0	88,7	87,3
Sağlık	426	490	27	47	399	442	6,3	9,6	77,8	75,9	83,0	83,9
Refah (Sosyal hizmetler)	50	70	12	18	38	51	24,0	26,4	51,4	53,1	67,6	72,2
Kişisel hizmetler	168	176	28	25	140	151	16,7	14,3	65,7	66,5	78,9	77,6
İş sağlığı ve ulaştırma hizmetleri	17	21	4	4	13	17	23,5	18,0	54,2	66,3	70,8	80,8
Güvenlik hizmetleri	129	131	6	7	123	124	4,7	5,0	75,9	74,1	79,6	78,0

Kaynak: TÜİK, İşgücü İstatistikleri, 2017, <http://www.tuik.gov.tr>

Yukarıdaki tablodaki verilerin dağılımı dikkate alındığında, tabloda yer alan alanlardan alımların eşit olmadığı görülmektedir. Sağlık alanında mezun olan kişilerin işsizlik oranı düşüktür. Tarım, ormancılık ve veterinerlik alanlarından mezun olan kişilerin oranı ise fazladır. Böylece farklı bölümlerde mezun olanların işsizlik oranı da farklılaşmaktadır.

2.3.8. Eşitsiz Sınav Süreçleri

Illich'in de vurguladığı üzere, toplumlarda eşitsizlik; geçmişte de vardı bugün de ve bu eşitsizlik yeniden tekrar tekrar üretilmektedir. Toplumda yaşayan bireylerin ya da toplumların bizzat kendilerinin hammaddeye, araçlara ve kamu hizmetlerine erişim hakkı eşit değildir (1978: 93). Illich, modern dönemde uzmanlaşma ve iş bölümünün komplike bir hal alması sonucu, önceleri kendi kendine yeten bir yaşam süren insanların artık eğitim-öğretim faaliyetleri için öğretmene, eğlenmek için televizyona, sağlık için doktora ve geçimlerini sağlayabilmek için de bir işverene bel bağlamalarına neden olan

bir toplumsal yapılanmaya geçildiğini söyler Eğitim kurumunda, ekonomi sektörünün ihtiyaç duyduğu disiplin ve hiyerarşi ihtiyacının karşılandığını belirtir ve bu durumu *gizli müfredat* kavramı ile ifade eder. Ayrıca *gizli müfredat*, eleştirmeyen ve sorgulamayan itaatkâr vatandaşların yetiştirilmesini sağlar. O'na göre *okullar, dört temel görevi yerine getirmek için kurulmuşlardır*:

- *Çocukları kontrol altında tutma,*
- *Mesleki rol dağılımını sağlama,*
- *Hâkim değerleri öğretme,*
- *Toplumca övülen bilgi ve becerileri kazandırma*

Gizli müfredat Illich'e göre çocuklara, toplumdaki yerini bilmeyi ve orada kalmaya devam etmesinin gerekliliğini öğretir. O, okulsuz bir toplumun inşasını ve gerekliliğini savunur. Okullarda eşitsizlik yeniden üretilmektedir (Giddens, 2012: 752).

Bourdieu ve Passeron 'un (2015) vurguladığına göre; *eğitim ile kültürel sermaye işbirliği* halindedir. Okullar, kültürel sermayenin desteklenmesine yarayan kurumlardır. “*Okullar, belli bir zümrenin çıkarlarını koruma ve belli bir kurumun hedeflerini özerkleştirme kisvesi altında doğrudan ve dolaylı etkileriyle toplumsal düzenin sürdürülmesine katkıda bulunurlar*” . Toplumda var olan eşitsizliklerin beslediği hiyerarşik yapılar, okullar vasıtasıyla akademik yapıda kendi varlığını sürdürmektedir. Bu noktada, *kültürel yeniden üretim* kavramına gönderme yapmakta da yarar vardır. Kültürel yeniden üretim, eğitim kurumlarının da öteki toplumsal kurumlar gibi süregiden eşitsizliklerin yeniden üretimine katkı sunduğu vurgulamak için kullanılır.

Üniversite mezunlarının kamuda işe başlamak için KPSS' ye girmeleri gerekmektedir. KPSS sürecine gelene kadar kişiler, bir dizi sınava tabi tutulmaktadır. Bu sınavlar ilköğretim döneminden başlayıp yükseköğretime kadar devam etmektedir. Eleğin üstünde kalanlar ise KPSS' ye girmeye hak kazanmaktadır. Ne var ki bu sınavlar, bütün öğrencilere uygulanırken bütün öğrenciler aynı imkâna sahip olarak bu sınavlara girememektedir. Örneğin sosyoekonomik durumu iyi olan ailelerden gelen öğrenciler, özel dersanelere gidebilmekte ve özel dersler alabilmektedir. Dolayısıyla bu öğrenciler, ders sınavlarına ve isimleri zaman içinde farklılaşsa da merkezi sınavlara (TEOG, LYS, LGS, KPSS) daha hazırlıklı girebilmektedir. Eşitsiz sınav süreçleri sadece sosyoekonomik durumla da ilgili değildir. Örneğin farklı bölümlerden KPSS' ye

giren iki kişi sınavdan daha düşük puan alan, bölümüne ayrılan kontenjan fazla olduğundan atanabilirken diğeri atanmayabilmektedir.

KPSS süreci eşitsiz olduğu gibi aynı zamanda çok stresli bir iştir. T. Bora taradığı gazetelerden bir örnekle bu stresi ve sonucunu şöyle vurgulamaktadır. 23 Mart 2010 günkü gazetelerden birinde, Bursa’da, Fikret isimli bir öğretmenin girdiği ilk KPSS sınavında başarısız olduğu için intihar ettiğinden bahsetmektedir. Buna benzer sınavı kazanamadığı için intihar eden başkaları da vardı. Bu bulgular da gösteriyor ki KPSS sınavı bir stres kaynağı olarak düşünülebilir. KPSS bir aşama olmaktan ziyade bir süreçtir. Bu çerçevede KPSS hazırlığı dar olmayan bir zaman aralığına hatta yıllara yayılabilir. KPSS devletin kapısını çalmanın anahtarıdır (2012c: 259).

Eşitsiz sınav süreçlerine sadece Türkiye’de rastlanmamaktadır. Eğitimdeki eşitsizlikleri ve eğitimin yeniden üretim açısından misyonu 1970’lerde Bourdieu ve Passeron (2015) tarafından dile getirilmiştir. Türkçeye yeni çevrilen “Yeniden Üretim” adlı kitapta bu konuya ilişkin detaylı bilgi yer almaktadır. Bu yazarların üzerinden durduğu nokta, modern eğitim sisteminde aynı sınava girmesine rağmen, öğrencilerin sınavlara hazırlık aşamasında eşit fırsatlara sahip olmadıklarıdır. Okul bu açıdan yanılsamalar üretir ve tarafsız değildir. Böylelikle bütün öğrenciler aynı sınavlara girse de aynı imkânlarla sahip değildir.

2.3.9. Beklenti ve Tutumlar, Kendini Konumlandırma

Mbebeb özellikle *geçiş* kavramına vurgu yapar. *Çalışma yaşamına geçişin*, gençlerin yetişkinliğe geçiş yolunda yapmaları gereken geçişlerden sadece bir tanesi olduğunu çalışmasında vurgular (Douran-Drouhin & Sweat, 2000 Akt. Mbebeb, 2009: 52).

Navaro ise farklı işlere zaman içinde yüklenen *üstün* ve *aşağı anlamlara* örnekler üzerinden dikkat çeker. Eski çağ toplumlarında, beden ve bilek gücü ile yapılan işlerin kafa emeğine göre daha aşağı görüldüğünden bahseder. Özellikle fiziki güç gerektiren neredeyse bütün işler köleler tarafından yapılmaktaydı. Böylece eski çağda, insanların fikir ve düşünce üretmeye yönelik entelektüel faaliyetlerinin fiziki emek gerektiren işlere göre daha üstün görüldüğü vurgulanmaktadır. Hatta kol emeği gerektiren bedensel işleri yapmakla sorumlu tutulan kişilerin vatandaş bile olmadıklarından söz edilmektedir. Bir bakıma onlar, toplumun gündelik işlerini yapan birer hizmetkâr olarak değerlendirilmişlerdir (2014: 31). Navaro’nun bahsettiği kadar

keskin olmamakla birlikte, benzer bir düşüncenin günümüzde de benzer yansımalarının olduğu söylenebilir. Eğitim düzeyi yüksek kişiler kendilerini, toplumun daha değerliği gördüğü kafa emeği gerektiren işlere layık görürken; bedensel işlerin ise daha çok eğitim düzeyi düşük kişilerle ilişkili olduğu düşünülmektedir.

Üniversite mezunlarının temel beklentisi eğitimini gördüğü alanla ilgili bir işte çalışmaktır. Böylece yükseköğretimi bitirmiş kişilerin eğitim süreciyle birlikte edinmiş olduğu kültürel sermaye aracılığıyla, çalışma sahası açısından kendilerini eğitim düzeyi düşük kişilerden ayrı bir yerde konumlandırmaktadır. T. Bora bu gerçekleşmediğinde izlenebilenlere dikkat çekmektedir. Üniversite mezunları işsiz kaldığında veya iş aradığı halde kendi özelliğine uygun iş bulamadığında kendilerine yönelik algısı da değişmektedir. Uzun bir eğitim maratonunun onlara istenen statüyü sağlamaması, onlarda bir mahcubiyet duygusuna yol açabilmektedir. Hatta bu kişiler işsiz kaldıklarında çoğu zaman işsizliğini gizlemektedir. Çünkü onlar açısından işsizlik, sadece bir maddi geçim kaynağından yoksun olmak değildir. İşsizlik eğitilmiş işsizlerde bir öz değer erozyonuna yol açarken aidiyet boşluğu ve kimlik kaybını da meydana getirebilmektedir. Bunun sebebi ise, meslekleri üzerinden kendilerini tanımlayan bu kişilerin, mesleğini icra edemediği için kendilerini bir boşlukta hissetmeleridir. Eğitilmiş işsizler, kendilerini mağdur, yenilmiş hissettikleri görülmektedir (2012a: 64).

2.4. Sayısal Veri Eksikliği ve Planlama İlişkisi

2.4.1. İşsiz Kitlesi İçerisindeki Vasıflı Kişilerin Oranı ve Değişimi

Günümüzde artık vasıflı kişiler, vasıfsız kişilerden farklı olarak kolay bir biçimde iş bulamıyor. Bora ve Erdoğan'a göre, zihinsel-bilişsel emek gücü sarf eden eğitilmiş, vasıflı, meslek sahibi kesimlerin *yapısal işsizlik tehdidi* altına girmesi, günümüz işsizlik olgusunun önemli bir biçimini sunmaktadır. Eğilim, *beyaz yakalıların* da Bora ve Erdoğan'ın ifadesi ile "*lüzumsuzlaşması*" yönündedir (2012: 18). Bora ve Erdoğan bu tartışmayı Rifkin'in makinelerle konuşan makinelerin icadıyla, yani *robotların* giderek vasıflı kişilerin emeğinin yerine kullanılabileceğinden söz ettiğini vurgulayarak bu tartışmanın daha sonrasına işaret etmektedir. Gelişmiş sanayi ülkelerinde neredeyse işgücünün % 75'nin otomatik makinelerle yapılmasını ise Rifkin'in bu düşüncesine dayanak gösterdiği ifade edilmektedir. Vasıflı kişilerin işsizlik kitlesi içindeki oranın artışı bu düşüncüyü desteklemektedir (Rifkin, 2007 Akt. Bora ve Erdoğan, 2012: 18).

İşsizlik, T. Bora'ya göre (2012a) dünyanın birçok ülkesinde olduğu gibi Türkiye'de de yaklaşık 30-40 yıldır önemli bir sorun olarak gündem oluşturmaktadır. Daha da ötesi, vasıflı işsizlerin sayısı gün geçtikçe artmaktadır. Bu çerçevede vasıflı işgücünün, yakın dönemde önemli darbeler aldığı söylenebilir. Türkiye'de 1994'te meydana gelen ekonomik kriz başta bankacılık olmak üzere vasıflı işgücüne kitlesel bir işsizlik darbesi vurarak eğitilmiş işsizler konusunu gündeme getirmiştir. Benzer bir kriz 2001'de yaşandı. Bu çerçevede, 2001 ekonomik krizi, beyaz yakalı işsizliğinin görünür hale gelmesinde bir eşik oldu. 23 bankanın battığı bu dönemde ekonomik kriz etkisini en çok bankacılık alanında gösterse de bu durum bütün vasıflı iş alanlarını etkiledi. 2009'da da meydana gelen krizin yine eğitilmiş vasıflı işgücü üzerinde olumsuz etkisi oldu. TÜİK verilerine göre, 15-24 yaş arası tarım dışı nüfus içinde işsizlerin oranı bu dönemde %19,8'e yükseldi (Erdoğan vd. 2012: 51).

Sonuç olarak Bora ve arkadaşlarının ifade ettiği gibi “diploma=iş” denklemi geçerliliğini yitirmeye başlarken genç, eğitilmiş ve vasıflı kişilerin işsizlik durumu artık bir istisna olmaktan çıkmıştır. Zamanın ruhuna kapitalizmin yapısal niteliği egemen olurken tahsilli, eğitim almış, vasıflı kişilerin imtiyazlarını kaybettiği vurgulanmaktadır. Başka bir ifade ile üniversite diploması iş garantisi sağlamanın yegâne aracı olmaktan çıkmakta. Böylece eğitilmiş işsizlik, iktisadi boyutu ile beraber toplumsal krizin önemli bir kaynağını oluşturmaktadır (Erdoğan vd. 2012).

TÜİK verilerine göre, Türkiye'de 2014 itibarı ile istihdam edilenlerin % 56,2'sinin eğitim düzeyi lise altıdır. Buna karşılık yükseköğretim mezunlarının istihdam edilenler içindeki oranı ise % 20'nin altındadır. Türkiye'de istihdam edilenler içinde üniversite mezunu oranının bu kadar düşük olması, eğitilmiş kişiler açısından istihdam olanaklarının sınırlı olduğunu ortaya koymaktadır. Bununla birlikte eğitilmiş işgücü daha çok kamu sektöründe istihdam edilmektedir. Özel sektörde ise büyümenin temel kaynakları “niteliksiz işgücü”nü doğurmaktadır. Bu tablo, üniversite mezunlarının kendi niteliğine uygun iş bulmakta zorlandığı için işsiz kalma riskiyle karşı karşıya olduğuna işaret etmektedir (Kurnaz, 2015: 116).

Eğitim düzeyine göre işgücünün katılım ve istihdam durumu takip eden tablo ve şekillerde detaylı bir biçimde yer almaktadır.

Tablo 2. Eğitim Durumuna Göre İşgücüne Katılma ve İstihdam Oranı, Haziran 2014-2015

[15+ yaş - age]

Eğitim durumu Educational attainment	İşgücüne katılma oranı Labour force participation rate						İstihdam oranı Employment rate					
	Toplam - Total		Erkek-Male		Kadın-Female		Toplam - Total		Erkek-Male		Kadın-Female	
	2014	2015	2014	2015	2014	2015	2014	2015	2014	2015	2014	2015
Toplam - Total	51,3	52,1	72,3	72,4	30,9	32,3	46,7	47,1	66,3	66,2	27,6	28,6
Okur-yazar olmayanlar Illiterate	20,7	19,8	35,6	31,7	17,4	17,4	19,7	19,0	31,8	28,7	17,1	17,0
Lise altı eğitilmişler Less than high school	49,0	49,3	70,3	69,8	26,8	27,8	44,9	44,9	64,3	63,4	24,6	25,4
Lise High school	54,6	55,2	72,3	73,1	32,9	32,8	47,9	48,5	65,6	66,7	26,3	25,8
Mesleki veya teknik lise Vocational high school	65,9	66,3	82,0	82,0	39,8	42,0	59,5	59,6	76,2	75,6	32,5	34,8
Yükseköğretim Higher education	77,9	79,2	84,3	86,1	69,5	70,5	70,1	70,9	78,1	79,7	59,6	59,7

TÜİK, İşgücü İstatistikleri, Haziran 2015

Kaynak: TÜİK, İşgücü İstatistikleri, Haziran 2014-2015, <http://www.tuik.gov.tr>

Yukarıdaki tablo 2'ye bakıldığında, 2014'te toplam yükseköğretim mezunlarının % 77,9'u işgücüne katıldığı görülmektedir. Bu oranın 2015'te % 79,2 olduğu görülmektedir. Cinsiyet açısından bakıldığında ise bu oran 2014'te erkeklerde % 84,3 kadınlarda ise % 69,5; 2015'te erkeklerde % 86,1 kadınlarda % 70,5 olarak gerçekleşmiştir. İstihdam oranlarına bakıldığında ise yükseköğretim mezunlarının 2014'deki istihdam oranı toplamı % 70,1; 2015'de % 70,9 olarak gerçekleşmiştir. Cinsiyet açısından bakıldığında erkekler 2014'te 78,1 2015'de 79,7 olarak istihdam edilmiştir. Kadınların istihdam edilme oranları ise 2014'te 59,6 2015'te de 59,7 olarak gerçekleşmiştir.

Tablo 3. Eğitim Durumuna Göre İşgücüne Katılma ve İstihdam Oranı, Haziran 2016-2017

[15+ yaş - age]												
Eğitim durumu Educational attainment	İşgücüne katılma oranı Labour force participation rate						İstihdam oranı Employment rate					
	Toplam - Total		Erkek-Male		Kadın-Female		Toplam - Total		Erkek-Male		Kadın-Female	
	2016	2017	2016	2017	2016	2017	2016	2017	2016	2017	2016	2017
Toplam - Total	52,4	53,4	72,3	73,0	33,0	34,1	47,1	48,0	65,7	66,8	28,9	29,5
Okur-yazar olmayanlar Illiterate	18,8	19,2	31,8	32,2	16,1	16,5	18,1	18,2	29,4	28,8	15,7	15,9
Lise altı eğitimliler Less than high school	49,0	49,4	69,3	69,9	28,0	28,3	44,3	45,1	62,8	64,1	25,3	25,6
Lise High school	54,4	55,9	71,4	72,1	33,0	36,2	47,4	48,6	64,0	65,0	26,3	28,8
Mesleki veya teknik lise Vocational high school	66,4	66,6	82,3	82,1	41,5	41,4	59,7	59,1	76,2	75,3	34,0	32,9
Yükseköğretim Higher education	79,4	80,2	86,1	86,5	71,2	72,7	70,3	70,1	78,6	79,0	60,1	59,3

Kaynak: TÜİK, İşgücü İstatistikleri, Haziran 2016-2017, <http://www.tuik.gov.tr>

Yukarıdaki tablo 3'e bakıldığında, 2016'da toplam yükseköğretim mezunlarının % 79,4'ü işgücüne katıldığı görülmektedir. Bu oranın 2017'de % 80,2 olduğu görülmektedir. Cinsiyet açısından bakıldığında ise bu oran 2016'da erkeklerde % 86,1 kadınlarda ise % 71,2; 2017'de erkeklerde % 86,5 kadınlarda % 72,7 olarak gerçekleşmiştir. İstihdam oranlarına bakıldığında ise yükseköğretim mezunlarının 2016'daki istihdam oranı toplamı % 70,3; 2017'de % 70,1 olarak gerçekleşmiştir. Cinsiyet açısından bakıldığında erkekler 2016'da 78,6 2017'de 79,0 olarak istihdam edilmiştir. Kadınların istihdam edilme oranları ise 2016'da 60,1 2017'de de 59,3 olarak gerçekleşmiştir.

Bu bulgulardan hareketle eğitim durumuna göre işsizlik oranları tarandığında eğitim düzeyine göre işsizlik oranları aşağıdaki tablolarda verilmiştir

Tablo 4. Eğitim Düzeyine Göre İşsizlik Oranları, Haziran 2014-2015

Labour force status by educational attainment, June 2014, June 2015, (15+yaş-age)

Eğitim durumu Educational attainment	İşsizlik oranı Unemployment rate (%)					
	Toplam - Total		Erkek-Male		Kadın-Female	
	2014	2015	2014	2015	2014	2015
Toplam - Total	9,1	9,6	8,3	8,6	10,9	11,6
Okur-yazar olmayanlar						
Illiterate	4,6	3,9	10,5	9,4	2,0	1,9
Lise altı eğitimliler						
Less than high school	8,4	9,1	8,5	9,1	8,3	8,9
Lise						
High school	12,3	12,1	9,4	8,8	20,0	21,3
Mesleki veya teknik lise						
Vocational high school	9,7	10,0	7,1	7,7	18,4	17,0
Yükseköğretim						
Higher education	10,0	10,5	7,3	7,4	14,2	15,4

Kaynak: TÜİK, İşgücü İstatistikleri, Haziran 2014-2015, <http://www.tuik.gov.tr>

Yükseköğretim mezunları açısından yukarıdaki tabloya bakıldığında işsizlik oranı toplam olarak 2014'te % 10,0 2015'te ise % 10,5 olarak gerçekleşmiştir. Cinsiyet açısından yükseköğretim mezunları işsizlik oranlarına bakıldığında ise erkeklerde işsizlik oranının 2014'te % 7,3 2015'te % 7,4 olarak gerçekleştiği görülüyor. Kadınlarda ise bu 2014'te % 14,2 2015'te % 15,4 olarak gerçekleştiği görülüyor.

Tablo 5. Eğitim Düzeyine Göre İşsizlik Oranları, Haziran 2016-2017

Labour force status by educational attainment, June 2016, June 2017, (15+yaş-age)

Eğitim durumu Educational attainment	İşsizlik oranı Unemployment rate (%)					
	Toplam - Total		Erkek-Male		Kadın-Female	
	2016	2017	2016	2017	2016	2017
Toplam - Total	10,2	10,2	9,1	8,6	12,4	13,5
Okur-yazar olmayanlar Illiterate	4,1	5,4	7,7	10,5	2,7	3,3
Lise altı eğitilmişler Less than high school	9,5	8,7	9,4	8,4	9,9	9,4
Lise High school	13,0	13,0	10,4	9,8	20,1	20,6
Mesleki veya teknik lise Vocational high school	10,0	11,2	7,4	8,3	18,0	20,5
Yükseköğretim Higher education	11,5	12,6	8,8	8,6	15,6	18,4

Kaynak: TÜİK, İşgücü İstatistikleri, Haziran 2016-2017, <http://www.tuik.gov.tr>

Yükseköğretim mezunları açısından yukarıdaki tabloya bakıldığında işsizlik oranı toplam olarak 2016'da % 11,5 2017'de ise % 12,6 olarak gerçekleşmiştir. Cinsiyet açısından yükseköğretim mezunları işsizlik oranlarına bakıldığında ise erkeklerde işsizlik oranı 2016'da % 8,8 2017'de % 8,6 olarak gerçekleştiği görülüyor. Kadınlarda ise bu 2016'da % 15,6 2017'de % 18,4 olarak gerçekleştiği görülüyor. Sonuç olarak 2014-2017 yılları arasındaki 3 yıllık süre zarfında eğitimli işsizliğin 2.6 puan, yani % 26 oranında artış gösterdiği görülmektedir.

2.4.2. Türkiye'de Bireylerin Eğitim Düzeyi, İş Bulma Olanakları ve Üniversite Mezunu İşsiz Sayısının Artışı

Türkiye'de bireylerin eğitim düzeylerine ilişkin istatistikler değerlendirildiğinde birkaç kaynağın verilerinden yapılan yorumlara ulaşmak mümkün. Takip eden şekilde Türkiye'de yıllara göre "Yükseköğretim Brüt Okullaşma Oranları (1999-2011)" görülmektedir. Bu veriler 1999-2011 ÖSYM Yükseköğretim, TÜİK Nüfus ve MEB İstatistiklerine dayanmaktadır.

Şekil 2. Türkiye’de Yıllara Göre Yükseköğretim Brüt Okullaşma Oranları (1999-2011)

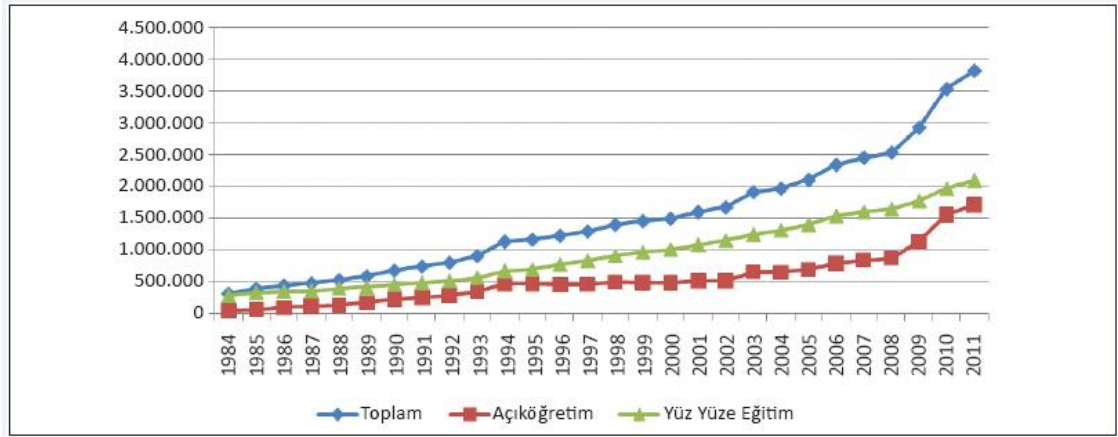

Kaynak: www <http://higheredu-sci.beun.edu.tr/text.php?id=1517>, erişim tarihi: 10.06.2015

Şekil 2’deki verilere ikişerli yıl grupları üzerinden bakıldığında şunlar gözlenmektedir: 1999-2000 yılları arasında ilgili oranın 0,62 oranında düştüğü görülmektedir. 2000-2001 arasında bu oran 1,20 oranında artış göstermiştir. 2001-2002 arasında bu artışın 1,12 oranında, 2002-2003 arasında ise 3,75 oranında sıçramayla devam ettiği görülmektedir. 2003-2004 yılları arasında artış 1,03 oranı ile 2004-2005 yılları arasında ise 2,46 sıçramayla devam etmiştir. 2005-2006 yılları arasında 3,85 ile devam eden sıçrama, 2006-2007’de kısmen azalmasına rağmen 2,13 ile devam etmiştir. 2007-2008 arasında oran farkı 1,6 ile artışa devam ederken 2008-2009 yılları arasında oran 6,08’lik oranla büyük bir sıçramayla artış göstermiştir. 2009-2010 yılları arasında ise 9,16’lık bir büyük sıçramayla da artışa devam ederek 2010-2011 tarihleri arasında 5,01’lik Yüksekokullarda brüt okullaşma oranında artış devam etmiş görünmektedir.

Bu tür ileriye doğru farklı okullaşma oranlarında devam eden oransal artışların yılları farklı bile olsa ulaşılabilen veriler üzerinden Türkiye’de Yükseköğretim öğrenci sayılarındaki değişim durumuna da 1984-2011yılları aralığındaki veriler üzerinden, aşağıdaki şekil 3’teki veriler ile bakılmıştır.

Şekil 3. Türkiye’de Yükseköğretim Öğrenci Sayısındaki Değişim (1984-2011)

Kaynak: www <http://higheredu-sci.beun.edu.tr/text.php3?id=1517>, erişim tarihi: 10.06.2015

Şekil 3’deki verilere bakıldığında; açık öğretim ve yüz yüze eğitimin yıllar içinde artış göstermekle beraber farklı artışlar gösterdikleri anlaşılmaktadır. Yüz yüze eğitimdeki düzenli artışlara rağmen açık öğretimde zaman zaman durağan dönemler ve ani yükselişler dikkatleri çekmektedir. Bu da şekil üzerinde iki çizginin bir birine yaklaşma ve uzaklaşmalarıyla görünürlük kazanmaktadır. Her iki çizginin birbirine yaklaştığı dönemlerde genel toplamın (1994 ve 2009-2010 yıllarında olduğu gibi) ani yükselişler gösterdiği dikkatleri çekmektedir.

Yukarıdaki şekillere bakıldığında; Türkiye’de yükseköğretim öğrencilerinin ve üniversite okullaşma oranının yıllara göre sürekli bir artış eğiliminde olduğu görülmektedir.

Bu genel veri değerlendirmesinden sonra, literatürde verilen örnekler üzerinden bu genelin içindeki alt dalların nasıl değiştiği sorgulanabilir, ancak güncel veri bulmak güç iken bu detayda veriye ulaşmak daha da güçleşmektedir. Farklı bir alt alanın yaşadığı değişimler de Toker Gökçe’nin verdiği ve tablo 4’de yer alan sadece eğitim fakültesi mezun sayısının artış yönündeki değişim örneği üzerinden de bakılabilir.

Tablo 6. Yıllara Göre Eğitim Fakültesi Mezunu Sayısı

Yıl	Mezun Sayısı
2007	33.305
2008	44.909
2009	53.693
2010	60.000

Kaynak: Toker Gökçe, 2014,s, 194

Yukarıdaki tabloya bakıldığında yıllara göre eğitim fakültesi mezunlarının sürekli artış yaşadığı ve 3 yıl zarfında mezunlarının sayısının neredeyse iki katına çıktığı görülmektedir.

Mezunların sürekli arttığı bir ortamda, istihdam edilmeleri ve iş gücü içinde yerlerini almaları da en doğal toplumsal ve kişisel beklenti olacaktır. Bu beklentinin karşılık bulup bulmadığı ise takip eden tablolarda ulaşılabilen veriler üzerinden gözler önüne serilmeye çalışılacaktır.

Aşağıdaki tablolarda ise bazı yıllara göre işsizlik kitlesi içerisindeki yükseköğretim mezunu kişilerin oranlarına yer verilecektir.

Tablo 7. Eğitim Düzeyine Göre İşgücü Durumu, Ekim-2011-2012 15+yaş

	Toplam - Total				Erkek - Male				Kadın - Female			
	2011 Ekim-October		2012 Ekim-October		2011 Ekim-October		2012 Ekim-October		2011 Ekim-October		2012 Ekim-October	
	iko LFPR (%)	io UR (%)	iko LFPR (%)	io UR (%)	iko LFPR (%)	io UR (%)	iko LFPR (%)	io UR (%)	iko LFPR (%)	io UR (%)	iko LFPR (%)	io UR (%)
Toplam - Total	50,0	9,1	51,0	9,1	71,7	8,4	71,9	7,9	29,0	10,8	30,7	11,6
Okur-yazar olmayanlar Illiterate	21,7	4,0	20,2	3,4	39,9	9,4	34,0	7,6	18,0	1,5	17,4	1,7
Lise altı eğitimliler Less than high school	47,8	8,4	48,7	8,0	70,0	8,6	70,1	8,0	25,1	8,0	26,8	8,0
Lise High school	51,0	11,9	52,9	12,4	68,9	9,0	69,9	9,2	29,1	20,3	31,8	21,2
Mesleki veya teknik lise Vocational high school	64,4	10,6	63,8	10,4	80,2	7,2	79,7	7,4	38,5	22,3	37,7	20,9
Yükseköğretim Higher education	79,2	10,4	80,3	11,1	85,2	8,0	85,9	7,4	70,7	14,4	72,6	17,2

Kaynak: TÜİK, Hanehalkı işgücü araştırması, Ekim 2012, <http://www.tuik.gov.tr>

Yukarıdaki tabloda görüldüğü gibi; yıllara göre yükseköğretim okullaşma oranı ve herhangi bir fakülteden mezun olan birey sayısı hızla artmaktadır. Fakat tablo 7 incelendiğinde, Ekim-2011-2012 15+yaş verilerine göre oranlar dikkate alındığında; yükseköğretim okullaşma oranı ile işsizlik arasında ilgili yıllarda düz ve doğrusal bir ilişki olmadığı söylenebilir.

2011-2012 verilerinden sonra 2014-2015 verilerine tablo 8 üzerinden bakıldığında ise şunlara ulaşılmıştır.

Tablo 8. Eğitim Durumuna Göre İşgücü Durumu, Ekim-2014-2015, 15+yaş

Eğitim durumu Educational attainment	İşgücüne katılma oranı Labour force participation rate						İstihdam oranı Employment rate						İşsizlik oranı Unemployment rate					
	Toplam - Total		Erkek-Male		Kadın-Female		Toplam - Total		Erkek-Male		Kadın-Female		Toplam - Total		Erkek-Male		Kadın-Female	
	2014	2015	2014	2015	2014	2015	2014	2015	2014	2015	2014	2015	2014	2015	2014	2015	2014	2015
Toplam - Total	51,2	51,7	71,8	71,8	31,0	32,1	46,7	46,9	66,1	65,8	27,7	28,4	8,8	9,3	8,0	8,4	10,5	11,5
Okur-yazar olmayanlar Illiterate	20,0	19,2	34,5	29,9	16,9	17,0	18,9	18,4	30,5	27,1	16,4	16,6	5,4	4,1	11,7	9,4	2,7	2,2
Lise altı eğitimliler Less than high school	48,8	48,7	69,8	69,0	26,9	27,5	44,7	44,3	63,9	62,8	24,6	25,0	8,4	9,0	8,4	9,0	8,3	9,1
Lise High school	54,9	54,8	71,9	72,6	33,6	32,4	48,4	48,7	65,5	66,8	27,0	26,0	11,9	11,1	9,0	8,1	19,6	19,6
Mesleki veya teknik lise Vocational high school	65,5	66,1	81,3	81,5	39,9	42,1	59,5	59,5	75,6	75,3	33,3	34,8	9,2	9,9	6,9	7,5	16,6	17,2
Yükseköğretim Higher education	78,2	79,9	84,4	86,4	70,0	71,8	71,4	71,9	79,2	80,3	61,0	61,1	8,8	10,1	6,3	7,0	12,8	14,8

Kaynak: TÜİK, İşgücü istatistikleri, Mayıs 2015, <http://www.tuik.gov.tr>

Yukarıdaki tablo incelendiği zaman 2014'ten 2015'e geçildiğinde yükseköğretim mezununun toplam işsiz olan kişilerin içindeki oranının 8,8'den 10,1'e yükseldiği görülmektedir. Bu çerçevede Türkiye'de yükseköğretim mezunu artarken yükseköğretim mezunu işsizliğinin ise aynı paralelde azalmadığı, dalgalanmaların olduğu görülmektedir. Bu veri daha önce yapılan çalışmalarla da desteklenebilmektedir.

Örneğin A&G'nin 2010 yılında gerçekleştirdiği araştırma verilerine göre, ankete cevap verenlerin % 79'u Türkiye'nin temel meselesi olarak işsizliği göstermektedir. 42 ilde 3.216 işsizle yapılan görüşmeye dayandırılan söz konusu araştırma, işsizlerin %24,9'un üniversite mezunu olduğu ortaya koymuştur. TÜİK'in 2010 verilerine göre ise 15-24 yaş arası genç nüfusta işsizlik oranı % 21, 7'dir (T. Bora, 2012a: 51). Bu

çerçevede Türkiye’de üniversite mezunu nüfusu hızla artarken nitelikli işgücü işsizliği de oluşmaktadır.

Bozdağlıoğlu, işsiz sayısının artışı ve değersizleşme konusuna, Türkiye örneği üzerinden şöyle vurgu yapmaktadır. “Dünyada olduğu gibi Türkiye’de de işsizlik olgusu temel bir sorundur. Hatta yöneticiler iktidara gelmek için bir söylem olarak işsizlik sorununa başvurmaktadır” (Bozdağlıoğlu, 2008: 45). Daha önceki dönemlerde işsizliğin nedeni olarak eğitim düzeyi düşüklüğü gösterilmekteydi. Günümüz de ise artan işsizlerin önemli bir kısmını eğitim düzeyi yüksek bireyler oluşturmaktadır.

Türkiye’de bir zamanlar okur-yazar olan bireylerin çok rahat bulduğu bir işi, bugün bir üniversite diplomasına sahip, hatta diplomasının yanında birçok sertifikası olan kişiler dahi bulamayabilmektedir. Bu da bir tür *değersizleşmeyi* ister istemez beraberinde getirmektedir. Örneğin Gökçe’ye göre (2014); Türkiye’de Cumhuriyetin kuruluşu ile birlikte artan öğretmen ihtiyacını karşılamak amacıyla birçok farklı yöntem ve program geliştirilmiştir. 1999 yılına kadar 238.204 olan sınıf öğretmeni ihtiyacının 51.578’i (21.65%) alternatif programlar ile karşılanmıştır. Bu alternatif programlardan yetişen öğretmenler onlarca farklı fakülte ve birimden mezun olmuş kişilerden oluşmaktaydı. Böylece artarak devam eden öğretmen ihtiyacını karşılamak amacıyla 1998 yılında MEB ve YÖK alternatif öğretmen yetiştirme programını yeniden düzenlemiştir. 2002 yılında ise tezsiz yüksek lisans programlarıyla bu öğretmen açığı giderilmeye çalışılmıştır. Ancak günümüzde, Türkiye’de farklı branşlardan mezun olmuş binlerce kişi, atama yapılacak branş ve kontenjan sayı ve yıllarında düzenlilik olmadığından dolayı uzun süreler atanmayı bekleyebilmektedirler. Bu çerçevede öğretmenlerin atanması 1999 yılında itibaren Devlet Memurluk Sınavı (DMS) ile gerçekleştirmiş daha sonra ise Kamu Personeli Seçme Sınavı (KPSS) ile yapılmıştır. Bu tablo ise Türkiye’de, KPSS sonucu atanamayan öğretmenler kitlesini meydana getirmiştir.

Yükseköğrenim yoluyla kültürel sermaye edinen ve belli bir alanda mesleki bilgi ve tecrübe edinen üniversite mezunlarının öncelikli beklentisi, iş güvencesidir. Yıllarca bir dizi seçme sınavından geçerek eleğin üzerinde kaldığını düşünenler nezdinde üniversitenin vaadi, onları “vasıfsız” iş gücünden ayırt edecek bir olanak sunmasıdır. İş bulamamak, bulunduğu işten ya da çıkarılmak, işsiz kalma kaygısı gibi durumlar bu beklentiyi boşa çıkarmaktadır (T. Bora, 2012: 53). Bununla birlikte işten çıkarılmamak

ya da yeni bir işe başlamak için sahip olunan diploma haricinde kurstan kursa koşmak da benzer biçimde eğitilmiş kitlesini değersizleştiren bir unsur olarak ortaya çıkmaktadır.

Hem Türkiye’de hem de dünyada bireyin *eğitim düzeyi* ile *iş durumu* arasında bir dönem yakın bir *ilişki* kurulmaya çalışılmıştır. Bu çerçevede, eğitim düzeyi artan bireyin, nitelikli bir iş sahibi olması mümkündür. Ancak *yeni kapitalizm* ’de, bireyin mevcut eğitim düzeyi tek başına yeterli olmamaktadır. Bu durumu T. Bora bir haber örneğine dayalı olarak şöyle vurgulamaktadır:

“2010’da başbakan olan Recep Tayip Erdoğan’ın söyledikleri bu durumun genel tablosunu sunmaktadır. “Her üniversite mezunu iş bulacak diye bir şey yok” demişti. Erdoğan özel bir üniversitenin açılışında yaptığı bu konuşmasına şöyle devam etmişti. “Evet, diploma var ama dil biliyor mu? Hayır. Bilgisayar kullanıyor mu? Hayır. Türkiye’nin meselelerine, küresel meselelerine vakıf mı? Hayır. Mezun olduğu bölümle tecrübesi var mı? Hayır... Ben ‘her üniversite mezunu iş bulacak diye bir şey yok’ dediğim zaman eleştirildim. Böyle bir garanti dünyanın hiçbir yerinde yok” (Akt. T. Bora, 2012b: 7).

Başka bir açıdan bakıldığında üniversite mezunları da kendi içinde homojen bir yapı oluşturmamaktadır. Türkiye’de eğitsel aygıtın hızla metalaşması ve piyasaya eklemlenmesi üniversite mezunları arasında bir hiyerarşi oluşturmaktadır. Bu bağlamda eğitime yapılan yatırım ve alınan eğitimin kalitesi ileride bireyin işsiz kalıp kalmama konusunda belirleyici olmaktadır. Örneğin, iyi bir üniversite mezunu özel sektörde iş bulma imkânına daha çok sahipken bir taşra üniversitesi mezunu bu fırsata daha az sahiptir (Erdoğan, 2012: 79). Giddens, konu ile ilgili olarak ‘uyduruk standartlar’ olarak ifade edilen bir durumdan bahseder. Sıradan bir üniversiteden alınan diploma ile Oxford ve Cambridge gibi prestijli üniversitelerden alınan diplomaların görünürde eşit sayılmasına karşın, iş bulma imkânları bakımından büyük farklılıklar yarattığını belirtir (2012: 746).

Özet olarak daha önce eğitim düzeyi yüksek olan bireyler rahat bir biçimde iş bulurdu. İş yerleri ya da devlet kurumları onlardan eğitim düzeyini belgelendirmek için diplomadan dışında bir belge talep etmemekteydi. Ancak yeni kapitalizm kültürü diploma ile birlikte yabancı dil, bilgisayar, sertifika, iş deneyimi, hizmet içi eğitim, tecrübe vb. birçok beceri talep etmektedir. Böylece bireyin eğitim düzeyi ile çalışacağı işin niteliği arasında doğrudan bir bağlantı kurmak mümkün olamamaktadır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. ÜNİVERSİTELİ İŞSİZLİĞİ VE DEĞERSİZLEŞME İLİŞKİSİ

Danış Navaro'ya göre, insan idealleri olan bir varlıktır. İnsanın hayatını *idealleri* başka bir ifade ile ulaşmak istediği *üst durumlar*, meydana getirmek istediği *üst şeyler* oluşturur. İnsan bu ideallere ise *çalışarak ulaşabilir*. Bu çerçevede çalışma belli bir ideale ulaşma yolculuğu, bir varoluş biçimidir. Fakat bütün çalışmalar aynı misyona sahip değildir. Başka bir ifade ile çalışmanın birey için anlamlı olması gerekmektedir. Navaro'ya göre *anlam*, öznenin değerli olduğunu düşündüğü ve bu yönde kişinin arzulararak yöneldiği durumla öznel bir ilgi kurması, böylece kendine özgü tek durum olması nedeniyle “o” bir şeyin kendisi için olan *değerinin farkında olması* ve bu çerçevede onun öznesindeki karşılığıdır. Daha basit bir ifade ile bir şeyin anlam kazanması için bizim bakışımızda değerli olması gerekir. Böylece insanın bir özne olarak *kendisinin değeri*; yaptıkları, ettikleri, eserleri ve var etme olanakları açısından diğer insanlarla karşılaştırdığımızda ortaya çıkan özel yeridir (2014: 105-106).

İnsanlar kendilerine saygı duymak ve değerli olduğuna dair bir kanaat oluşturmak isterler. İnsanın kendine saygı duyabilmesi için de kendinde belli bazı niteliklerin ve değerlerin olduğuna dair bir inanç geliştirmesi gerekir. Her gittiği yerde aşağılanan ve horlanan insan, kendinde bazı eksiklikler olduğunu düşünmeye başlar (Mert, 2008: 92). Günlük deneyimlerinden edindiği üzere kişiye değer verilmesini sağlayan bir meslek ve iş sahibi olmak değer ve saygı görmenin temel koşullarından biridir. Kişinin işsiz olması, toplumsal statüsünü zedeler ve değersiz olduğunu düşünmeye sevk eder. İşsiz olan kişi üniversite mezunu ise *statü zedelenmesi* ve *değersizleşme süreci* daha çetin olacaktır.

Çalışma, kişiye sadece ekonomik gelir ya da hayatını idame ettirmesi için bir imkân sunmaz. Bununla birlikte çalışma, toplumda saygı ve statü kazanma, hayatını anlamlandırma, kurduğu ilişki sonucu yakın arkadaşlıklar edinme, kendine güven ve saygı duyma kısacası kendini değerli hissetme gibi temel insani değerler için gereklidir. Bu çerçevede işsizliği sadece bir ekonomik kayıp olarak düşünmemek gerekir (Sümer, Solak ve Harma, 2013: 19). İşsizlik, iş sahibi olmanın sağladığı bütün bu yararlardan yoksun olmak ve dolayısıyla bir değersizleşme süreci olarak da değerlendirilebilir.

Üniversiteden mezun olan birey iş yaşamına geçerken bir takım zorluklar yaşayabilmektedir. Sadece ülkemizde değil aynı zamanda dünyanın çeşitli ülkelerinde mezunlar benzer süreçleri yaşayabilmektedir. Örneğin Avrupa Komisyonu verilerine göre, 90 milyon gençten 27 milyonu yani neredeyse üçte biri yoksulluk ve sosyal dışlanma riski altındadır. Bazı ülkelerde önemli bir kısmını üniversite mezunlarının oluşturduğu gençler arasında işsizlik oranı halen % 40'ın üzerindedir; AB genelinde beş gençten bir tanesi işsizdir. (European Commission, 2016). Dario Pozzoli İtalya'da üniversiteden mezun olan kişilerin mezun olduktan sonra iş bulmada problem yaşamalarına neden olan faktörleri şu şekilde sıralar:

- İşgücü arzı ve talebi arasında uyumsuzluk,
- Eski çalışanların aşırı korunması ve işe yeni girenlerin geçici işlerde istihdam edilmesi ya da işsiz kalması,
- Gençlerin istihdamını hedefleyen teşvik ve esnek aktif işgücü piyasası politikalarının eksikliği,
- Sınırlı bir mesleki içerikle yetersiz ekonomik büyüme,
- Yükseköğretim mezunu personel yerine teknik ve yönetici personel talep eden ve yenilikçi olmayan küçük ve orta ölçekli işletmelere dayalı üretim sistemi (Pozzoli, 2006: 1-2).

Nitekim William H. Beveridge'ye göre, “*işsizlikten doğan iki büyük tehlike vardır: ilk olarak işsizlik, işsiz kalan bireyde, faydasız, işe yaramayan, arzu edilmeyen bir insan olduğu hissini yaratır. İkinci olarak işsizlik; insanların hayatına korkuyu getirir ki, bu korkudan nefret doğar*” (Akt. Işığışık, 2014). İstatistiki rakamlar ve ekonomik göstergelerle analiz edilen işsizliğin arkasında hayatın yönünü yoksulluğa, umutsuzluğa, çaresizliğe, dışlanmışlığa ve sonuç olarak değersizleşmeye çeviren büyük bir trajedi yer almaktadır (Sümer, Solak ve Harma, 2013: 15). İşsizlikle birlikte değersizleşme sürecine maruz kalan özellikle eğitilmiş işsizler, toplumdan izole bir hayat yaşamaya başlamaktadır.

Eğitilmiş işsizlik, birçok sorunu beraberinde getirir de oluşturduğu sosyal sorunlar muhtemelen bunların başında gelmektedir. İşsizlik kişi üzerinde ne tür sosyal sorunlara yol açmaktadır ve kişinin değersizleşmesinde nasıl rol oynamaktadır? Ekonomik güvence sunacak ve temel ihtiyaçların giderilmesi sağlayacak bir gelir kaynağından yoksunluk, bireyin aile geçindirme misyonunu kaybetmesine neden olmaktadır. Bununla beraber işsizlik bireyde zamanı planlama ve düzen oluşturma

algısının yitirilmesine; bireysel ve sosyal mesleki perspektifin yok olmasına; iş arkadaşlarıyla olan ilişkilerden mahrumiyete; iş yerinde bulunmanın sağladığı sosyal yaşamın uyarılarından yoksunluk yaşamasına neden olur ve böylece sosyal çevreyle olan bağların kopmasına zemin hazırlar. Çalışmak, hayata anlam katan ve tatmin hissi sağlayan bir unsur olduğu için, işsizlik kişinin kendisini değerli hissetmesini sağlayacak olan bu duygulardan yoksun kalmasına yol açar. Ayrıca işsizlik, topluma faydalı bir birey olma ve işe yarama duygusunun kaybedilmesine ve bireyin toplum tarafından *işe yaramaz* olarak etiketlenmesine neden olur. (Yavuz, 2010: 40). Elbette bütün bu sosyal problemler bireyde, Sennet'in ifadesi ile '*işe yaramazlık kâbusu*' nu oluşturur. Böylece bireyin kendini değerli hissetmesini sağlayan sosyal zemin kayganlaşmış olur ve birey kendisini değersiz bir varlık olarak görmeye başlar (Sennet, 2009).

Bununla birlikte, işsizliğin deneyimlenme biçimi ve derecesi cinsiyet, sınıf, sosyo-ekonomik düzey, eğitim düzeyi vb. birçok değişkenle ilişkilidir. Örneğin Türkiye'de genellikle evin temel geçimini sağlayan kişi olarak görülen erkeklerin işsizliği deneyimleme biçimleri kadınlardan daha sorunlu geçmektedir (Yüksel, 2003: 26).

Çalışma, kişiyi "özne" ye dönüştürür, kişinin kendisini bir özne olarak görmesini sağlar. Böylece çalışma kişinin özneye dönüşmesi için gerekli alt yapıyı hazırlar (Navaro, 2014: 60). Bu çerçevede işsizlik eğitim düzeyi yüksek, orta sınıf kişilerde daha dramatik sosyal sorunlara yol açmaktadır. Eğitimli ve orta sınıftan birinin işsiz kalması Erdoğan'ın ifadesi ile "*aşağı düşme*" *proleterleşme, yoksullaşma ihtimali* ile yüz yüze bırakır. Daha ötesi bu kişiler, Erdoğan'a göre *şişkin bir ego* 'ya sahip olabilen ve kendini oldukça değerli hisseden, kendini neredeyse eşsiz gören, bununla birlikte her şeyden önce sahip olduğu diplomalar, sertifika, mesleki donanım ve buna benzer niteliklerle özdeşleşen öznedir. İşte böyle bir kimliğin değer görmemesi ve işe yaramama ihtimali ile karşı karşıya kalması ile kendilik öznesi tehdit altına girmektedir. Nasıl işten çıkarılma bir *işe yaramazlık ilanı* ise her iş başvurusu, her iş görüşmesi de bir *değerlilik testi*'dir. Böylelikle, sahip olunan nitelikler her defasında yeniden değerlendirilmeye tabi tutulur (Erdoğan, 2012: 91). Bu çerçevede bireyin *varsayılan kimliği* ile *fili kimliği* arasında bir uyumsuzluk meydana gelir. Bu uyumsuzluğun farkına varıldığında veya bu uyumsuzluk bilindik hale geldiğinde, söz konusu bireyin toplumsal kimliği örselenir. Ve onu hem toplumdan hem de kendinden koparmaya başlar

(Goffman, 2014: 51). Böylece kişi, *değersizleşmiş bir birey olarak*; kabul görmediği bir toplumsal hayatta mücadele etmek zorunda kalır.

İşsizliğin oluşturduğu birçok sorun, birbirini etkileyerek daha büyük sorunlara yol açar. İşsizlik, kişinin strese girmesine neden olur; depresyon eğilimlerini artırır, umutsuzluk ve içine kapanma oranlarında artışa neden olur. Yavuz'un ifadesi ile işsizler duygu ve düşüncelerini açıkladıklarında hayatın “boş ve karanlık” olduğunu, “yaşamın anlamının olmadığını” söylemektedir (Yavuz, 2010: 41).

Eğitimli işsizliğin *ekonomik ve parayla ilgili olan bir boyutu* var. Ancak işsizlik geçim ve ekonomik gelir kaybının haricinde bir de *değer duygusunun kaybına* da yol açmaktadır. İşsizlik özellikle eğitimli, vasıflı kişilerde, *kimlik kaybına* yol açmaktadır. Bu eğitimli kişiler, uzun bir maratonun sonunda elde ettikleri diplomayla liyakatlerini ispatlamış olduklarına inanmaktadır. Ayrıca, kendilerini seçkin bir konumda gören bu kişilerin hedefledikleri mesleklere atanmaması onları mağdur oldukları düşüncesine sevk etmektedir. Bu tablo ise kişide acizlik ve değersizlik duygusunu perçinlemektedir (Bora, 2012a: 64).

İşsizlik *öz saygının yitirilmesine* de neden olur. İşsiz kalan bireyin, kendi sosyal kimliğine ve sosyal konumuna olan bakışı değişir. Böylece, kişilik gelişiminde çok önemli yeri olan bu unsurlardan yoksun olma; bireyin kendine olan öz saygısının zedelenmesini beraberinde getirir. Öz saygıyı geliştiren özelliklerin başında topluma faydalı olma geldiğinden bir meslek sahibi olma ve bu açıdan topluma faydalı olma çok önemlidir. Toplum tarafından bir mesleğe ne kadar değer verilirse ya da bir role ne kadar kıymet biçilirse onların kaybı da o derece trajik olmaktadır. Bu durum ise *kimlik krizine* yol açmaktadır. Örneğin, babanın eve ekmek getirme rolü toplum tarafından ne kadar önemsenirse babanın bu rolünü yerine getirememesi de o derece olumsuz etki oluşturacaktır. Toplum işsizliği işsiz kalan bireyin sorumluluğuna verdiğinde bu özsaygı kaybı ve değersizleşmenin sosyal şiddetini artırabilmektedir (Yavuz, 2010: 41-42).

Aksu Bora'nın aktardığına göre, Erwing Goffman, “*Stigma*” adlı eserinde işsizliğin de damgalama biçimlerinden biri olduğunu şu sözlerle anlatır:

“İşsiz bir adam olarak bilinmek öyle zor, öyle aşağılayıcı ki... Dışarı çıktığımda, gözlerimi indiriyorum, çünkü kendimi tamamen aşağıda hissediyorum. Yol boyunca yürürken, düzgün vatandaşlardan biri olmadığımı, herkesin parmağıyla beni gösterdiğini düşünüyorum. Gayri ihtiyari bir şekilde insanlarla karşılaşmaktan kaçınıyorum. Eski güzel zamanlardan kalan tanıdıklar ve dostlar artık o kadar samimi

gelmiyor. Karşılaştığımızda beni ilgisizce selamlıyorlar. Artık bana sigara ikram etmiyorlar, gözleri sanki ‘Bunu hak etmiyorsun, çalışmıyorsun’ der gibi bakıyor” (Goffman, 1986, Akt. A. Bora, 2012: 130).

İşsiz olmak kişinin topluma karşı aidiyet duygusunu zedelerken, kişi yaşadığı toplumda bir değerinin olmadığını, işe yaramadığını ve değersiz olduğunu öğrenir.

İşsizlik toplumsal ve ailevi rolün kaybedilmesine de neden olur. İşsizlik durumu bireyin ailede sahip olunan belirleyici rolün dayanaklarından yoksun olması anlamına gelmektedir. Bu çerçevede işsiz kalma süresi uzadıkça aileyi de kapsayan sosyal sorunların dozajı artmaktadır. Ekonomik sorunların ve işsiz olmanın meydana getirdiği toplumsal baskının etkisiyle birey sosyal ilişkilerden kaçınmakta bu da sosyal izolasyona zemin oluşturmaktadır. Ayrıca işsizliğin ne kadar süreceğinin belli olmaması işsizlerin, toplumsal baskının etkisiyle de kendi yaşamları üzerinde denetimlerini kaybetmesine neden olmaktadır. Bunun sonucu olarak işsizler, geleceğe yönelik herhangi bir plan yapamamaktadır (Yavuz; 2010: 42).

T. Bora da (2012a: 64) değersizleşme süreciyle bağlantılı olarak üniversite mezunu işsizliğin olumsuz etkilerini şu şekilde açıklamaktadır.

“İşsizliğin sadece gelir kaybıyla, geçim sıkıntısı ile alakalı olmayan, bir öz değer duygusu kaybına yol açtığı açık. İşsizlik, özellikle beyaz yakalılarda, bir aidiyet boşluğunu ve kimlik kaybını beraberinde getiriyor. Çünkü onlar aldıkları üniversite eğitimi ve edindikleri diplomayla liyakatlerini kanıtladıklarına inandıkları oranda, kendilerini seçkin bir konumda görmeye yatkınlar. İşsizliği, liyakatlerinin karşılığını almamak olarak görüyorlar. Bu da bir mağduriyet duygusunu besliyor. Mağduriyet algısının yerleşmesi ve derinleşmesi, bir yandan da acz duygusu doğuruyor. Kendilerini çaresiz, yenilmiş, zayıf hissediyorlar” (2012a: 64).

Eğitim düzeyi yüksek bireylerin işsizliğin etkilerine daha fazla maruz kaldıklarına dair genel bir kabul olmakla birlikte bu konuda farklı düşünenlerin olduğunu da belirtmek gerekir. Mandemakers ve Monden, eğitim düzeyi ile işsizliğin psikolojik etkilerine maruz kalma arasında nasıl bir ilişki olduğunu inceledikleri makalelerinde bu konuda farklı görüşlerin olduğunu belirtmişlerdir. Eğitim düzeyi yüksek bireylerde daha yoğun negatif etkiler yaşandığına dair araştırmalar, aksini iddia

eden ve son olarak bu iki değişken arasında anlamlı ilişkiler olmadığını ortaya koyan çalışmalar bulunduğu belirtilmektedir (2013: 74).

Mandamakers ve Monden, işsizlikle ilgili çok sayıda çalışma olmasına rağmen iş kaybı ile ilgili çalışmaların çok sınırlı olduğunu belirttikten sonra iş kaybı yaşayan eğitim düzeyi yüksek bireylerin, eğitim düzeyi düşük olanlara kıyasla bu acı verici deneyim ile daha iyi mücadele ettiklerine dair savlardan bahsetmektedirler. Buna göre, daha güçlü bir iç kontrole, daha yüksek düzeyde sosyal desteğe, daha aktif mücadele stratejilerine ve daha yüksek sosyo-ekonomik kaynaklara sahip oldukları için bir ekonomik kriz durumunda eğitim düzeyi yüksek bireyler işsiz kalmanın negatif etkileri ile daha kolay bir şekilde mücadele edeceklerdir(2013: 76).

3.1. Değersizleşmenin Nedenleri

Değersizleşmenin birçok nedeni bulunmakla birlikte yeni ekonomik yapının temel unsurlarının bu süreçte önemli rol oynadığı söylenebilir. Özellikle yeni ekonomik sistemin neoliberal ideolojisi, kapitalist dinamiklerin sermaye birikimi sürecinde çok boyutlu ve birbirini besleyen teknolojik gelişmeler, hizmet ekonomisinin öne çıkışı, ticari ve para sermayenin uluslararasılaşması gibi etkenlerle emek gücünü bölüştürmektedir. Bu yeni düzen, emek gücü üzerinde açık veya gizli baskı mekanizmaları oluşturmaktadır (Yücel Yel, 2014: 1). Bora ve Erdoğan'ın Neocleous ve Denning'den aktardıklarına göre, bu baskı mekanizmalarının en önemli tezahürü işsizlik olgusu olarak öne çıkmaktadır. Bu çerçevede değersizleşmenin işsizliğin bir ürünü olduğu söylenmektedir. İşsizlik ise kapitalizmin bir ürünüdür. Çünkü işsizlik terimi erken 19. yüzyıldan itibaren radikal veya sendikal literatürde kullanılmış olmakla birlikte 1880'lerdeki ekonomik bulanım zamanında temel bir kategori haline gelir. Başka bir ifade ile işsizliğin bir söylem nesnesi olması ile devlet yönetiminin bir kategorisi haline gelmesi, yani işsizlerin bir "devlet bilimi" olarak istatistiğin konusu haline gelmesi eş zamanlıdır (Neocleous, 2003; Denning, 2010 Akt. Bora ve Erdoğan, 2012: 14). Bu kısa değerlendirmeden sonra, günümüzde kapitalizmi besleyen temel bileşenler ve değersizleşmenin nedenleri olarak kabul edilen sebeplerin bir kısmı takip eden dokuz başlık altında şöyle değerlendirilebilir:

3.1.1. Üretim Yapısının Değişmesi ve Kapitalizm Kültürü

Navaro'ya göre (2014: 118) çalışma, modern kapitalist toplumda, insanın geçinebilmesi ve temel ihtiyaçlarını karşılayabilmesi için gerekli ve zorunlu bir araç haline dönüşmüştür. Böylece çalışma, kendini gerçekleştirme sürecinden çıkmış ve bir sömürü haline gelmiştir. Bu çerçevede üretim yapısının değişmesi ve kapitalizm kültürü arasındaki ilişkiye vurgu yapan çalışmaların birkaçına şu şekilde değinmek mümkündür:

Yenal'ın (2009), insanlık tarihinin geçirdiği aşamalar, insanlığın bu aşamalarda bağlı olduğu geçim kaynakları ve üretim yapısı üzerinden yaptığı değerlendirmesi; üretim yapısının değişmesi ve kapitalizm kültürünün anlaşılması konusuna katkıda bulunmaktadır. Yenal'ın vurguladığı üzere, insanlık tarihi bazı temel aşamalardan geçmiştir. Bu aşamalar temel olarak: ilkel toplum, tarım toplumu, modern toplum ve tartışması hala devam eden ve günümüz toplumu tanımlamak için kullanılan post modern, bilgi toplumu, enformasyon toplumu, sanayi sonrası toplum olarak belirtilmektedir. İlkel toplum ve tarım toplumuna bakıldığında, insanların temel geçim kaynağının avcılık-toplayıcılık ve tarıma bağlı olduğu görülmektedir.

Avcılık ve toplayıcılıkla temel geçimini sağlayan ilkel toplumların, toprağı ekip biçmeyi öğrendiklerinden söz edilmektedir. Temel geçim kaynağı tarıma bağlı olan toplumların ise insan ve hayvan gücünden, güneş enerjisinden ve su kaynaklarından yararlanmayı öğrendikleri vurgusu yapılmaktadır. Üretim yapısı Yenal'a göre bu toplumlarda el emeğine dayanmaktaydı (Yenal, 2009: 128).

Ancak Buğra ve Sennet ise çalışmalarıyla konuyu, aşamalar ve geçim kaynağı tartışmasından öteye taşıyarak; *sürece, kullanılan bilgiye ve bilgiye verilen değer*in *değişimine* şöyle dikkat çekmektedirler. Sanayi öncesi dönem; insanların temel geçimini tarımdan nasıl sağlayabileceği bilgisi üzerine kuruluydu ve bu süreçte böyle bir düzen kurulmuştu. Ancak endüstri hareketi ile birlikte, böyle bir bilginin yararlılığı geçerliliğini yitirmeye başlamıştır. Çünkü üretimin merkezinde; artık tarım değil, fabrikalar yer almaya başlamıştır. Tarım alanına makinenin girmesiyle birlikte, insanlar kitlesel halde köylerden kentlere göç etmiştir. Ancak bu insanların fabrikalarda çalışabilmesi için, tarımsal faaliyetlerde kullanılan bilgidan farklı ve yeni bir bilgi edinmesi gerekiyordu. Bu bilgiye sahip olsa bile fabrikalar bir çalışma alanı olarak herkese yetmiyordu. Bu tablo hem bireyin önce öğrendiği bilgisinin

değersizleştirilmesini, hem işsizliği, hem yoksulluğu hem de bireyin değersizleşmesini beraberinde getirmiştir (Buğra, 2008; Sennet, 2009).

Yukarıda sözü edilen bu dönemde, Çetin, üretim alanı formasyonundan yeni teknolojik formasyona doğru olan değişime ve bunların uygulandığı ilgili alana, sermayeye ve buna sahip olanlarla-olmayanlara şöyle dikkat çekmektedir: Bu dönemde, buhar gücünün üretim alanına girmesiyle birlikte, bütün üretim alanlarının formasyonu değişime uğrarken fiziki mesafeler kısalmış ve ulaşım kolaylaşmıştır. Ancak *değerli olan bir grubun* vurgusu yapılmaktadır, şöyle ki; *bu yeni teknolojik formasyonun kullanıldığı alana ve sermayeye sahip olanlar*. Böyle bir sermayeden yoksun olan insanların emek değeri metalaşmış ve emeğinden başka kendilerini *değerli kılacak bir unvanı* kalmamıştır (Çetin, 2002).

Nurol'a (2014) göre, 1980'li yıllara gelindiğinden ise mevcut üretim yapısının değiştiğine dair birçok çalışma gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmaların değindiği ortak bir tema vardır. Bu çalışmalar, baskıcı bürokratik yapının çöküşünü, geleneksel kapitalizmin koyduğu engellerin ortadan kalkışını, bilgi işçilerinin potansiyelini ortaya çıkabilmesi için gerekli koşulların sağlandığını ve bu konuda özgürlük alanının genişlediğini vurgular. Nurol'a göre, böylece kitlesel üretimin yapıldığı büyük sanayi yerlerini az sayıda uzmanlaşmış, gelişmiş teknolojiyi kullanan, esnek ve sermaye yoğun işletmelere bırakmıştır. Böylece denetim şartı ortadan kalkmıştır. Bununla birlikte bu süreçte, işin tamamına hâkim olmayı gerektiren iş görme biçimi, kafa ve kol emeği ayrımını da ortadan kaldırmıştır.

Aksu Kaya'ya göre ise, yeni üretim yapısı yeni işlevleri de beraberinde getirmiştir. Gelişen üretim, daha önce görülmemiş birtakım yeni işlevler gerektirdiğinden bu işlevleri yerine getiren işçilerin emeğinin belli bir süre için de olsa değerlendirildiği söylemek mümkün olabilir. Ancak emek sürecini dönüştüren işbölümü olgusunun, daha sonra makineleşmenin getirdiği etkilerle birleşerek olumsuz sonuçlara yol açtığından da bahsedilmektedir. Bazı işlevlerde emek gücünün değeri korunurken genel anlamda bir değersizleşmeyi beraberinde getirmiştir (Aksu Kaya, 2012: 32).

Buğra ve Makal, Türkiye'de üretim yapısının şöyle bir değişim geçirdiğinden bahsetmektedir. Temel geçim kaynağı tarıma bağlı olan Türkiye, tarihsel süreçte üretim yapısıyla ilgili çeşitli kırılmalar yaşamıştır. 1940'lara kadar en önemli geçim kaynağı tarım ve hayvancılık iken İkinci Dünya Savaşı sürecinde Türkiye bir dönüşüm geçirmiştir. Bu çerçevede, insanların istihdam alanları da değişmiştir. Bu tarihten

itibaren tarımda istihdam edilen kişilerin sayıları azalırken diğer sektörlerdeki istihdam alanları büyümüştür. İkinci dünya savaşından sonra, Türkiye’de sanayi sektöründe istihdam edilenlerin oranı ve sayısı artmaya başlamıştır (Buğra, 2008: 158; Makal, 2001:103). 1940’lara kadar nüfusun büyük çoğunluğunun kırsalda yaşadığı Türkiye’de, özellikle makinenin tarımsal alana girmesi ile büyük bir dönüşüm yaşanmıştır. İnsanlar kitleler halinde kentlere göç etmiş, sanayi ve enformel sektörlerde çalışmaya başlamıştır (Buğra, 2008). Fakat sanayi alanlarının tarım alanındaki makineleşmeden dolayı işsiz kalan kişilerin tamamını istihdam edememesi işsiz nüfusun artışı beraberinde getirmiştir.

Türkiye’de makinenin tarımsal alana girmesi ve toprağın bölüşümü gibi nedenlerden dolayı kırsal alandan kentlere göç eden insanlar, tarım dışı sektörlerde istihdam edilmeye başlamıştır. Temel birikimlerini ve bilgilerini tarım pratiği üzerine inşa eden bu kişilerin bilgileri sanayi atölyelerinde önemini yitirmiştir. Böylece yeni iş alanı ile ilgili *yeni bir bilgiye ihtiyaçları* olmuştur. Bu süreç onların *pratiklerinin geçerliliğini yitirmesine* ve sahip olduğu bilginin *değersizleşmesine* neden olmuştur.

Makal işsizliğe göç ve istihdam olguları üzerinden şöyle bir vurgu yapmaktadır. Türkiye’de tarımsal alandaki istihdam yapısının değişmesi ve kırsal alandaki yapısal dönüşümler işsizliği de beraberinde getirmiştir. Çünkü bu *yapısal dönüşüm* sonucu insanlar kente göç ettiğinde, insanların hepsi sanayi sektörü gibi alanlar tarafından istihdam kısıtlılığından dolayı istihdam edilmemiştir (Makal, 2001). Bu tablo büyük bir işsizlik olgusunun doğmasına neden olmuştur. Tıpkı günümüzde büyüyen hizmet sektörünün bütün eğitim düzeyi yüksek kişileri istihdam edememesi gibi (Bora ve Erdoğan, 2012: 14).

3.1.2. Yeni Kapitalizm Kültürü ve Değersizleşme

Belek (1999) kapitalizm kültürünün felsefi temeline, dayandığı kavramlara, emeğin önemine ve yeni kapitalizm kültürünü tanımlarken kaynaklık eden açıklayıcı kavram değişimlerine, kaynak ve sonuçlarına; Sennet (2009), Aytaç ve İlhan (2008) ve Belek (1999) kapitalizm ve yeni kapitalizmin *maksimum karı elde etme* düşünce yapısının yeni dönemde değişmeyen durumuna şöyle dikkat çekmektedirler:

Kapitalizm kültürünün temelini aydınlanma felsefesi oluşturmuştur. Kapitalist üretim biçiminin dayandığı temel kavramlar rasyonelleşme, akıl, bilim, öngörüdür. Kitleselel üretimin yapıldığı Fordist sisteme dayanmaktadır. Kapitalizm kültüründe *bilgi*

önemli olsa da *emek* üretimin vazgeçilmez unsurunu oluşturmaktadır. Ancak yakın dönemde kapitalizm temel formasyonundan çıkarak yeni bir biçim almıştır. Bu yeni açıklamadan önce Gorz'un *kapitalizme karşı yapılması gerekenleri* özetlemeye çalıştığı *yedi teze* değinmekte yarar vardır (1980: 25-26).

1. Kapitalizmin mevcut krizinin nedenleri, üretken kapasitelerin ve dayandıkları teknolojilerin aşırı gelişimine dayanmaktadır; bu aşırı gelişim ve yıkıcılık var olan kıtlıkları artırırken yenilerine yol açmaktadır. Bu krizin aşılması ise enerji ve hammadde tüketiminin azaltılmasına ve yenilenebilir kaynakların tüketimine dayanan yeni bir üretim tarzının uygulanması ile mümkün olacaktır.
2. Mevcut üretim mantığının aşılması ve maddi tüketimin azaltılması, tekno-faşist merkezi düzenleme ve şenlikli bir özyönetim yoluyla sağlanabilir. Tekno-faşizm ile mücadele, bireyin ve topluluğun egemenliğini güçlendiren araç ve teknolojilerin gelişimine dayalı bir sivil toplum genişlemesi yoluyla yapılabilir.
3. "Daha çok" ve "daha iyi" arasındaki bağlantının artık geçerliliğini yitirmiştir. Doğayı tahrip etmeyecek, üstesinden gelinemeyecek kıtlıklara yol açmayacak dayanıklı ürünler üretmek koşuluyla artık "daha iyi" çalışarak ve "daha az" tüketerek yaşamak mümkündür.
4. Zengin ülkelerdeki yoksulluğun nedeni yetersiz üretim değil, aksine üretilen malların niteliği, kullanılan üretim tarzı ve üretilen malların eşit bir şekilde dağıtılmasıdır. Doğası gereği kıt ve sınırlı ürünlerin toplumsal üretimi engellenmedikçe, yoksulluk varlığını devam ettirecektir.
5. Refah toplumlarında yaşanan işsizlik, toplumsal anlamda gerekli emek süresinin azaldığı anlamına gelmektedir. Bu da herkesin çalışması durumunda daha az çalışmanın yeterli ve mümkün olduğunu göstermektedir. Toplumsal açıdan gerekli tüm işlerin eşit bir şekilde toplumsal olarak tanınması ve ücretlendirilmesi hem yoksulluğun ortadan kaldırılması hem de çalışabilme yeterliliğine sahip herkese iş dağıtılabilmesi için gereklidir.
6. Toplumsal emek, toplum için gerekli olanların üretimi ile sınırlandırıldığında, üretim faaliyeti için gerekli zamanın azalması ile birlikte, bireyler kendilerini geliştirmeye yönelik ve özgürce seçilmiş aktivitelere zaman ayırabilirler. Toplumsal üretimin sağladıklarının yanında ve ötesinde, bireyler, tek başına

ya da toplu olarak kendileri için uygun gördükleri şeylerin üretime vakit ayıracak kadar boş vakte sahip olacaklardır. Mahalle kooperatifleri ve komşu tesisler tarafından sınırsız sayıda mal ve hizmet üretilmesi; *özgürlük alanının genişlemesi, emtia ilişkilerinin gerilemesi, sivil toplumun genişlemesi ve devletin etkisini yitirmesini* sağlayacaktır.

7. Mevcut toplumu karakterize eden tüketim kalıplarının ve yaşam biçimlerinin tekdüzeliği, toplumsal eşitsizliğin ortadan kalkmasıyla sona erecektir. Bireyler ve cemaatler, kendilerini farklı kılacak ve bugün düşünülebilenin ötesinde yaşam biçimlerini çeşitlendirecektir. Bununla birlikte, bu farklılıklar sahip oldukları zaman ve kaynakları farklı kullanımlarının sonucudur. Günümüzde yaşandığı şekliyle güç ve toplumsal ödüllere eşitsiz erişimin sonucu olmayacaktır. Toplumun her bireyinin kendine ait serbest zaman süresince geliştirmiş olduğu otonom etkinlikler, farklılık ve zenginliğin yegâne kaynağı olacaktır.

Kapitalizmin bu yeni aşaması Belek'e göre, 'Postkapitalizm', 'Enformasyon Toplumu', 'Esnek Üretim', 'İkinci Endüstriyel Bölünme', 'Post Fordizm', 'Disorganize Kapitalizm', 'Endüstri Ötesi Toplum' gibi kavramlarla açıklanmaktadır (Belek, 1999). Bu dönem için farklı tanımlamalar yapılsa da üzerinde durulan ortak nokta; kapitalizm kültürünün *yeni bir biçim* almasıdır. Yeni kapitalizm kültürünün değişmeyen yapısı ise maksimum karı elde etmeyi hedeflemesidir (Sennet, 2009; Aytaç ve İlhan, 2008). Örneğin Sennet *Karakter Aşınması: Yeni Kapitalizmde İşin Kişilik Üzerindeki Etkileri* (2002) adlı çalışmasında verdiği örnekte, ona göre eğitilmiş bir Amerikalının işinde devamlılığını sağlamak için; ömrü boyunca yaklaşık olarak 11 defa iş değiştirmesi ve 3 defa temel becerilerini yenilemek zorunda kalmış olması *yeni kapitalizmin ruhunu* ortaya koyması açısından oldukça açıklayıcıdır.

Yeni kapitalizm kültürünün vasıflı çalışan kişinin *özgürlük alanını* genişlettiğine yönelik birçok çalışma bulunmaktadır. Nurol'un bahsettiği üzere, bilgi toplumunu savunan Bell, 1973; Castells, 2005; Hardt ve Negri, 2008; Hirschhorn, 1984; Naisbitt, 1984; Piore ve Sabel, 1984; Touraine, 1971; Toffler, 1981; Urry, 1995; Zuboff, 1988'in çalışmalarına göre, bilgi işlem teknolojileri aracılığıyla vasıflı çalışanların iş görme hızı artacak, faaliyet alanları genişleyecek, çalışmanın zenginliği artacak ve daha değer kazanacaktır (Akt. Nurol, 2014: 78). Fakat durumun böyle olmadığını savunan teorisyenler de vardır (Mandel, 2008; Braverman, 2008). Bu teorisyenlere göre, yeni

kapitalizm kültürü, vasıflı kişilerin istihdamına öncelik verse de bu yeni yapı, vasıflı kişileri özgürleştirmemektedir. Tam tersine kapitalizmin gereklilikleri doğrultusunda bu kişiler *daha çok hizmet* etmektedir ve *değersizleşmektedir*. Bu kişilere göre esnek çalışma ve işlerin parçalanması vasıflı kişileri değersizleştirmektedir.

Yeni kapitalizmin dayandığı temel unsurlardan biri otomasyon ve bilgisayarlaşmadır. Otomasyon ve bilgisayarlaşmanın gelişimi, üretim ve hizmet sektörlerinde nitelikli emeğe olan ihtiyacı azaltmıştır. İnsan emeği yerine ikame edilen otomasyon ve bilgisayarlaşma, nitelikli emek gücüne sahip *bireyi değersizleşme düşüncesine yöneltmektedir*. Nitekim Bora'nın arkadaşları ile birlikte beyaz yakalı işsizler üzerine gerçekleştirdiği bir mülakatta tecrübenin değersizleşmesine şu şekilde vurgu yapılmaktadır. Mülakat yapılan kişinin: "...benim tecrübemin ne anlamı kalacak hepsini bilgisayar programı yazdıktan sonra" şeklindeki sözü bu durumu özetlemektedir (2012: 68).

Yeni kapitalizm kültürü ve düzenini oluşturan unsurlar; bilginin önemli hale gelmesi, hizmet sektörünün önemli hale gelmesi, bireyin önem kazanması, rekabetin hız kazanması, toplumsal değişimle birlikte yeni işletmelerin hayata geçmesi olarak ifade edilmektedir. Bu değişimin merkezinde birey yer almaktadır. Çünkü değişimi meydana getiren bireyin kendisidir. Böylece insana verilen değer artmaktadır. Fakat tam tersi bireye verilen değer arttığı düşünülürken *birey araçsallaşarak değersizleşmektedir*. Çünkü Yücel Yel'in sözü ile "insan nitelik ve sürekli değişen koşullara uyumu ve rekabet için ürettiği yenilikçilikleri ile değerini kazanmaktadır" (2014: 55).

3.1.2.1. Bilgi toplumu ve bilginin hızlı dönüşümü (vasıf)

Günümüz toplumunu tanımlamak üzere birçok kavram geliştirilmiştir. Bu kavramlardan biri de "bilgi toplumu" dur. Bilgi toplumu kavramı ilk defa Daniel Bell tarafından "*The Coming of Post Industrial Society*" adlı çalışmada kullanmıştır. İnsanlık tarihinde bazı dönemlerde bazı varlıklar değerli görülmüş ve kabul görmüştür. Şöyle ki; avcılık toplumunda av, tarım toplumlarında toprak ve sanayi toplumlarında sermaye insanlara daha kıymetli hale gelmiştir. Ancak günümüzde durum değişmektedir. Enformasyon ya da bilgi toplumu olarak tanımlanan günümüzde ise bilgi ve bilginin gücü diğer varlıklardan daha çok değer görmektedir. Günümüzde *bilginin gücü* daha değerli olsa da dikkat edilmesi gereken nokta bütün bilgilerin önemli olmadığı *teknolojik bilginin* daha *değerli* olduğunu bilmek gerektiğidir. Ayrıca dikkat edilmesi

gereken başka bir nokta ise çok değerli olan bir bilginin oldukça kısa *bir sürede önemini yitirdiğidir* (Yenal, 2009). Dördüncü sanayi devriminin konuşulduğu günümüzde, fırsatlardan tam olarak yararlanmak için yeni iş modelleri geliştirilmelidir. Bilgisayarların ve robotların birçok rutin, tekrarlayan görevi insanlar için değiştirdiği bilinen bir gerçektir.

Yücesan-Özdemir, bilgi toplumuyla bağlantılı olarak tartışılan temel kavramlardan “vasıf” a şöyle dikkat çekmektedir. Bilginin günümüzde çok hızlı dönüşümü ile birlikte bir işin vasfına sahip olmak bir takım beceriler gerektirir. Bunlar, üniversite diplomasına sahip, yabancı dil bilen, birçok sertifika programına katılmış ve bu konuda ihtisas sahibi, sürekli değişime açık olan ve kendini yenileyen, daima risk alabilen, standart bir kalıba bağlı kalmadan, *piyasaya çok kolay eklenmeyi bilme* yetenekleridir (Yücesan-Özdemir, 2014: 163). Bilginin hızlı dönüşümü çerçevesinde Kurnaz, işsizlik ve bilgi arasındaki ilişkiyi şöyle açıklamaktadır. Ona göre, bugün piyasada yüksek işsizlik, istikrarsız işler ve nitelik ve beceri uyumsuzluğuyla beraber *niteliklerin erozyona uğrama problemi* yaşanmaktadır. Buna paralel olarak, talep kesiminin yükselen nitelik ve beceri ihtiyaçları ile ekonomik gelişme ve rekabet gücünün motor gücünü teşkil eden beşeri sermayenin önemi de artmaktadır. Ona göre söz konusu paradoksal yapı, işin geleceğinin nitelik ve beceri beklentilerinde radikal bir değişikliğin meydana geleceğine işaret etmektedir. Böylece daha yüksek ve daha nitelikli eğitim geleceğin işgücü piyasasında daha iyi işlere sahip olmanın temel koşulu olacaktır (Kurnaz, 2015: 84).

Başka bir ifade ile istihdam olunabilmek için mevcut bilgi yeterli olmamakta, bireyin kendisinin sürekli yeniliğe hazır olması gerekmektedir. Braverman ve Huws’un ifadelerinde bu bakış açısı şöyle yer bulmaktadır. Özellikle Braverman’ın *ortalama vasıf* kavramı’na eleştirileri önemlidir. Braverman, eğitime devlet teşviki ile 1960’lı yıllarda, son derece yüksek bir yüksekokul mezunu işgücü arzı gerçekleştiğinden söz etmektedir. Eğitimli işgücünün, asgari eğitim gerektiren ve bu nedenle eğitim düzeyi daha düşük olan işçilerle aynı ücreti alan bir gerçeklikle karşılaştığı vurgusunu yapmaktadır (2008:396).

Huws bu konuya *arz ve talep, gereklilik ve gereksizlik* durumları üzerinden aşağıda aktarılan değerlendirmeleriyle katkıda bulunmaktadır.

“...talep yeniden yükseldiği zaman gereksinim duyacakları vasıflardan yoksun kalmaktan korkmaksızın, ihtiyaç duyulduğu zaman işe alınıp, artık gerekli olmadıkları zaman işten atılabilen, bilgisayar okur-yazarı işçilerin genişçe bir arzına sahip olmaktır... Vasıflar, uzmanlıklar, kabiliyetler ve “know-how” hangi permütasyon içerisinde birleşirse birleşsin, istikrarlı mesleki kimlikler olarak bir toplam oluşturmuyorlar. Aslında “yapmam gereken şey bu; ama işimin bir parçası olarak yapmadığım şey de şu” anlamında sınırlara sahip olmayan; her bir iş tanımının sonsuz biçimde esnek olduğu ve işçinin arkasına yaslanıp “Sonunda, eğitildim. Kabul edilmiş bir mesleğim var. Artık rahatlayıp, sadece işimi yapabilirim” dediği bir noktanın da asla mevcut olmadığı bir dünyayı ima ediyorlar. Ama artık küresel kapitalizmin, tıpkı on dokuzuncu yüzyıldaki evrensel okur-yazarlık ihtiyacı gibi, şimdi yeni genelleşmiş kabiliyetlere ve yeteneklere yönelik evrensel bir ihtiyacın mevcut olduğu bir evresine girmiş olduğumuzu gösteren ikna edici kanıtlar mevcuttur. Ve tıpkı on dokuzuncu yüzyıldaki gibi devletler işverenlerin yardımına koşturmaktadır “(Huws, 2006: 58-59.)

Ancak Sennet, esneklik sürecinin işleyişi ve bu sürecin derinliğinin, konunun anlaşılması açısından önemli olduğunu, istikrarlı kimliklerle bağlantılı olarak şöyle vurgulamaktadır. O’na göre, esneklik süreci, yüzeyle derinlik arasına bir duvar ördükçe; esneklik rejiminin zayıf kuralları sadece yüzeyde olanları kavrayabilmektedir (2002: 77). *Derinlik kaybı*, istikrarlı mesleki kimliklerin kaybını da beraberinde getirmektedir. Bu anlamda, işin niteliği yüzeye doğru çıktıkça, esneklik ön plana çıkmakta, esnek iş yapısı ise insan üzerinde bir baskı aracına dönüşmektedir. Özdemir’e göre (2014: 18) vasıflı ile vasıfsız arasında da fark kalmamaktadır. Ona göre, eğitilmişlerin, büyük çoğunluğu çalışma koşulları bakımından vasıfsız kişilerle olan farkı kalmamaktadır. Hem nitelik gerektiren işlerin vasıfsızlaşması hem de aynı işi yapacak kişilerin artması yani mezun sayısının fazla olması geçmişte ayrıcalıklı olan meslekleri değersizleştirmektedir.

3.1.2.2. Hayat boyu öğrenme

Öğrenme ve eğitim tarihsel olarak oldukça eski dönemlere uzanmaktadır. Tarihsel olarak insanlar hayat boyu yeni şeyler öğrenmiştir. Durum böyle olsa da Güllüpinar ve Gökalp’e göre, hayat boyu öğrenmenin kavramsallaştırılması 1960’lara dayanmaktadır. Bu tarihten itibaren hayat boyu öğrenme sistematik hale gelmiştir.

1960'larla birlikte tarım, sanayi vb. alanlarda hızlı dönüşümler olmuş ve bunların toplumsal hayatta birçok yansıması da olmuştur. Ekonomi, toplumsal hayat ve siyasal yapı da bu dönüşümden etkilenmiştir. Bu hızlı dönüşüme hazır olmak için hayat boyu eğitim bir çözüm olarak öne sürülmüştür. Katı kurallarla bezenmiş örgün okul sisteminin çağın ihtiyaçlarına cevap vermediği ve bu hızlı dönüşüme hızlı öğrenme ile cevap verilebileceği hayat boyu öğrenmenin gerekliliğini ortaya koyan bir argüman olarak sunulmuştur. Teknolojik gelişmeler de hesaba katıldığında hayat boyu öğrenme kaçınılmaz bir süreç olarak düşünülmektedir (Güllüpınar ve Gökalp, 2014: 68-69).

Bilgi toplumunda, Kearney'e göre, lise sonrası eğitimi, öğretimi ve araştırmayı bütüncül bir bakış açısından görme eğilimi vardır. İş pazarının istikrarsızlığı sürdüğünde, yüksek öğretim kurumları iş gücünün yeniden eğitilmesi gibi bir misyon edinmişlerdir. Hayat boyu öğrenme ilkesinin farklı bölgelerdeki çeşitli yükseköğrenim sistemlerinde nasıl uygulandığını gösteren deneyimlerden çok şey öğrenilebilir. Buna ek olarak, bu tür bir yeniden eğitim programının maliyeti kimin üstleneceğini belirlemek önemlidir. Ortaya çıkan maliyeti bu önemli hizmet için birinci derecede sorumluluk kabul etmesi gereken aktörler, yani hükümetler, işverenler veya ilgili bireyler yüklenmesi gerektiği düşünülmektedir (Kearney, 1998: 18).

Hayat boyu öğrenmeyi çağın ihtiyaçlarına cevap vermek için kaçınılmaz bir süreç olarak değerlendirenlerin aksine bu fikre karşı çıkanlar da olmuştur. Hayat boyu öğrenmeye karşı çıkanlar genel itibari sürecin kapitalizme hizmet ettiğini düşünmektedir. Yeni kapitalizm kültürünün ve neoliberal politikaların temel kavramlarından biri "hayat boyu" öğrenmedir. Güllüpınar ve Gökalp'in (2014) bahsettiğine göre, insanın doğuşundan başlayarak hayatını devam ettirebilmesi için sürekli yeni bir şey öğrenmesi gereklidir. Bu anlamıyla hayat boyu öğrenme, masum bir anlama sahipken günümüzde bu kavram gerçek anlamından sıyrılarak yeni kapitalizm kültürünün devamlılığını sağlayacak bir araç olarak kullanılmaktadır.

İşverenlere göre, işsizlikten kaçınmanın temel ilkesi yüksek eğitimidir. Başka bir söylemle eğitimin sürekli hale getirilmesidir. OECD'nin iş piyasasıyla ilgili direktörü John P. Martin de işsizlikten korunmanın bir yolu olarak "yaşam boyu eğitim"i sunuyordu. İşçilerin artık ileri yaşlarda bile çalışmaları gerektiğine yönelik kabul ve beklenti sürekli olarak eğitim görmenin gerekçesi olarak sunulmaktadır. Nihayetinde yeni teknolojilere ve bilgilere ayak uydurmanın temel yolu sürekli eğitimden

geçmektedir. Bu çerçevede beyaz yakalılar, vasıflı, eğitilmiş kişiler yakalarını sürekli kollamalı, “daha beyaz” yapmalıdırlar (Bora ve Erdoğan, 2012: 19).

Liberal politikalar eğitim-öğretimin de değişim ve dönüşümüne neden olmaktadır. Bu çerçevede özellikle son dönemde hayat boyu öğrenme söyleminin yaygınlaşması bu değişimin yansımalarından biri olarak görülebilir (Şentürk, 2010). Hayat boyu öğrenme, Güllüoğlu ve Gökalp’in (2014) sözünü ettiği üzere farklı biçimlerde gerçekleşmektedir. Bunlardan birisi resmi eğitimimin *müfredat içeriğinin* piyasanın koşullarına göre sürekli *yeniden şekillenmesidir*. Diğerisi ise, yeni kapitalizmin sürekli yenilik gerektiren yapısı, istihdam edilen kişilerin istihdamının devam ettirilebilmesi için *bilgi ve becerilerin sürekli yenilenmesi* gerektiğidir. Bu bilgi ve beceriyi *sürekli yenileme araçları* olarak da şunlardan bahsedilmektedir: hizmet içi eğitim, kurslar düzenleme, seminerler vb. sertifikalandırma süreçleri.

Goethe’ye göre “artık asla hayat boyu yetecek kadar öğrenemeyecek olmak oldukça kötü bir durumdur. Atalarımızın gençliklerinde aldıkları eğitim ve ders onlara hayat boyu onlara yetiyordu. Fakat şimdilerde neredeyse beş yılda bir her şeyi yeniden öğrenmemiz gerekiyor” (Akt. Bora ve Erdoğan, 2012: 19).

Bilgi, insanın kendisi için bir şey iken kapitalizmle birlikte bu misyonunu yitirmiş ve sermaye için bir *dayanak* oluşturmuş durumdadır. Bu çerçevede kapitalist üretim biçiminde “değerli” olan bilgi, sadece değerlendirme sürecinin ihtiyaçlarına cevap veren bilgidir. Böylelikle bilginin edinilmesi maddi bir yatırım olarak görülür. Yaşam boyu eğitim de böylelikle kapitalizmin amacına hizmet etmektedir. Bu yaklaşıma göre, çalışan kişiler ancak kendilerini sürekli eğitip yenilerse, geliştirirse, piyasanın taleplerine göre kendini sürekli yeni değerler katarsa istihdam edebilmeleri mümkün olur (Aksu Kaya, 2012: 117). Kapitalizm, işsizliği daha çok bireyin işsizliği ile ilişkilendirmektedir. Böylece birey, bir taraftan yetersizliğinin olumsuz duygu ve düşünceleriyle boğulurken diğer taraftan “asıl sorumludan” uzaklaşarak yeterliliğe ulaşma gayreti içerisine girmektedir. Burada reçete olarak ise hayat boyu öğrenme ortaya çıkmaktadır.

3.1.2.3. Neoliberal politikalar, esnek üretim ve esnek çalışma

Vatansever ve Gezici Yalçın’a göre, kapitalizmin temel sloganı daima karı maksimize etmek ve bu amaç doğrultusunda her şeyi piyasaya sürmektir. 1980’lerle birlikte bu amacının önünde engel oluşturabilecek yapılar, neoliberal politikalarla

etkisiz hale getirilmiştir. Bu çerçevede kapitalizmin üretim yapısında ve üretim ilişkilerinde bir dizi değişim meydana gelmiştir. Sermaye, emek ve meta piyasalarında zaman zaman meydana gelen krizi aşmak için emeği esnekleştirmiş ve üretimi talebe göre tasarımılamak suretiyle de üretimi esnekleştirmiştir (2015: 35).

Neoliberalizm, bir süreç olarak anlaşılabilir. Bu süreçte etkili olan faktörler; ekonominin ‘düzenlenir’, ‘denetlenir’ olmaktan çıkması; sermayenin zaman ve mekânla sınırlanmayan bir akışkanlık kazanması, serbest piyasanın mutlaklaşması, sosyal refah devleti döneminde piyasa dışı olarak kabul edilen eğitim ve sağlık gibi alanların piyasalaşmasıdır (Bora ve Erdoğan, 2012: 15). Neoliberal politikaların dünyaya yayılması ise küreselleşme ile sağlanmaktadır. Bu konuyla ilgili Wallerstein’in merkez-çevre ayrımı ve değersizleşme arasındaki ilişki açıklaması dikkat çekicidir. Wallerstein’a göre (2005), merkez ülkeler sermayeyi tekelleştirerek, geri kalmış çevre ülkelerinin emek gücünü sömürerek gelişmesini engellemektedir. Gelişimini bir türlü tamamlayamayan çevre ülkeler merkez ülkelere göre değersiz kılınmaktadır.

Neoliberal politikaların dayandığı temel dayanaklardan biri esnekliktir. Oğuz’a bu durumu şöyle açıklar; esneklik politikasına göre, sermaye sahipleri işçileri istediği kadar, istediği zaman, istediği yerde, istediği biçimde çalıştırma özgürlüğüne sahiptir. Dolayısıyla esneklik politikası, iş piyasasının standardını ortadan kaldırmaktadır. İş piyasasını parçalara ayırarak kısa süreli, yarı zamanlı, sözleşmeli müphem çalışma biçimlerini oluşturmaktadır (2012: 231). Son 20 yılda dünyada meydana gelen sosyoekonomik dönüşümler, yapısal değişimler (üretim sektöründen servis sektörüne doğru meydana gelen değişim), küresel krizler, uzun süren ekonomik durgunluk ve iş yapısındaki değişimlerden (Sümer, Solak ve Harma, 2013: 60) dolayı uzun dönem çalışma yerine esnek çalışma, iş piyasasına egemen olmaya başlamıştır. Çalışanlar, bu *yeni iş piyasası koşullarına* göre kendilerini hazırlamaktadır. Örneğin kişi işin gereği olarak sürekli yer değiştirebilmekte ve kendini sürekli yeniden koşullandırmaktadır. Neoliberalizm için işsizlik ise, *gayri iradi* veya *gayri ihtiyari* bir durumdur, kapitalizmin asli bir bileşeni değildir. Ya bireysel bir tercihin, aylaklığın “marjinal faydası”nı yeğlemenin bir sonucudur ya da iş piyasasındaki maliyetlerinin yüksekliği ve emek rejiminin katılığının meydana getirdiği *geçici* bir durumdur (Bora ve Erdoğan, 2012: 21).

Aytaç ve İlhan’a göre ise yeni kapitalizm kültürü risk, esneklik, tanımsız işler, yersizlik, geçicilik, süreksizlik gibi özelliklerin hâkim olduğu bir iş yapısına sahip

olması açısından sanayi dönemine hâkim kültürden farklılık göstermektedir. Ancak hem sanayi döneminde hem de yeni kapitalizm kültüründe ortak nokta, kar oranının azami noktaya çıkarılmasıdır. Kar oranını maksimize etme hedefi ve esneklik arasındaki ilişkiden şöyle bahsetmektedirler: Bu karı en yüksek düzeye çıkarmanın yolu esnekliktir. Bu çerçevede yeni kapitalizm kültürü yeni fırsatlar sunuyor gibi görünse de esnek çalışmayla insanı daha fazla sömürmektedir (Aytaç ve İlhan, 2008: 191). Çünkü yeni kapitalizmin dayandığı esnek üretim, esnek istihdamı gerekli kılar. Esnek istihdam ise zamandan ve mekândan kayıtsız olduğu için karla birlikte sömürü de maksimum düzeye çıkmaktadır. Örneğin, *ihtiyaç* üzerine bireyi çalıştıran iş sahipleri, esnek üretime bağlı olarak *ihtiyaç duyulmadığında* bireyleri işten çıkarabilmektedir. Bu durum da ileriye dönük *kaygı* duymanın zeminini oluşturmaktadır (Sennet, 2002).

Emek ve istihdam sürecinde meydana gelen esnekleşme; eğitilmiş, vasıflı kişiler için yaratıcı olma potansiyeli taşımakla birlikte insani ilişkileri erozyona uğratmaktadır. Ayrıca, işi yapan kişi işini ne kadar sağlam yaptığından emin olamamaktadır. Bu yüzden daima istihdam edilmek için kişi sürekli kendi bilgisini güncellemek zorundadır. Kişi, bilgisini yenilemek için stajdan staja koşarken bu durum kendisini değersiz hissetmesine neden olmaktadır (Bora ve Erdoğan, 2012: 25).

3.1.2.4. Türkiye’de uygulanan neoliberal politikalar ve toplumsal hayata yansımaları

Buğra’ya göre “1980’lere geldiğinde bütün dünyada ekonomik alanda meydana gelen değişim süreci Türkiye’yi de etkisi altına almıştır. Dünya ekonomisine eklemlenmeye çalışan Türkiye’de ithal ikameci bir ekonomi politikası yerine neoliberal politikalar uygulanmaya başlanmıştır” (2008: 197). Bundan böyle artık devletçilik politikası yerine özel sermaye teşvik edilmiş ve özelleştirmeler hız kazanmıştır.

1980’li yıllarda, dünyanın birçok ülkesinde olduğu gibi Türkiye de yeni bir ekonomik yapılanmaya gidilmiştir. Böylece yeni kapitalizm kültürü Türkiye’de hızla yayılmaya başlamıştır. Bu yeni ekonomik değerler, toplumsal hayatın da dönüşmesine neden olmuştur. İşsizlik, Türkiye’nin kronik bir sorunu haline gelmeye başlamıştır. Bu çerçevede, Türkiye’de uygulanan *makro düzeydeki ekonomik politikalar* işsizliğin temel bir sebebi haline gelmiştir (Bozdağlıoğlu, 2008: 45). T. Bora, A. Bora, Erdoğan ve Üstün’ün (2012) beyaz yakalı işsizler üzerine gerçekleştirdiği çalışmalarında, dünyada meydana gelen yeni ekonomik yapılanmaya benzer bir biçimde Türkiye’deki kronik

işsizlik, neoliberal kapitalizmin son 20 yılda giderek kronik hale gelen *sosyal refah devletini tasfiyesinin* bir sonucudur.

Türkiye’de uygulanan neoliberal ekonomik politikalar, sadece insanların işsiz kalmasına neden olmamıştır. İş yapısının değişmesiyle esnek üretime bağlı olarak esnek çalışma dönemi başlamıştır. Daimi istihdam yerine yarı zamanlı çalışma ya da mevsimlik çalışma dönemi başlamıştır. Türkiye’de yeni kapitalizm kültürünün oluşması ile birlikte hayat boyu öğrenme, bilgiyi yenileme, sertifika programları, hizmet içi eğitim gibi liberalizmin temel kavramları toplumsal yaşamda yer almaya başlamıştır.

Türkiye’de işgücü piyasalarını benzer gelir düzeyine sahip ülkeler ile kıyaslandığımızda, tarımda istihdam edilen nüfusun orantısız büyüklüğü, emek talebinin yetersizliğine karşın emek arzının fazlalığı, işgücünün büyük ölçüde genç ve niteliksiz bir nitelik gösteriyor olması, ücretli işgücünün toplam istihdam içindeki oranının düşük oluşu gibi temel sorunlarla karşılaşmaktadır (Çondur & Bölükbaş, 2014: 82).

Türkiye’de son yıllarda yaşanan kapsamlı ekonomik, sosyal ve siyasal dönüşümlerin sonucu olarak ekonomik yapının daha rekabetçi bir hal aldığı ve piyasa odaklı bir sistemin benimsendiğini söyleyebiliriz. Bu dönüşüm işgücü piyasasının da yapısında bir dönüşüme neden olmaktadır. Rekabet ve esnekliğin temel özelliklerini oluşturduğu işgücü piyasalarında ücretler düşmekte, yeni istihdam biçimleri ortaya çıkmakta ve küreselleşmenin de etkisi ile işgücü piyasalarında bölünmeler yaşanmaktadır. Bu dönüşümlerin kaçınılmaz bir nitelik arzettiği deayırca vurgulanmaktadır(Çondur & Bölükbaş, 2014: 83).

3.1.2.5. Yeni kapitalizm kültürü, esnek çalışma ve değersizleşme arasındaki ilişki

20. yüzyılın son çeyreğinden bu yana modern kapitalizmin yeni bir aşamaya girdiği söylenebilir. Bu sistematik dönüşüm kapitalizmin birçok unsuru ile ilgilidir. Başka bir ifade ile bu dönüşüm üretim ilişkilerinde, üretim süreçlerinde, emek ve sermaye doğasında meydana gelmiştir (Vatansever ve Gezici Yalçın, 2015: 13). Bu yeni motifleri taşıyan kapitalizme yeni kapitalizm, oluşturduğu kültüre de yeni kapitalizm kültürü denilebilir.

Güzelsarı, yeni kapitalizm kültürünü şöyle tanımlamaktadır: O’na göre, yeni kapitalizm kültürünün temel politikasını oluşturan iki temel öge *neoliberal politikalar* ve *esnek üretimdir*. İkinci dünya savaşından sonra uygulamaya konulan refah

politikaları, 1970'lerden sonra yerini neoliberal politikalara bırakmıştır. Neoliberal politikalar temelde ekonomiye dayalı olsa da diğer bütün yaşamsal alanları etkilemektedir. Temel mantığı ise sermayenin merkezileşmesi ve yoğunlaşmasıdır. Özelleştirme uygulamalarıyla neoliberal ideoloji diğer bütün toplumsal ilişkiler üzerinde bir hegemonya kurmaktadır. Toplumun temel ilişki biçimlerini dönüştürerek yeni bir toplum modeli sunmaktadır (2003: 17).

Yeni kapitalizm kültürünün temel özelliklerinden biri de *esnek çalışmadır*. Kart'a göre, post-fordist ekonomik yapılanmaya geçişin sonucu olarak rekabet koşullarının yoğunluk kazanması ve neo-liberal pazar ekonomileri, işgücü istihdamının dağılımını ve nitelik yapısını dönüştürmüştür. Bu yeni ekonomik yapıda en çok vurgu *esneklik* kavramına yoğunlaşmaktadır (2010: 94). Savul ise esnek çalışma biçimlerine dikkat çekmektedir. Genel olarak *standart dışı*, *standart olmayan* veya *a-tipik* gibi isimlerle tanımlanan *esnek çalışma biçimleri*, *güvencesiz çalışma koşullarının* alt yapılarını oluşturmaktadır. EOCED raporlarında, ücret esnekliği, zamansal esneklik, sayısal esneklik ve işlevsel esneklik olarak geçen esnek çalışma biçimleri (2012: 125) yeni kapitalizm kültürünün motiflerini oluşturmaktadır.

Kaynaklarda, yeni kapitalizm kültürü ve istihdam arasında şöyle bir ilişkiden bahsedilmektedir. Sanayi dönemindeki kapitalizm kültürünün istihdam alanının temel vurgusu emektir. Bir iş için gerekli bilgileri edinen kişinin o bilgiyle, bütün çalışma yaşamı boyunca işine devam etmesi mümkündü. Hatta kişi, sürekli aynı işi yaptığı için belli bir zamandan sonra yaptığı işte yetkinlik kazanırdı. Dahası birçok sosyal bilimci, sanayi kapitalizminde bireyin sürekli aynı işi yapmasından dolayı insani özelliklerini kaybettiğine yönelik eleştiriler geliştirmiştir. Ancak yeni kapitalizmde istihdam edilme biçimi; yeniliği, esnekliği, yarı zamanlı oluşu, birçok fonksiyona sahip olmayı gerektirir. Böylece daha çok yeni kapitaliz kültürünü tanımlayan bu kavramlar eleştiri konusu olmaktadır.

Yeni kapitalizm kültürü özelleştirmeye ve özel sermayeye dayandığı için en fazla özel sektör, insanları istihdam etmektedir. Ancak bu istihdam daimi olmadığı için, sürekli işten çıkarma endişesiyle yaşayan birey işverenlerin bütün emirlerine uymaktadır. Yeni kapitalizm kültürü, Sennett'in ifadesi ile (2002) aynı zamanda *karakter aşınmasına* neden olmaktadır. Esnek üretime bağlı olarak esnek çalışan kişi, çalışma açısından zaman ve mekân kavramlarından bağımsızlaşmaktadır. Özel yaşam

alanı olan evler ofise dönüşmekte, çalışma saatleri ile boş zaman kavramların arasındaki alan grileşmektedir.

Kapitalizmin bu yeni aşamasında, üretim safhasında gelişmiş teknoloji yoğun bir şekilde kullanılır. Teknolojinin üretime uygulanması beraberinde yeni nitelikler edinmeyi gerekli kılmaktadır. Ancak bu durumun niteliğin genelleşerek değersizleşmesi süreciyle iç içe var olduğunu söylemek mümkündür. Bundan öte artan bir hızda gelişen teknoloji, becerilerin daha büyük bir hızla eskimesine neden olmaktadır. Bu durum, niteliğin değersizleşme süresini kısaltmakta ve çalışanları sürekli kendilerine yeni nitelik veya beceriler katmaya mecbur bırakmaktadır. Sürekli işyeri eğitimleriyle bu durum desteklenmektedir. Ancak bu esnek iş yapısının en sorunlu yanlarından biri ise işsizlik olgusunu meydana getirmesidir. Dolayısıyla hem emeğin değersizleşmesi hem de işsizlik süreçleriyle birlikte bireyin değersizleşmesi söz konusudur (Aksu Kaya, 2012: 43).

Küresel ekonomi ve esnek istihdam rejimlerinin bir sonucu olarak *portföy işçisi* sayısında bir artış yaşanacağı öngörülmektedir. Piyasanın sürekli olarak değişen taleplerine uyum sağlayacak bir dizi beceriye sahip olma anlamında bir *nitelik portföyüne* sahip olmak gerekecektir. Yaşam boyu istihdam anlamında kariyer yapmanın artık neredeyse imkânsız hale geldiği bu koşullarda, yeniden iş bulabilmek için var olan becerileri çeşitlendirmek ve sürekli olarak yeni beceriler edinmek gerekmektedir. Portföy işçilerinin yüksek nitelik gerektiren işkollarında çalışanlardan oluştuğu düşünülünce, etkilerine en fazla maruz kalacak kesimin üniversite mezunları olduğunu söyleyebiliriz (Giddens, 2012: 823-824).

Esnek üretime bağlı olarak, sürekli işe girip çıkma da insani ilişkilerin bozulmasına neden olmakta, insan psikolojisi üzerinde olumsuz izler bırakmaktadır. Bu çerçevede işsiz birey yeniden çalışmaya başladığında ya da yeni bir işe başladığında sürekli işten atılma tehdidi ile karşı karşıyadır. Böylece işine karşı daha güvensiz olabilmekte ve ilk çalıştığı iş yerinde olduğu gibi işine karşı güven duyamamaktadır. Kişinin kendini tamamiyle işine adanmış halde iş sahibi tarafından takdir edilmemesi, işini kaybetme tehlikesi, işsiz kalması durumunda eve ekmek getirememesi endişesi, işsizlerin insani ilişkileri üzerinde de olumsuz etki oluşturmakta ve onları yıkıcı bir işsizlik psikolojisine sürüklemektedir (Yavuz, 2010: 40).

Başka bir açıdan bakıldığında yeni kapitalizm, bireylerin bir kısmını esnek çalışmaya zorlarken geri kalan kısmını sömürmeye bile gerek duymamaktadır. Bu da

eğitimli işsizliği beraberinde getirmektedir. Bu çerçevede bilişsel emek sunan, eğitim düzeyi yüksek, meslek sahibi bireyler *yapısal işsizlik tehdidi* altına girmektedir (Bora ve Erdoğan, 2012: 18). Günümüz dünyasının temel bir sorunu olan *eğitimli işsizler değersizleşmenin temel olgusu* haline gelmektedir.

Clark ve arkadaşları (2001), geçmişte yaşanmış bir işsizlik deneyiminin şu anda çalışıyor olsa bile kişinin yaşam doyumu üzerinde olumsuz anlamda bir etkisi olacağını ifade eder ve bu durumu *yara izi etkisi* kavramı ile ifade ederler. Knabe ve Rätzl ise kişinin geçmişte işsiz kalma sıklığının gelecekteki işsizlik ihtimali konusunda bir fikir sahibi olmasını sağladığını ve dolayısıyla asıl korkutucu olanın gelecekte işsiz kalma endişesi olduğunu ifade ederler (2011: 283). Dolayısıyla esnek çalışma koşullarından dolayı artık istisnai bir durum olmaktan çıkan işsizlik olgusu, yeni ekonomik yapıyı anlamaya en yakın kesim ve farkındalık düzeyi yüksek olan üniversite mezunu kişiler için kaçınılması güç ve dolayısıyla değersizleştirici bir süreç olarak işlemektedir.

Yeni kapitalizm kültürü, bazı teorisyenlere göre *bazı çalışma alanlarını kapatırken bazı yeni çalışma alanları* da oluşturabilmektedir. Örneğin hizmet sektörünün büyümesi buna örnek verilebilmektedir. Rifkin ise, işsizliğin artışının yeni kapitalizmden kaynaklandığını ve geriye dönülmesi mümkün olmayan sonuçlar doğurduğundan söz etmektedir. O'na göre, artık yeni kapitalizmin temel paradigması, istihdam yaratmadan, hatta istihdamı azaltarak büyümeye dayanmaktadır. Bu süreçte otomasyonun yaygınlaşması, *istihdamı azaltan temel nedenleri* oluşturmaktadır (Rifkin, 2007 Akt. Bora ve Erdoğan, 2012: 13). Sonuç olarak, yukarıda bahsedilenlere dayalı olarak şunlar söylenebilir: kapitalizm kültürü bireyin emeğini metalaştırıp değersizleştirirken yeni kapitalizm kültürü bir taraftan esnek çalışmaya bağlı olarak bireyi değersizleştirmekte diğer taraftan üretim açısından sömürülmesine bile gerek duyulmayacak bir konuma itmektedir.

3.1.3. İşsiz Kalan Bireylerin Kendilerine Yönelik Algısı ve Toplumdaki Konumu

İşsizlik bireyin kendisine karşı olumsuz algı oluşturmada rol oynarken eşzamanlı olarak işsiz kalan bireyin toplumdaki konumu zedelenmektedir. Bu çerçevede işsizlik sadece ekonomik açıdan geçinememek değildir. Bireyin kendisini işe yaramaz ve değersiz hissetmesidir. Uzun yıllar çalıştığı iş yerinde işten çıkarılması, iş bulmak umuduyla her çaldığı kapının yüzüne kapanması, internet sitelerine konulan ilanlara

yönelik e- posta ile gönderilen CV' lerin değer görmemesi Erdoğan'ın ifadesi ile "hiçliğin" ilanıdır. İşsiz olma durumu, emeğinin sömürülmeye bile değer görülmemesi, gözden çıkarılabilir olmak gibi durumlar yaratarak kişinin varlığı gereksiz hissetmesine neden olmaktadır. İşsiz halk deyiimiyle "boşta gezen"dir; eli boş olandır (Erdoğan, 2012: 90). Bu çerçevede işsizlik bir taraftan ekonomik yoksunluk oluştururken diğer taraftan kişinin öz saygısını risk altına almakta, sosyal kimliğini ve toplumdaki konumu sarsmakta, istikrarlı ve öngörülebilir bir gelecek kurmasını engellemektedir (Sümer, Solak ve Harma, 2013: 17).

İşsiz kalan bireylerin kendilerine yönelik olumsuz algı oluştururken toplumdaki mesleki sosyal konumları da önemini kaybetmektedir. Örneğin Gökçe'nin, 104 işsiz öğretmen üzerine gerçekleştirdiği "*Atanamama Nedeniyle Farklı Bir Mesleğe Yönelen İşsiz Aday Öğretmenler Üzerine Bir Çalışma*" (2014) adlı araştırmasından şu bulgular elde edilmiştir. İşsiz kalan öğretmenlerin işsiz oluşundan dolayı rahatsız edici imalar duyacağı kişilerden kaçma yoluna gittiği, kendisini mahcup edecek kişilerle aynı ortamlarda bulunmamayı tercih ettiği tespit edilmiştir. Özetle işsizlik sürecinde toplumun, ailenin ve yakın çevrenin işsiz olan kimseye karşı tutumları olumsuzlaşmaktadır (Yüksel, 2003: 35). A. Bora'nın arkadaşları ile gerçekleştirdiği çalışmalarında (2012: 130) işsiz kalan eğitilmiş bireylerin kendilerine yönelik algısının nasıl olumsuzlaştığı ve toplumdaki konumunun nasıl zedelendiğine dair aşağıda alıntılanan ipuçlarından söz edilmektedir:

"...Böylece işsiz, kendisine yönelmiş aşağılayıcı bakışlar karşısında, kendisini gizlemeyi, bu bakışlardan kaçınmayı ister. Çalışmamak, toplumun bir parçası, 'düzgün bir vatandaş', değerli biri olmayı engeller, başkalarının gözünde kendi değersizliğini görmesine yol açar. Uzun yıllar bankacılık yaptıktan sonra işsiz kalan Şükrü örneğin, işsizliğin kendisi için utanç kaynağı olduğunu, bu nedenle çevresinden uzaklaştığını anlattı. 'yani bir defa şey, çok büyük bir utanç duyuyorsunuz... Çünkü yani, daha önceleri, dediğiniz gibi belli bir statünüz var, belli bir kazancınız var, çevreniz de ona göre oluyor. O çevreyi, kendi ailenizi saymıyorum, o çevreyi sürdürebilmek için yine o gelir seviyenizin olması gerekiyor, o çevreye girmek için. Oradan bir kaçış oldu yani, ben kendi adıma söylüyorum, herhalde genelde öyledir, biraz anti sosyal olduk o dönemlerde. Çektik kendimizi. Kendini çekmek, yanıtını vermeyeceği sorularla karşılaşma

ihtimalinden de kaynaklanabiliyor. Örneğin Sevim, ‘ne iş yapıyor bu kadın,’ dendiğinde ben cevabının olmaması nedeniyle, mümkün olduğunca düğün, davet gibi etkinliklere katılmadığını söyledi. Hasan gazetecilerin bir araya geldikleri ortamlarda ‘işsiz bir adamın dolaşmaya başlaması sırtmaya başlar’ diye düşündüğü için bu ortamlardan uzak durduğunu söylerken, meslektaşlarının onu her şeyden önce bir ‘işsiz’ olarak göreceklerini ima ediyordu. ‘Bazen de iş konusunun konuşulmaması için dışarı bile çıkmayan’ Ayla, gittiği devlet dairesindeki memurların kendisine acıyarak baktığını hisseden Erdem...”(A. Bora, 2012: 130)

Toplumun işsiz bireylere yönelik bakışı yeni değildir. Avrupa’da yoksulluk tarihine kısaca değinen Buğra (2008) Avrupa’da yoksul ve çalışmayan/çalışamayan kişilerin toplum nezdinde olumsuz bir algı oluşturduğu, bu çerçevede yoksulluk yardımı alan kişilerin toplum tarafından “bedava geçinen kimseler” olarak nitelendirildiğini tespit etmiştir.

Benzer bir şekilde, kişi ücretli olarak çalışmadığında kendisine, komşusuna ve yakın çevresine faydalı işler yapsa bile yaptığı iş aylıklık olarak değerlendiriliyor. Örneğin bir işyerinde ücretli olarak çalışan bir kadın kendi çocuklarına, akrabalarının çocuklarına bakan, evi bir evi tek başına çekip çeviren aktif bir kadınla bir tutulmuyor. Piyasa toplumunda ücretli çalışan kadın, daha az iş yapıyor olsa bile ücretsiz çalışan kadından daha fazla olumlanıyor. Başka bir deyişle Illich’e (2010) göre, piyasa toplumunda önemli olan kişinin yapmış olduğu işte tatmin olması değildir. Tam tersine üretimi emreden toplumsal ilişki ve işgücü ile sermayenin eşleşmesidir.

3.1.4. İşsizliğin Toplumsal Sonuçları

Küresel ekonomideki büyümeye rağmen, bu büyümenin nimetlerinin adil bir şekilde paylaşılmadığını söyleyebiliriz. Zenginlik/yoksulluk arasındaki yarık giderek açılmış ve hükümetler için toplumsal huzursuzluk riski yeniden ortaya çıkmıştır. (Kearney, 1998: 14). İşsizlik sorunu, bazı toplumlarda fazla bazı toplumlarda daha az rastlanan bir sorun olabilir. Ancak, işsizlik sorunu bütün toplumlarda görülen bir hadisedir. İşsizlik sorunu, toplumun ekonomik yapısında ortaya çıkar ve ekonomiye çok büyük zarar verir. Ancak, işsizliğin olumsuz etkisi, ekonomiyle sınırlı kalmaz zamanla toplum ve bireye de büyük zararlar verir. Eğer devlet işsizliğin olumsuz etkisini

hafifletecek mekanizmalar devreye sokmazsa; işsizlik sosyo-psikolojik, psikolojik, siyasi ve sosyal sorunlara olan olumsuz etkisi devam eder (Orman, 2001 Akt. Çetin, 2004: 15). Varçın'a göre, bunun için hiçbir devletin işsizlik sorununa kayıtsız kalması mümkün değildir. Bu sorunla karşılaşan devletler bu sorunu çözmek için uygun politikaları yürürlüğe koyar (2004: 1).

Yılmaz, Fidan ve Karataş'a göre, (2004: 166) işsizliğin başlangıçta sadece bireyler üzerinde ya da *ekonomi üzerinde olumsuz etkileri* var görünse ve böyle düşünülse de ileriki zamanlarda *toplumsal bir problem* olarak etkisini göstermeye başlar. Bu çerçevede işsizlik düzeyinin yüksek olması ve daimi olması bireylerin hem topluma karşı hem de sisteme karşı bir öfke biriktirmesine neden olur. Bu öfke birikimi daha sonra sosyal bölünmüşlük ve toplumsal çatışmaya zemin hazırlar. İşsiz olan bireylerin değerlendirilme sürecine alınmaması bireylerde bir reaksiyona yol açmaktadır. Böylece işsiz olan bireylerin hem kendisine hem de çevresindekilere yönelik olumsuz davranış sıklığında artış gözlenir.

Bireyin çalışma isteği ve yeterliliğine rağmen istikrarlı bir işe ve gelire sahip olmaması toplumsal hayatta önemli ekonomik, sosyal ve psikolojik sorunlar oluşturmaktadır. Bu çerçevede işsizlik sadece bu sorunu yaşayan bireyi ya da ailesini değil bir bütün olarak toplumu etkilemektedir (Işığık, 2014). İşsizlik, göç, gelir dağılımında eşitsizlik ve yoksulluk, suç, eğitimsizlik ve sosyal dışlanma gibi birçok toplumsal soruna neden olmaktadır. Bununla beraber işsizlik, bireye ve ailesine oldukça önemli zararlar vermektedir. Bu çerçevede işsizlik, adil olmayan sosyal ve ekonomik sistemlerde bireyler arasında bir tahakküm aracına dönüşmektedir. Dolayısıyla işsizlik önemli toplumsal sonuçlar doğurmaktadır (Sümer, Solak ve Harna, 2013: 20).

İşsizlik olgusunun meydana getirdiği toplumsal sorunlardan biri işsizlik ve suç oranı arasındaki ilişkidir. İşsizlik belirsiz bir durumun ortaya çıkmasına neden olarak insanların suç işleme eğilimlerini artırmaktadır. Özellikle gençlerde madde bağımlılığını artırmaktadır. İşsizlik güvensiz bir ortam oluştururken intihar eğilimlerini artırmaktadır (Çetin, 2004: 17). Toplumsal bir gerçek olarak şunu ifade etmek mümkündür. İşsiz olan kişi geçinmek için hırsızlık, soygun, cinayet, insan ticareti, uyuşturucu ticareti, kaçakçılık gibi meşru olmayan, kanunla yasaklanmış kazanç yollarına başvurabilir. Bu çerçevede toplumun sağlığını ve güvenliğini tehdit eden suçların gerisindeki en büyük nedenlerden birinin işsizlik olduğu söylenebilir. Yavuz'un vurguladığı gibi, işsizlik ailelerde boşanma ve geçimsizliğe de yol açabilmekte, evlilik oranlarında düşüşe neden

olabilmektedir. İşsizlik aynı zamanda çocukların sağlıklı gelişmemesine de neden olabilmekte, iyi bir eğitimin önüne set çekebilmekte ve moral değerlerin yıpranmasını da beraberinde getirebilmektedir. Başka bir açıdan bakıldığında işsizlik intihar oranının artmasında da başat rol oynayabilmekte, psikolojik çöküntülere neden olabilmekte, toplumda şiddetin egemen olmasına zemin hazırlayabilmektedir (Yavuz, 2010: 38-39).

Yüksel ise çalışma ve işsizlik ile ilgili kişide ortaya çıkanlara dikkat çekmektedir. Çalışma insanı hayata karşılaştığı sorunlara karşı güçlü kılmaktadır. O'na göre, çalışma kişinin toplumda bir işe yaradığı ve sahip olduğu sosyal statüye toplumun önem verdiğini gösterir. Ve bu şekilde bireyin ise kendisini *değerli görmesine* ve *değerli olmasına* katkı sağlar (2003: 22). Çalışmanın tersi olan işsizlik sürecinde ise bir takım *sağlık sorunları* ortaya çıkmaktadır. Beslenme bozuklukları, kas yapısının zayıflaması, bireyin vücut direncini kaybetmesi, bulaşıcı hastalıklara zemin oluşturmaları ve salgın hastalıklarının artması bu sağlık sorunlarının başında gelmektedir. Bununla birlikte mide ve bağırsak rahatsızlıkları, kalp, dolaşım ve buna benzer psikosomatik hastalıklarda fark edilir düzeyde artış gözlenebilmektedir. Sağlık sorunlarında meydana gelen sorunlar sadece bunlar değildir. Tansiyon, kolesterol, raşitizm, direncin azalması ve deri hastalıklarında da artış gözlenir (Yavuz, 2010: 40). Bu çerçevede bütün problemlerin birbirini tetiklediğini göz önünde bulundurulduğunda, bu sağlık sorunlarının toplumsal problemleri de beraberinde getirmesi muhtemeldir. Sonuç olarak *işsizlik* ilk başta *bireyle ilgili sorunlara* yol açmaktadır. Ancak bu sorunlara zamanla bireyi aşp yakın çevreni etkilemektedir. Böylece sorunlar *birikerek* bütün *insanları* az veya çok etkileyen *toplumsal sonuçlar* doğurmaktadır.

Sümer, Solak ve Harma ise işsizliğin sorunlarla, adaletle, çatışma zeminiyle ve meşruiyetle bağlantılı yorumunu yapmaktadır. İşsizliği sadece *bireyi* ve *yakın çevresini* olumsuz etkileyen bir olgu olduğunu da düşünmemek gerekir. Çünkü *işsizlik*, dünya nüfusunun önemli bir kısmı açısından yoksulluk, dışlanma ve adaletsizlik gibi *sorunlara* yol açarak *toplumsal tabakalar arasında çatışma zemini* oluşturmaktadır. Bu durum, toplumda gelir dağılımının dengeli olmaması, herkesin temel ihtiyaç olan sağlık, eğitim ve barınma gibi hizmetlere erişiminin eşit olmaması, sosyal gelirin meydana getirdiği statünün avantajlarından sadece bir grubun yararlanması anlamına gelir. Bu çerçevede işsizlik *adil olmayan sosyal ve ekonomik sistemin devamını sağlayan ve meşrulaştıran bir olgu* olarak da görmek mümkündür (Sümer, Solak ve Harma, 2013: 33).

3.2. Değersizleşme İle İlgili Süreçte Rol Alanlar

Çetin üniversite mezunlarının yaşadığı işsizlik ile ilgili literatürden istifade ile *eğitimli işsizliğin* şöyle tanımlanabileceğini söyler: “Bir ekonomik yapıda, yetişmiş yüksek bir eğitim düzeyine sahip bireylerin gerekli yeterlik ve donanıma sahip olmalarına rağmen, istihdam hacminin darlığından dolayı *irade dışı* bir şekilde çalışma hayatına katılamamaları durumu olarak tanımlanabilir. Eğitim düzeyi yüksek olan bireylerde işsizlik hadisesinin görülemeyeceğine dair ekonomik teorilere rağmen ekonomik yapının yetersizliği, yatırımların arttırılamaması, eğitim sisteminin iyi ayarlanamaması ve yeni teknik ve bilimsel gelişmelere uyumlu işgücü geliştirilememesi sebebiyle eğitimli işsizlik gelişmişlik düzeyi ne olursa olsun her ülkede görülmeye başlanmıştır” (2004: 168). Eğitimli işsizlik olgusu, nitelikli emeğin değersizleşmesini de beraberinde getirmiştir. Değersizleşme sürecinde rol alan farklı unsurlar söz konusudur. Bunların bir kısmına bu çalışmada *değersizleşmeyi uygulayanlar, hissettirenler; değersizleşmeyi hissedenler; değersizleşmeyi izleyenler; değersizleşmeyi değiştirebilecekler, değersizleşmenin yansımaları; değersizleşmeyle başa çıkma yolları* başlıkları altında takip eden kısımda sırayla değinilecektir.

3.2.1. Değersizleşmeyi uygulayanlar, hissettirenler

Değersizleşmenin iki temel aktörü bulunmaktadır. Bunlardan birisi *piyasa ekonomisi* diğeri *toplumun kendisidir*. Piyasa ekonomisi açısından bakıldığında iş, iş yaşamı, piyasa ve piyasa dinamikleri hayatın merkezine yerleşmiştir. Günümüzde yaşam pratikleri piyasa egemenliği tarafından şekillenmiştir. Bu çerçevede hayat işe, iş ise başarı ve daha çok kazanmaya endekslenmiş durumdadır. Daha çok başaramayan ve kazanamayan bireylerin emeği değersizleşerek sistem tarafından diskalifiye edilmektedir. Böylece piyasa ekonomisi, iyi yaşamı daha çok kazanmak ve kendisini iş yaşamında gerçekleştirmek olarak algılayan tek boyutlu bireyler meydana getirmektedir. İşin hâkim olduğu hayat, bireyin özgürlük alanını da belirler. Piyasa toplumunda özgürlük, güzel bir eve sahip olma, güzel bir arabaya sahip olma, daha güzel ürünleri tüketme düşüncesiyle kavramsallaştırılmaktadır. Bu çerçevede birey kendisini iş ile gerçekleştirmek ve mutluluğun kaynağını işte başarı elde etmek ile formülleştiğinde ve bunu gerçekleştirmediğinde değersizleşmektedir (Yücel Yel, 2014: 48-49).

T. Bora, A. Bora, Erdoğan ve Üstün'ün yaptığı çalışmada (2012), işsizliğin ekonomik boyutu olduğu kadar *toplumsal* ve *duygusal şiddet boyutunun* da olduğunu ortaya koymaktadır. Çünkü toplumun, “boşta gezen” olarak damgaladığı işsizler, ekonomik şiddetin kurbanı olduğu gibi “günah keçisi” konumuna da düşmektedir (Sümer, Solak ve Harma, 2013: 17). Dolayısıyla emeğin değersizleşme sürecinde yeni ekonomik yapılanmalar daha çok rol alırken bireyin değersizleşme sürecinde, kendini işe yaramaz hissetmesinde toplum ve yakın çevre daha çok rol almaktadır. Örneğin Erdoğan'ın arkadaşları ile birlikte gerçekleştirdiği çalışmada (2012, 96-97) toplumun işsiz bireyi nasıl dışladığını ve birey üzerinde nasıl toplumsal baskı kurduğunu şöyle ortaya koymaktadırlar:

“...Erkan ‘konuşacak hiçbir şeyim yok insanlarla,’ diyerek hiç kimseyle görüşmemeye başlamış. Nurcan ise ‘düğünlere, misafirliklere gitmiyorum, hoşuma gitmiyor çünkü gittiğim zaman soruyorlar, n’ yapıyorsun, KPSS’ye hazırlanıyorum dediğim zaman herkesin surat ifadesi değişiyor,’ diyor. Böylece üretim süreci kendisine kapatılan işsiz, kendini evine hapsederek veya toplumsallığını asgariye indirerek bu kapatmayı devam ettirmiş oluyor. Dışlanmanın etkilerinden kurtulmak için kendini kapatmadır bu. Zira Hakan’ın söylediği gibi, evinin kapısının dışına çıktığı anda mahallenin veya etraftaki insanların kendisine baktığını, işsizliğini sorguladığını düşünüyor. ‘herkes çalışırken benim yattığım hissi bende oluşuyor,’ diyen Suat’ın ısrarla her sabah arkadaşlarını ziyaret vb. nedenlerle evden çıkması ise bu dışlanma hissinden kendini dışarıya açarak kurtulma çabasına işaret ediyor” (Erdoğan vd. 2012, 96-97).

Ancak değersizleşmeyi uygulayan ve hissettirenlerin bir diğer kesimi ise politika yapıcı ve uygulayıcıları olabileceği gibi emeğine sahip çıkmayan veya mevcut şartlarda çıkamayanlar da olabilir.

3.2.2. Değersizleşmeyi hissedenler

Değersizleşmeyi hissedenlerin başında şüphesiz bir iş sahibi olma hedefiyle ömrünün büyük bir bölümünü eğitim-öğretim süreçlerinde geçirip, üniversite diplomasını aldıktan sonra istediği ve eğitimini aldığı alanda *iş bulamayan, atanamayan bireyler* oluşturmaktadır. Çünkü bu bireylerin, ekonomik sıkıntı, iş bulamama kaygısı

ve toplumsal baskıdan dolayı morali bozulmakta, daha önce yaptıkları faaliyetlerden ve günlük uğraşlardan zevk almamaya başlamaktadır. Özellikle işsizlik süresinin uzaması, kişinin yaşamının anlamını ve kendisini sorgulamaya başlamasına, kendisine yönelik olumlu duyguların zayıflamasına yol açmaktadır (Sümer, Solak ve Harma, 2013: 37). Berlin'in Humboldt Üniversitesinde dördüncü sınıf öğrencisi olan Carola Schmidt, "Pek çok öğrenci, yeterince çalıştıklarında bir iş bulacakları yanılsaması altında" diyor. "Fakat böyle değil. Çoğu iş yok." (McCathie & Sukarsono, 1998:22). Böylece işsiz olan birey, kendisini işe yaramayan biri, değersiz görmeye başlamaktadır.

T. Bora da (2012a: 69) *değersizleşmeyi hissedenden eğitilmiş bireylerin işsizliğini* şu şekilde değerlendiriyor. Ona göre işsizlik, *beyaz yakalı statüsü yüksek kişilerde* önemli duygusal ve manevi krizlere yol açıyor. İşsizliği deneyimleyen bu bireylerde öz değer duygusu aşınmaya, hayatın ve var oluşun anlamı sorgulanmaya başlıyor. Bu çerçevede eğitilmiş işsizler, eğitimle edindikleri kültürel sermayenin işe yaramaması, kabul görmemesi ve değersizleşmesi ile birlikte *özel bir duygusal ve manevi kriz* yaşadıkları vurgusunu yapmaktadır. Bora'ya göre onlar toplumsal statülerinden düşmenin olumsuz etkisi altındadırlar.

İşsizlikle bağlantılı olarak meydana gelen *değersizleşme sürecinin* olumsuz etkileri işsizliği deneyimleyen bireylerin *eğitim düzeyine göre değişkenlik* göstermektedir. Yılmaz, Fidan ve Karataş (2004) bu *değişkenliği* şu şekilde açıklamaktadır. Bireylerin eğitim düzeyi yükseldikçe, işsizliği deneyimleme biçimleri farklılaşmakta ve seviyesi yükselmektedir. Eğitim düzeyi *yüksek* olan bireylerin beklenti düzeyleri ve yaşam standartlarının yüksekliğinin bunun üzerinde etkili olduğu söylenebilir. Eğitim düzeyi yüksek olan işsizler daha çok kendilerini "haksızlığa uğramışlık" kavramı ile tanımlamaktadır. Eğitim düzeyi yükseldikçe *kadınlar* da en az *erkekler* kadar işsizlik sürecinden olumsuz etkilenir ve değersizleşmeye maruz kalır. Eğitim düzeyi yüksek olanlara göre, işsizliğin kabullenilmeyen yönü, bu durumun onlara uygun olmaması, toplumsal statü ve saygınlıklarının zedelenmesidir. Yıllarca süren eğitim sürecine karşın iş piyasalarında bunun değerlendirilmemesi zorlukların kaynağı olarak ifade edilmektedir. Yılmaz, Fidan ve Karataş (2004) gerçekleştirmiş olduğu mülakatlar bu durumu ortaya koymaktadır:

Yılmaz, Fidan ve Karataş tarafından yapılan mülakatlardan elde edilen bulgulara göre, eğitim düzeyi yüksek olan kişilerde işsizliğin boyutları daha ağır hissedilmektedir. Genel olarak kendilerini kırılmış, haksızlığa uğramış, kayıtsız, işe yaramayan biri olarak

hissetmektedir. Başka bir ifade ile değersizleşme sürecine eğitim düzeyi yüksek kişiler çok ağır bir biçimde maruz kalmaktadır (Yılmaz, Fidan ve Karataş, 2004). Nitekim A. Bora sınıflara göre farklılıklara dikkat çekerken *işsizliğin orta sınıflar için özgül boyutlarından* bahsetmektedir. Ona göre, “eğitim ve mesleki aidiyet, toplumsal aidiyetin ağırlıklı bileşenleridir. Öğretmen, mühendis, bankacı ya da gazeteci olmak, ‘bir işte çalışmak’ tan çok daha fazlasını ifade eder. Olunan bu ‘şey’ den mahrum kalmak da çalışmanın ötesinde, anlam ve değer kaybına uğramak demektir” (2012: 117).

Erdoğan da arkadaşları ile gerçekleştirdiği bir çalışmada (2012: 95) “memurlar.net”ten “yine işsizim” başlıklı bir metin ele almıştır. Bu metinde de değersizleşmenin izlerini takip etmek mümkündür. Metin şöyledir:

“Kendi çabalarım ile eğitim aldım, okula gittim, iş buldum, sonra işten çıkarıldım, başka bir işe girdim ve o kadar bir işti ki birçok olanak veriyordu. Ancak dünyadan haberi olmayan bilinçsiz ve düşüncesiz babamın yüzünden işten çıkmak zorunda kaldım. Başka bir işe girdim sonrasında da burada da ayrımcılık yapıldı işten çıkmak zorunda kaldım, çok pişmanın neden böyle bir ailem var, neden bir insan topluluğunun içine çıkınca kendimi ezik, mutsuz, konuşamıyor hissediyorum, çok kötüyüm, çoğu zaman mutsuzum”.

Değersizleşmeyi yaşayan bireylerin *cinsiyetlerine* göre, bunu hissetme düzeyleri farklılık gösterebilmektedir. İşsizlik hem erkeklerde hem de kadınlarda değersizleşmeye yol açmasına rağmen, *erkekler* kadınlara göre bunu daha derin hissetmektedir. Bu durumun nedeni olarak ise *toplumsal cinsiyet rollerinin* etkisi gösterilebilir. Örneğin erkeklere atfedilen cinsiyet rollerinde, bağımsız, ailesine karşı sorumlu, aktif, koruyucu gibi statü temelinde özelliklere vurgu yapılırken; kadınlara atfedilen cinsiyet rollerinde ise evine bağlı, eşine ve çocuklarına bakan gibi özelliklerle tanımlamaktadır. Bu çerçevede, ağırlıklı olarak evin geçimini sağlayan kişi olarak düşünülen erkek, işsizlik sürecinden daha çok etkilenmektedir. Sümer, Solak ve Harma bu noktada *damgalanma* konusuna dikkat çekmektedir. *Erkek işsizler*, kadın işsizlere göre toplumda tarafından daha fazla *damgalanmaktadır* (Sümer, Solak ve Harma, 2013: 46). Yılmaz, Fidan ve Karataş’ın yaptığı araştırmada bir mülakatta bu bulguya ulaşabilmektedir. Mülakat yapılan kadın, insanın işini kaybetmesinin çok zor bir durum olduğunu, insanın kendini işe yaramaz hissettiği ifade etmektedir. Daha sonra eşinin gelirinin olmasını ve bununla gelirinin devam ettirebilmesini ise büyük bir imkân olarak görmektedir. Bununla

birlikte çocuklarına daha fazla zaman ayırabilmesi ile de işsizlik sürecindeki olumsuz etkilere daha az maruz kaldığını ifade etmektedir (2004: 172-173).

Toplum tarafından atfedilen rollerle bağlantılı olarak erkeklerin iş bulmaması, erkeklerin işsizliği toplumsal statünün yitirilmesi ve tehdit altına girmesine neden olmaktadır. Böylece *işsiz erkekler, işsiz kadınlara göre daha çok değersizleşme sürecine maruz kalmaktadır*. Bu durumu Erdoğan şu şekilde dile getirmektedir. “İşsizlik insanın bütün insani nitelik ve kapasitelerini hedef alan bir kısırlaştırma veya *hadımlaştırma* eylemidir. Ekonomik üretim sürecine sokulmama veya bu süreçten dışarı atılmaya başka toplumsal alan ve pratiklerden dışlanmak eşlik eder. İşsiz erkek karısı karşısında hadım edilmiş bir erkek gibidir”(2012: 91).

İşsizliğin meydana getirdiği değersizleşme sürecine maruz kalan bireylerin cinsiyetlerine göre bu değersizleşmeden etkilenme *düzeyleri farklılık* göstermektedir. Bu noktada Sümer, Solak ve Harma *medeni hal* ile ilişkili farklılıklara dikkat çekmektedir. Evli *erkeklerde* değersizleşme süreci daha ağır hissedilirken ve olumsuz etkilenme daha fazla olurken bekâr erkeklerde durum tam tersidir. Bekâr erkekler evli erkeklere göre işsizliğin olumsuz etkisini daha az hissetmektedir. İşsizliğin kadınlar üzerindeki olumsuz etkisi ise tam tersidir. Evli kadınlar bekâr *kadınlara* göre işsizlik sürecinin meydana getirdiği değersizleşme sürecine daha az maruz kaldığından bahsedilmektedir (Sümer, Solak ve Harma, 2013: 47). Bu durum muhtemelen toplumsal cinsiyet rollerinden kaynaklanmaktadır.

Toplumsal cinsiyet ve evlilik statüsüne bağlı olarak işsizliğin ne şekilde deneyimlendiğini incelediği makalesinde Kulik, iş arama yoğunluğu, işsizliğin pozitif ve negatif etkileri ve işin yaşamdaki merkeziliği değişkenlerine göre işsizliğin deneyimlenme biçimlerini inceler. Erkekler, stresin kaynağı olan işsizlik ile mücadele ederken kadınların ise stresin semptomları olan yalnızlık ve endişe benzeri duygularla mücadele etmeye yöneldikleri görülmektedir. Dolayısıyla, erkeklerin problem odaklı aktiviteleri, kadınların ise semptom odaklı aktiviteleri tercih ettikleri iddia edilmektedir. Yine evli kadınların evli erkeklere kıyaslanınca eşinin geliri ya da eş ya da annelik gibi alternatif rollerinden dolayı işsizliğin negatif etkilerine daha az maruz kaldıkları söylenebilmektedir. Kısa süreliğine de olsa rahatlama, kişisel gelişime ve aileye zaman ayırma gibi işsizliğin pozitif yönlerinden evli kadınlar daha fazla yararlanmaktadır. Son olarak kadınlar için işin daha az önemli olduğu düşünülmektedir. Erkeğin evin geçimini sağlaması gereken asıl kişi olduğuna yönelik algı etkisini kısmen yitirmiş olmakla

birlikte varlığını devam ettirmektedir. Ama günümüzde kadınların da aile gelirine katkı sunmaları istenmekte ve kadınlar kariyer planlarını evlilik hedefinin önüne yerleştirebilmektedir. Bu da kadınların işsiz kalmaya erkeklerin yaşadığı yoğunlukta tepki vermelerine neden olabilmektedir (2001: 22-24).

İşsizliğin bireyler üzerindeki olumsuz etkisi *sosyo-ekonomik duruma* göre de farklılaşmaktadır. İşsizliğin olumsuz etkisi sosyo-ekonomik durumu *iyi* olanlar *kötü* olanlara göre daha azdır. Çünkü sosyo-ekonomik durumu *iyi* olanların *kötü* olanlara göre işsizlikle mücadele etme gücü daha fazladır, daha iyi ekonomik kaynaklara sahiptir. Fakat işsizlik süreci uzadıkça bu kişilerde de *mevcut kaynaklar tükenebilir* ve çaresizlik baş gösterebilir. Bu kişiler statüsüne göre iş bulamadığı için zamanla onların da bu durumdan olumsuz etkilenebileceği vurgulanmaktadır (Sümer, Solak ve Harma, 2013: 48). Mbebeb (2009) ise ülke ve ekonomik durum farklılığı üzerinden aynı konuya Afrika örneği üzerinden değinmektedir. Afrika ülkelerinde ekonomik durum kısıtlı olduğu için değersizleşme Afrikalı mezunlar üzerinde daha derinden hissedilmektedir. *Kısıtlı ekonomik durum*, mezunlar arasında işsizliği artırmıştır ve mezunlar için sosyo-ekonomik dışlanma ve psikolojik kayba yöneltmiştir.

İşsizliğin olumsuz etkileri *yaş gruplarına* göre de farklılık göstermektedir. Orta yaşta bulunan kişiler gençlere ve ileri yaştaki kişilere göre işsizliği daha ağır deneyimlemektedir. Çünkü orta yaşlıların aile geçindirme sorumluluğu diğer yaş grubunda bulunan kişilere göre daha fazladır. Bu da onların bu durumdan çok daha olumsuz etkilenmelerine neden olmaktadır (Sümer, Solak ve Harma, 2013: 49). *Üniversiteyi yeni bitirmiş kişilerin* orta yaş grubunda bulunduğu göz önüne alındığında onların daha çok değersizleşme sürecine maruz kaldığı görülmektedir. Örneğin Yılmaz, Fidan ve Karataş'ın yaptığı çalışmada (2004: 176) gerçekleştirdiği mülakatta, bu değersizleşmenin izlerine daha rahat ulaşabilmektedir. Mülakat yapılan bir kişi, kendisinde işe yaramazlık duygusu geliştiğini, tam bir hayal kırıklığı yaşadığını ve kendine güveninin kalmadığını vurgulamaktadır. Yılmaz, Fidan ve Karataş'ın yapmış olduğu mülakatta başka biri de eğitim sürecinde iş hayatına atılırken başarıdan başarıya koşma hayalleri kurarken mezun olduktan sonra iş aramaktan ötesi olmadığını, bıkkınlık ve güvensizliğin bu sürece eşlik ettiğini söyledikleri görülmektedir.

3.2.3. Değersizleşmeyi izleyenler

Uzayan *eğitim ve iş piyasasında* yaşanan *değişimler* değersizleşme sürecinde en önemli faktörlerdendir. “Gençlere yönelik temel toplumsal beklenti; eğitim sisteminde kalmaları ve/veya çalışma hayatına dâhil olmalarıdır. Ancak *hangi* gençlerin *eğitim sisteminde kalacağı*, *hangi* gençlerin *çalışma hayatına dâhil olacağı* gençlerin sosyal sınıf pozisyonu tarafından belirlenmektedir” (Çelik, 2013: 42). Illich’e göre para, değerini ölçmediği her şeyi değersizleştiriyor. Fiyat etiketi taşımayan bütün alışveriş türlerini görmezden gelen endüstriyel toplum, her gün kendi ağırlığınca metalik gri yakıtı yalayıp yutmayan insanların uyum sağlayamayacağı şehirler yaratmıştır (1978: 30-31). *Değersizleşme de kapitalist süreç gibi, işsizlik gibi yeniden üretilmektedir.* Üniversite mezunu işsizliği probleminin çözümünde ilgili yapılar bu eşitsiz süreci ya *desteklemekte* ya da bu *eşitsiz süreçte göz yummaktadırlar.* Bir bakıma *kurumlar değersizleştirmeyi izlemektedirler.* Örneğin: işgücü piyasası baskısı nedeniyle, kayıp ve dışlanma riski altında olan Kamerunlu genç mezunların işsizliğini azaltmak için kurumsal tepkilerin varlığı şüphelidir. (Mbebeb, 2009: 47).

Üniversiteler eğer mezunlar gibi, kurumsal özgürlüğünü toplumun gelişimine bağlı kılmak ve bunu kanıtlamak istiyorsa; yükseköğretimde ve çevresinde değişime yanıt verme sorumluluğundadır. Bu sürekli değişim ve belirsizlikler çağında çözüm *dönüşümün nesnesi* olmak yerine *kendi kaderinin öznesi* haline gelmek ve iç dinamiklere yönelmek suretiyle bulunacaktır (Barblan, 1998: 171). Gençleri tam donanımlı vatandaşlar olarak gelecekteki sorumluluklara hazırlamak için okullaşma uygun bir mekanizma olarak görülmektedir. Okul yaşamından iş yaşamına geçişin kolaylaştırılması ise eğitim sisteminin sorumluluğundadır (Mbebeb, 2009: 47). Eğitim sistemleri işsizliği ve işsizliğe bağlı olarak değersizleşmeyi yeniden üretmektedir. Örneğin ülkemizde geçtiğimiz yıllarda temel bilimler alanından mezun olan birçok birey iş dünyasına girememişler, ya işsiz kalmışlar ya da eğitimlerini tamamlamadıkları iş alanlarına yönelerek istihdam olmuşlardır.

Kariyer danışmanlığı merkezlerinin kurulması ve üniversite mezunlarının iş ortamına geçişlerini takip edecek yerleştirme ve kayıt sistemlerinin oluşturulması önem arz etmektedir. Türkiye’de işveren ve işçileri buluşturmak suretiyle mezuniyet ile işe başlama arasındaki süreyi minimuma indiren, istihdamı artıracak projeler geliştiren ve konu ile ilgili raporlar hazırlayıp araştırmalar yaptıran İŞKUR bu görevi kısmi olarak yerine getirmektedir. Hükümetlerin üniversiteler ile işbirliği halince Avrupa Birliği

ülkelerinde kullanılmakta olan okulu bırakanlar ve mezunlara yönelik bilgi istemlerinin (SLGIS) kullanılması problemin çözümünde önemli bir mesafe kat edilmesini sağlayacaktır.

İşgücü piyasasına ilişkin bilgilerin depolandığı ve kullanıcılara sunulduğu İşgücü Piyasası Bilgi Sistemi de işsizliğin azaltılmasında önemli bir araç olarak kullanılabilir. Bu sistemde işgücünün demografik özellikleri ve sahip oldukları beceriler; işsizliğin yoğunlaştığı alan ve sektörler; işletmelerin özellikleri, eleman değiştirme sıklıkları ve istihdam ettiği elemanların özellikleri gibi iş piyasası ile ilgili ihtiyaç duyulan bütün bilgiler depolanarak planlamacıların, politika yapıcılarının, işverenlerin ve ilgili diğer kişilerin kullanımına sunulur. Türkiye’de işgücü piyasası bilgi sisteminin kurulmasına yönelik önemli adımlar atılmasına rağmen yapılan çalışmalar tatmin edici düzeyde değildir (Varçın, 2004: 14).

Ancak Üniversite mezunlarının iş ortamına geçişlerini takip eden kayıt sistemlerinin kurumsal olarak her ülkede ve üniversitede yer almadığından bu tür bir izlemenin sağlıklı bir şekilde yapıldığı da söylenememektedir.

3.2.4. Değersizleşmeyi değiştirebilecekler

Bir toplumda ya da dünyada kapitalist sürecin eşitsizlik, işsizlik vb. etkilerini nasıl bir toplumsal aktör(birey ve toplum bazında düşünülebilir) bertaraf edemiyorsa, değersizleşmeyi toplumsal bir aktör ortadan kaldıramaz. Burada, toplumunda var olan bireylere, kurumlara, gruplara kısaca toplumdaki her kesime görev düşmektedir.

McCathie & Sukarsono’nun bahsettiğine göre,1968 yılında Dakar’dan Meksiko’ya, Paris’ten Berkeley’ye kadar öğrenciler, yeni bir dünyanın geleceğini ilan etmek için sokaklara çıkmıştır. Öğrenciler sıklıkla devrimlerin ön saflarında yer almış ve birçok ülkede görünüşte yenilmez rejimleri yıkmıştır. Fakat bu öğrenciler bugün ne istiyorlar? Öğrenci nüfusu, sadece tanım gereği statüleri geçici olduğu için değil, hiçbir zaman istikrarlı ve homojen bir sosyal grup oluşturmadığından ve öğrencilerin talepleri kendi bağlamlarına göre değişiklik gösterdiğinden bu cevaplanması kolay bir soru değildir. Ancak bugünün öğrencileri her şeyden çok iş olanakları istiyorlar (1998: 22). İşsizlik ve değersizleşme ilişkisini daha önceki bölümde tartışmıştık. İşsizliğe bağlı olarak toplumda bireyler değersizleşme yaşamaktadırlar. Bir toplumda gençler anında ve nihai insan gücü geliştirmekte olan sürdürülebilir yaşam becerileri olma noktasında özel ve önemli insan kategorisinde yer almaktadır. Birleşmiş Milletler Afrika Ekonomik

Komisyonu'na göre, Afrika'daki gençler Afrika'nın sorunları ile mücadelede öncü bir rol oynayan değişim aktörleridir. Gençleri, gelecekteki sorumluluklarına hazırlamak ve okuldan işe geçişlerini kolaylaştırmak ise eğitim sisteminin temel sorumluluğudur (Mbebeb, 2009: 47).

Toplumsal gelişmeye bağlılık ve toplumda entegrasyon olmadıkça bireysel gelişimin bir anlamı olmayacaktır. Bu şekilde birey ve toplum arasında köprü kurmak, üniversite mezunu işsizliğine en aza indirmeye çalışan üniversite ve yükseköğretim kurumlarının gerçekleştirmesi gereken görevlerden biridir. Kurumsal anlamda böyle bir görev, öğrencilere iş becerileri öğretilirken gelecekteki işverenlerle işbirliği yapılmasını gerektirmektedir. İşverenlerle işbirliği sadece onların ihtiyaç ve taleplerini öğrenmek için değil, aynı zamanda onların yeterli ve teknik bilgilerinden yararlanmayı da gerektirir. *İşbirliği* sadece mezunların başarısı ile ilgilenen insanlar arasında değil, bölümlerde ve işletmelerde değil aynı zamanda üniversiteler, ekonomi ajanları ve kamu otoriteleri arasında da olmalıdır. Sözü edilen kurumlar, toplumun genel refahını hedeflemektedir. Bu hedefin gerçekleştirilmesi ise gittikçe daha fazla bilgi ve teknik yeniliklerin üretimine dayanmaktadır (Barblan, 1998: 171).

Günümüzde birçok AB ülkesindeki gençler için mevcut durum dramatik hale gelmiştir. AB ve ulusal düzeyde kararlı bir hareket olmadan, bu neslin ağır bir ekonomik ve sosyal maliyetle kaybedilmesi riski (European Commission, 2011) endişesiyle konu *ulusal ve uluslararası ölçekte değerlendirilmiştir*.

Ulusal ve uluslararası ölçekte, forumların ve örgütlenmelerin oluşturulması *farkındalık yaratacağı gibi çözüm odaklı stratejilerin de geliştirilmesini* sağlayacaktır. Avrupa Birliği komisyonu faaliyetleri burada iyi bir örnek teşkil etmektedir. Komisyon, Avrupa'daki genç işsizlerin işine daha kolay erişiminin yanı sıra, eğitim ile iş arasında daha *yumuşak geçişi* sağlayacak *acil önlemler* almak için mevcut *tüm aktörleri* ve mevcut *AB fonlarını harekete geçirmek* istemektedir. Amaç, eğitim görmeyen ve iş bulamayan gençlere iş bulma ya da eğitime geri dönme ve üçüncü düzey eğitim görenlere ilk iş bulma konusunda yardım etmektir. (European Commission, 2011).

3.3. Değersizleşmenin Yansımaları

İşsizliğin *ekonomik* yansımalarının yanı sıra sosyal ve psikolojik *yansımalarına da rastlanabilmektedir*. İşsizliğin ne kadar süreceği belirsiz olmakla birlikte birey moral ve psikolojik hasara uğramakta ve becerilerini kaybedebilmektedir. Birey toplumsal ve

ekonomik dışlanma yaşayabilmektedir. Mbebeb'e göre, mevcut boyutun önemi, diğer dışlanma biçimlerinin psikolojik *dışlanmaya bağlı* olduğu gerçeğine dayanır. Psikolojik dışlama, olumsuz benlik kavramı, güven eksikliği, geri çekilme, kültürel bağımlılık ve sessizlik kültürü gibi uyumsuz davranışları ya güçlendiren ya da uyumsuzluklardan sorumlu tutulan yetersizlik duyguları ve kişilik yetersizliği özelliklerini ifade eder (2009: 54). Bu dışlanmanın şiddeti, Okuldan işe geçiş süresi, eksik istihdam veya işsizliğe bağlı olarak değişir. Sonrasında birey pasif hale gelir ve kendi kaderini tayin girişiminde bile bulunmaz.

İşsizliği deneyimleyen bireylerin içerisinde geçmiş oldukları aşamaların neler olduğuna dair birçok araştırma yapılmıştır. Bu araştırmalar işsizliğin psikolojik etkilerinin genellikle üç aşamalı olarak yaşandığını ortaya koyar. İlk aşamada kişi iş bulacağına dair iyimserliğini korumakta ve yoğun bir iş arama süreci yaşanmaktadır. İş arama çabaları başarısızlığa uğradıktan sonra artık çaba göstermenin anlamsız olduğu düşüncesinin egemen olduğu kötümserlik aşaması ve nihayetinde artık kişinin kaderini değiştirmek için her hangi bir çabada bulunmadığı kaderine teslim olma aşaması. Zawadzki ve Lazarfeld ise 57 otobiyografik eseri inceleyerek benzer şekilde 6 aşamalı bir süreç teorisi geliştirmişlerdir. Bu yaklaşıma göre;

-işsiz kalan bireyler ilk aşamada kovulmanın verdiği öfke, nefret ve intikam alma isteği gibi hisler yaşamaktadır. Ve zaman ilerledikçe yaşanan öfkenin yoğunluğu artmaktadır.

-bunu hissizlik ve duygusuzluğun yaşandığı ikinci evre takip eder.

-üçüncü aşamada işsiz kalan birey işlerin bu şekilde yürüdüğü ve dolayısıyla bu duruma uyum sağlaması gerektiğini anlar. İş bulacağına dair umudu güçlenen kişi tekrardan iş aramaya koyulur.

-iş arama çabaları sonuçsuz kalan bireyin iş bulacağına dair umudu gittikçe zayıflar ve nihayetinde çaba göstermenin anlamsız olduğu düşüncesinin kabul gördüğü dördüncü aşamaya geçilir.

-işsizliğe çözüm bulma ihtimali zayıflayıp kaynak ve birikimler tükendikçe işsiz kalan bireyde kendini öfke nöbetleri şeklinde ortaya koyan bir umutsuzluk haline varılır. Beslenme ve barınmaya dair endişeler yoğunlaşır ve birey intiharı düşünmeye başlar.

- öfke patlamalarını tekrar bir duygusuzluk ve hissizlik hali takip eder. Ve birey ekonomik durumundaki değişimlere bağlı olarak umut ile umutsuzluk, harekete geçme

ile hareketsiz kalma, aktiflik ve pasiflik arasında gidip gelen bir duygu hali yaşamaya başlar (1935: 235).

Nitelikli emeğin değersizleşmesi bireyi toplumdan uzaklaştırdığı gibi, aynı zamanda yabancılaşma ve topluma karşı nefret durumunu ortaya çıkarır. İşsizlik olgusu, psikolojik olarak stres depresyon eğilimleri, özgüvenin zedelenmesi, toplumsal ve ailevi rolü kaybetmenin verdiği duygusal çöküntü ve belirsizliğe bağlı olarak ortaya çıkan psikolojik baskılar biçiminde sonuçla doğurmaktadır. Borrero(1980), işsizliğin psikolojik ve duygusal etkilerini ele aldığı çalışmasında şu sonuçlara varır. O'na göre işsiz birey, içinde bulunduğu durumu değiştirebilecek hiçbir şey yapamadığı için kendini utanç içinde yaşar. Sürekli yaşadığı reddedilme deneyimi ve maruz kaldığı onur kırıcı davranışlar kendini aşağılanmış ve küçük düşürülmüş hissetmesine neden olur. Bu da kendine duyduğu saygının gittikçe azalmasına yol açar. Ailesini geçindirememek ve onların acı çekmesini izlemek yoğun bir öfke hali yaşamasına neden olur. İş sahibi olmak gibi yaşamsal bir görevi yerine getirememeye derin hayal kırıklığı yaratır. Ayrıca işsizlik stres ile başlayıp şiddetli depresyon ile devam eden ve nihayetinde intihara yol açan psikolojik problemlere sebep olabilir. Anksiyete ve psikosomatik rahatsızlıkları tetikleyebilir. Ve bu psikolojik sorunlar alkol tüketimi, eş ve çocuklara yönelik kötü muameleye yol açabilir.

Toplumsal olarak değersizleşme, çeşitli anomik süreçleri (zararlı alışkanlıklar suç işleme eğilimi, intihar, topluma ve mevcut ekonomik düzene bağlılığın yitirilmesi gibi) ve çeşitli *siyasi sonuçları* olan bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır (Çetin, 2004: 166-). Bu noktada, Çetin “Eğitimli İşsizler Olgusuna Sosyolojik Bir Yaklaşım: Elazığ Örneği” adlı araştırmasında eğitimli işsizler arasında anomi ve *yabancılaşma eğilimlerinin* var olduğunu tespit etmiştir. Deneklere sorulan sorulara “kendini hayat boş yaşamın anlamı yok” biçiminde verdikleri cevaplara bağlı olarak, yabancılaşma hali içinde olduklarını işaret eden ifadelerle rastlanmaktadır. Örneklem grubunu oluşturan deneklerde; *anominin yüksek düzeyde, geri çekilme orta düzeyde, yenilik yaratma ve yüksek düzeyli isyan biçimlerinin* varlığı gözlenmiştir. Denekler işsizliğin intihara sebep olabileceğine inanmaktadır. Özellikle “işsizlik uzun vadede olursa olabilir” ve “işsizinin üzerinde bir ailenin geçim kaygısı varsa olabilir” şeklindeki yanıtlar, deneklerin bazı etkenlerin diğerlerine kıyasla intihar üzerinde daha etkili olduğuna inandıklarını göstermektedir. Araştırmanın ortaya çıkardığı bir diğer sonuç ise eğitimli işsizlerin en

önemli intihar sebebi olarak psikolojik rahatsızlıkları ve işsizliği gördükleri belirlenmiştir (2004: 171).

İnsanların büyük bir kayıp, keder ya da ayrılık durumuna verdikleri tepkiler ile işsizliğe verilen tepkiler arasındaki benzerlik dikkat çekicidir. Ayrıca ölmekte olan hastaların yaşadıkları deneyimin de benzer özellikler sergilediği tespit edilmiştir. Kübler-Ross ölmekte olan hastalarla yapmış oldukları çalışmada hastaların şu aşamalardan geçtiklerini belirlemişlerdir. İnkâr ve soyutlanma; öfke ve pazarlık; depresyon ve kabul aşamaları (Borrero, 1980: 919).

Değersizleşme ile birlikte *başka süreçler de biri biriyle ilişkilidir*. Örneğin Afrika'da, olgunluğu ve yetişkinliğe geçişi belirleyen *evlilik gibi önemli geçiş ritüellerini engelleyebilmektedir* (Mbebeb, 2009: 54).

3.4. Değersizleşmeyle Başa Çıkma Yolları

İşsizliğe bağlı değersizleşme ile başa çıkmanın bir yolu *işsizlik sorununu azaltmaktır*. İşsizliği azaltmanın yolu da aktif işgücü politikasından geçmektedir. Aktif işgücü politikası OECD ülkelerinde kabul gören bir yöntem olarak sunulmaktadır. *Aktif işgücü politikası*, istihdamı artırmak işsizliği azaltmak için mesleki eğitimin, iş ve meslek danışmanlığının ve iş arama strateji programlarının geliştirilmesi gerektiğini düşünür. Değersizleşmeyle başa çıkmanın diğer bir yolu da *pasif işgücü politikası* olabilir. Pasif işgücü politikası işsizlere işsizlik tazminatının ödenmesini çözüm olarak sunmaktadır. İşsizlik tazminatı işsizlik sigortası ve işsizlik yardımından oluşmaktadır. Bazı ülkelerde yürütülen politikalar da bu sürece katkı sunabilmektedir. Bu kapsamda uygulanan politikalardan bazıları ise şunlardır: çalışma süresinin kısaltılması, erken emeklilik, iş kaybı tazminatı, kıdem tazminatı ve ihbarlı işten çıkarma gibi (Varçın, 2004: 2-3).

Değersizleşme ile başa çıkmada *yükseköğretim ve çalışma dünyası arasındaki ilişkinin geliştirilmesi* hayati bir öneme sahiptir. İstihdamın özelliği bu hem ekonomik hem de sosyal açıdan zamanımızın en karmaşık ve tartışmalı konularındır. Özellikle günümüzde zengin ve yoksul ülkeler arasındaki uçurumu büyümektedir. Marjinalleşme ve dışlanmanın yol açtığı sorunlar nedeniyle her zamankinden daha fazla sürdürülebilir insan gelişimi için nitelikli kaynakların yönlendirilmesine ve yönetimine ihtiyaç vardır (Power & Donckt, 1998: 9). Bu noktada, UNESCO, 1996 yılında ilgili paydaşların da bir araya geldiği *Sürdürülebilir Kalkınma ve Mezun İstihdamı Öğrenci Forumunu*

(Student Forum on Sustainable Development and Graduate Employment) kurmuştur. Hukuk, tıp ve tarım gibi profesyonel alanları temsil eden öğrenci STK'ları, OECD'nin de dâhil olduğu ILO, FAO, WHO hükümetler arası kuruluşları, konuya ayrı bir önem veren İngiliz Milletler Topluluğu Sekreteryası, mezunları istihdam eden özel sektör ve kamu kuruluşlarının oluşturduğu ekonomi sektörünün partnerleri bu forumda bir araya gelmiş ve şu konuları incelemişlerdir (Kearney, 1998: 12):

- Özellikle bütün ülkelerde bu gruplar arasındaki uçurumun artması bakımından küresel ekonominin zengin ve fakir ülkelerdeki kalkınma süreci üzerindeki etkisi;
- Sadece toplumumuzun gelişmiş teknolojik zorluklarını karşılamak için gerekli olan yeni becerilerin kazanılmasını değil, aynı zamanda sözleşmeli işgücü ve daha sık iş değiştirme eğilimini içeren değişen istihdam koşullarını kapsayan işin doğasında yaşanan değişim;
- Yükseköğretim niteliklerinin gerçek değeri - akademik derece (özellikle gelişmiş seviyedeki) veya daha çeşitlendirilmiş ve uygulamaya dayalı eğitim türleri. Kuramsal ve uygulamalı eğitimi uyumlu hale getirme stratejileri, istihdam olanaklarını sağlayan hizmet endüstrilerinin (örneğin, bankacılık, sigorta, turizm) giderek artan önemi;
- Yeni bilgi ve becerilerin edinilmesinde ya da var olanların güncellenmesinde hayat boyu öğrenmenin rolü, çalışanın bu eğitime erişimini kolaylaştırmaya yönelik yaklaşımlar ve bu talebe verilen kurumsal cevaplar;
- İşverenlerin seçimini belirleyen önceliklerin neler olduğu ve yükseköğretim kurumlarının iş pazarına ilişkin performansları,

Bu geniş konular, daha spesifik bir doğanın ilişkili yönlerinin analizi için bir çerçeve oluşturmaktadır (Kearney, 1998:13):

- Ekonomik büyüme ve istihdam konusunda uzman olanların gözüyle yirmi birinci yüzyıl arifesindeki işgücü piyasasının bölgesel gerçekleri;
- Yükseköğrenimin öğretim, eğitim ve araştırmalarının çeşitlendirilmesi için kullanılan yenilikçi yaklaşımlar;
- Yükseköğrenim topluluğunun - ulusal ve kurumsal politika yapıcılar, akademik personel ve öğrenciler – yaşamakta olan dönüşümleri yönetmek amacıyla kendisini hazırlanmaya yönelik çabaları;
- Vasıflı profesyonelleri arayıp bulmaya çalışan işverenler tarafından kullanılan istihdam kriterleri;

- İstihdamın uçucu-geçici niteliği ve yükseköğretim maliyetinin artması nedeniyle, öğrencilerin çalışmalarının niteliğine ve uygunluğuna tepkisi.
- Somut ilerlemeye ulaşmak için, bu paydaşlar arasında gerçek bir diyalog olmalıdır.

Bu, temelde, arzu edilen ve üzerinde anlaşmaya varılan ilkelerin daha genel ifadelerine değil, sorunlarla başa çıkmada kullanılan çözümlere odaklanmalıdır.

İşsiz kalan bireylerin halinden en iyi anlayan, Goffman'ın damgalama teorisine göre, söz konusu kişiyle *aynı damgaya sahip olanlar yani işsiz olanlardır*. Bunlardan bazıları, böylesi bir damgaya ve deneyime sahip olmanın nasıl bir şey olduğuna ilişkin kendi tecrübelerinden hareketle kişiye bazı önerilerde bulunur. Bu kişiler birbirine manevi destek sağladığı gibi kendisini canı gönülden evinde hissettiği bir rahatlık sağlar (2014: 51-52).

Değersizleşmeyle başa çıkmanın bir yolu da ücretsiz çalışma alanları olan *sivil toplum kuruluşları* ya da *hayır organizasyonlarına* yönelmektir. Bora arkadaşları ile gerçekleştirdiği çalışmada kadınların bu yöntemi daha fazla kullandığını şöyle ifade etmektedir:

“Eğitimli işsizler içinde özellikle de kadınların bu yolu seçtikleri çok sayıda anlatıyla karşılaştık. Örneğin Sevim, başörtüsü nedeniyle işsiz kaldıktan sonra, kendisine benzer durumdaki başka kadınlarla birlikte hem hayır işleri ile uğraşan hem de kadın haklarını savunan bir kuruluşun etkinliklerine katılmaya başlamıştır. “Meslek hayatımda ayrılma, çıkmış olmak, ne oldu, sivil toplumun işine yaradı, kendimizi burada bulduk. Öyle bir durum oldu.” Aynı nedenle öğretmenlikten atılan Nevin de “manevi güç oluyor” diyerek hayır faaliyetlerine yöneldiğini, kendisinden daha kötü durumlarda olanlara yardım ederek güç bulduğunu anlattı. ”

“...Sosyal etkinliklerle ayakta durduğunu söyleyen bir başkası, Erdem'di. ‘Beni bu uzun işsizlik sürecinde çürütmeyen ise, mezunlar cemiyetindeki kültürel faaliyetlerdi. Şiir gecelerini düzenlemek ya da popüler siyaset ya da sanat insanları ile yan yana gelmek, bu toplantıları örgütlemek, insana kendini iyi hissettiriyordu. İşe yaramak duygusu sosyal hayvan için önemli. Ben işe yaradığımı ve bir şeyler ürettiğimi hissediyordum. Bu nedenle bu süreçte fazla tahrip olmadım.”(A. Bora, 2012: 129)

Değersizleşme ile mücadele etmenin yollarından biri de *işsiz kişilere yapılan destektir. Sosyal destek* işsiz bireylerin işsizliği daha az sosyal hasarla atlatmasına neden olmaktadır. Fakat sosyal desteğin *yönü ve kaynağı* bireyler için farklılık göstermektedir. Örneğin işsiz kadınlar işsiz *hemcinslerinin* verdiği destek çalışan aile üyeleri ve arkadaşlardan daha etkilidir (Bjarnason, Thordis&Sigurdardottir, 2003 Akt. Yılmaz, Fidan ve Karataş, 2004: 179). İşsiz gençler için ise önemli bir sosyal destek kaynağı *aile güvencesidir*. Aile bir taraftan çocukları üzerinde baskı kurup bir iş bulmasını beklerken bir taraftan da A. Bora'nın ifadesi ile (2012: 185) “*uzatılmış çocukluk*” yöntemi ile onlara sahip çıkmaktadır. Bu şekilde eğitilmiş işsizler değersizleşme sürecine daha az maruz kalabilmektedir. Aile yanında yaşama işsizlik durumunda yapılan yardımlar da çocukluk döneminin harçlığı ve aile bakımı çerçevesinde daha rahat düşünülebiliyor. Bu çerçevede eğitilmiş işsizlerin çocukluğu yirmilerin ortasına kadar sarkabiliyor. Değersizleşme ile mücadele etmenin diğer bir yöntemi de *nitelik ve beceri düzeyini yükseltmektir*. Böylelikle hem işsiz olma damgası hem de iş arama işi *ertelenmiş oluyor*. Yüksek lisans yapmak, yurt dışı deneyimi ve bir projede çalışmak bir kaçıdır.

Kezban Çelik de Boray'ı destekleyecek veriler ortaya koymaktadır. Çelik'e göre (2008: 434) sosyal devlet politikalarının yetersiz olduğu durumlarda genç bireylerin iş bulma süreçlerinde *aile ön plana çıkmaktadır*. Bu olgu Türkiye’de daha belirgin olarak yaşanmaktadır. İşsiz kalan kişiler evli oldukları halde ebeveynleri ile birlikte kalmaya devam etmektedir. Hatta çalışan kişiler bile kazandığı para aile geçimine yeterli olmadığı durumlarda gerekli desteği ailelerinden almaktadır. Bu bakımdan işsiz ya da yeterli düzeyde geliri olmayan kişiler farklı bir eve taşınması durumunda ev kirasını ödeyememe endişesi onları ebeveynleri ile birlikte yaşamaya devam etmesini yol açmaktadır. Bazı kişiler de evlilik planlarını ertelemektedir. Bireylerin geçineme endişesini aynı zamanda işsiz bireylerin aileleri de yaşamaktadır. Geliri yüksek ve bağımlı fert sayısı az olduğu ailelerde bu bireylerin ihtiyaçlarının giderilmesi daha olasıdır. Bu ailelerde bile işsiz kişiler ailelerin herhangi bir ekonomik katkı sunamadığı için kendilerini ‘aşağılanmış’ hissederler.

SONUÇ

Çalışma, kimliğimizin vazgeçilemez ve yeri doldurulamaz bir parçasıdır. Aynı zamanda, çalışma bizim kim olduğumuzu belirler. Öyle ki, çalışma ortadan kalktığında, toplumsal yaşama dair hiçbir şeyin eskisi gibi kalmayacağını söyleyebiliriz. Toplumu bir arada tutan, toplumsal hiyerarşi ve tabakalaşmayı yapılandıran ve toplumsal dayanışmayı mümkün kılan çalışma aynı zamanda bireylere bir kariyer hedefi, doyum kaynağı ve aidiyet hissi sağlayıcı niteliğiyle de önemlidir. Birey, çalışmak suretiyle ekonomiye yaptığı katkılarla kendini değerli hisseder. Dolayısıyla çalışma, hem bireyin kimlik inşası ve hem de toplumsal düzenin devamlılığı açısından önemli bir unsurdur. Çalışmanın yokluğu durumunda ortaya çıkan işsizlik ise birey ve toplum üzerinde yıkıcı etkiler oluşturabilmektedir.

Çalışma sosyolojisinin erken döneminden itibaren çalışma, değer ve haysiyet arasındaki ilişki ele alınmıştır. Bu kapsamda genellikle şu konular üzerinde durulmuştur. Saygı, onur, tanınma ve değer gibi kavramlar çalışma koşulları ile ilişkilendirilerek tartışılmıştır. Aksi halde dışlanma, damgalanma, utanç, tanınmanın yokluğu, güvenilmez olma ve kötü muameleye maruz kalma gibi durumlarla karşılaşılması kaçınılmazdır (Bergman ve Karlsson, 2011: 562). İnsan onuruna yaraşır ve ideal çalışma koşullarına sahip olmak temel bir hedef olarak belirlenmiş ve bu hedeften sapma durumları klasiklerden günümüze sosyologlar tarafından eleştiri konusu yapılmıştır. Bu çalışmada da bu hedef ve idealden sapma durumları değersizleşme olgusu ile ilişkilendirilerek değerlendirme konusu yapılmaya çalışılmıştır.

Son yıllarda dünyada yükseköğrenim talebinin yanı sıra yükseköğretim mezun sayısı da artmıştır. Eğitim sistemleri genişlemiş ve Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (OECD) üyesi ülkelerdeki yükseköğretim mezuniyet oranları 1995-2012 döneminde iki katına çıkmıştır. Buna paralel olarak eğitilmiş işsizlerin sayısı dünyada olduğu gibi Türkiye’de de artmış ve artmaya da devam etmektedir. Dünyada ve Türkiye’de eğitilmiş işsizlerin sayısının artmasının birçok nedeni bulunmakla birlikte bu nedenleri temel olarak iki kategoride sınıflandırmak mümkündür. Bu nedenlerden birisi ekonominin yeni yapısıdır. Ekonominin yeni yapısını ise temel olarak yeni kapitalizm kültürü, neoliberal politikalar, esnek çalışma, bilginin hızlı dönüşümü, hayat boyu öğrenme gibi unsurlar oluşturmaktadır. Diğer neden ise 1980’li yıllardan itibaren yükseköğretim sistemindeki genişlemeye bağlı olarak nüfusun eğitim düzeyinin

yükselmesidir. Eğitim düzeyi yükselen nüfusun mühim bir kısmı ya kendi niteliğine uygun iş bulamadığı için işsiz kalmakta ya da niteliğinin altında kalan işleri tercih etmek zorunda kalmaktadır. Üniversite mezunu işsizliği, işsizliği deneyimleyen bireylerle sınırlı kalmamaktadır. İşsizliğin etkileri bireyde başlamakta, sonrasında aile ve yakın çevreyi içine almakta ve niyetinde işsizlik toplumun her kesimine tesir eden bir probleme dönüşmektedir. Uzun bir eğitim-öğretim sürecinden geçen bireylerin istedikleri ve eğitimini gördükleri mesleğe başlayamamaları eğitim süreçlerini ve ekonomik politikaları sorgulamaya açmaktadır.

Modern toplumda eğitim, toplumsal hareketliliğin temel aracı olmayı sürdürmektedir. Ancak yükseköğrenim sisteminin genişlemesinin sonucu olarak üniversite düzeyinde eğitilmiş birey sayısının artması, iş olanakları sınırlı işgücü piyasasında işe alınma kriterlerinin değişmesine ve işe yerleştirilmede sosyal arka planın öneminin arttığı bir sürece girildiğine dair tespitler yapılmasına yol açmaktadır.

Üniversite mezunları arasındaki işsizliğin diğer nedeni ise ekonominin yeni yapısı olarak ifade edilmektedir. İşsizliğin geleceğine dair kapsamlı bir literatür bulunmakla birlikte genel olarak üç yaklaşım öne çıkmaktadır. Birçok teorisyen, işsizliğin kaçınılmaz bir süreç olduğunu ortaya koyar. Rifkin'e göre 20. Yüzyıl ortalarında otomasyona bağlı olarak meydana gelen teknolojik gelişmeler, endüstri sektöründe istihdam edilen işçilerin kitlesel olarak işsiz kalmasına yol açtığı gibi; yeni teknolojik gelişmeler de nihayetinde beyaz yakalı emeğine olan ihtiyacı büyük ölçüde azaltacaktır (Rifkin, 1995 akt. Koschmann, 2000: 501). Rifkin ile aynı sonuca varmış olmasına rağmen, Greider işsizliğin nedenini şu argümanla açıklar: O'na göre uluslararası şirketlerin, işi emek maliyetlerinin en düşük olduğu ülkelere taşıma kapasiteleri, yüksek düzeyde işsizlik oranlarına yol açacaktır (Greider, 1987 akt. Koschmann, 2000: 501-502). Dolayısıyla, nedenleri farklılaşsa da işsizliğin geleceğin dünyasının kaçınılmaz bir parçası olacağı dillendirilmektedir.

Bir diğer teorisyen grubuna göre ise yeni teknolojik gelişmelerin işsizlik olgusu üzerinde etkisi yoktur ya da çok az etkilidir. Hodsgon'a göre, yeni teknolojik gelişmelerin hâkim olduğu gelişmiş ülkelerde işsizlik problemi az rastlanan bir durumdur. O'na göre işsizlik, gelişmemiş ülkelerin maruz kaldığı bir problemdir. Hatta O'na göre ilginç bir şekilde, bazı teorisyenlerin savunduğunun aksine yeni teknolojiler işsizliği artıran değil azaltan bir faktördür (Hodsgon, 1972: 258).

Otomasyon, yapay zekâ ve genel olarak bilişim teknolojilerindeki gelişmelerin işsizlik ile ilişkisi tartışılmaya devam etmektedir. Bu gelişmeler, çalışmanın yapısını ve doğasını yeniden düzenlemektedir. Otomasyon bu noktada üç temel işlev üstlenebilmektedir. Otomasyon, insanların yaptığı işlerin çoğunu yapabilir hale gelecek; insanın yaptığı işleri tamamlayıcı bir görev üstlenecek ya da insanın üstesinden gelemeyeceği görevleri icra edebilecektir. Buna paralel olarak yeni çalışma düzeni şu sonuçları doğurabilecektir. Bazı mesleklere ihtiyaç azalacak, bazılarına ihtiyaç artacak ve daha fazlası ise bu değişime ayak uydurmak zorunda kalacaktır (Manyika ve Sneider, 2018). Dolayısıyla bazı beceriler bu yeni teknolojik değişimle birlikte önemini kaybederken, çalışanların istihdam edilebilirliğinin devamı için yeni becerilerin edinilmesi bir zorunluluk haline gelmektedir.

Mevcut becerilerin yeniden eğitim programları ile yenilenmesi ya da yeni becerilerin kazandırılmasında üniversitelere önemli görevler düşmektedir. Eğitim ve çalışma hayatının birbirine yaklaştırılması ve eğitim müfredatının özellikle piyasanın talepleri göz önüne alınarak hazırlanması önem arz etmektedir. Ayrıca üniversiteden işe geçiş süresinin kısaltılması için politik karar vericiler, üniversite ve iş dünyası arasında etkin bir işbirliği sağlanmalıdır. Kariyer danışma merkezlerinin kurulması, iş arama ve işe yerleştirmeye yönelik kurumsal mekanizmaların kurulması ve bireylere kendi işlerini kurmalarını sağlayacak geri ödemesi kolaylaştırılmış kaynak tahsisi dikkat edilmesi gereken diğer hususlardır.

Bilgi işlem teknolojilerindeki gelişimin vasıflı emeği tarihte örneği görülmedik şekilde değerli kılacağına dair düşüncelerin gerçeği yansıtmadığı zamanla anlaşılmış ve robotik teknolojisi ve yapay zekâ konusundaki gelişmeler bu düşüncülerin gittikçe zayıflamasına neden olmuştur. Üretim sistemlerindeki gelişmeler ve yeni kapitalizm kültürü yaygınlaştıkça, beyaz yakalı emek proleterleşmekte ve değerini kaybetmektedir. Genel olarak emeğin ve özelde vasıflı emeğin işsizlik sonucu yaşadığı değersizleşme ile mücadelede önerilen evrensel gelir desteği ya da vatandaşlık maaşı önem arz etmektedir. Ancak evrensel gelir desteği, çalışmanın sağladığı ekonomik gelir etme dışındaki işlevlerinin yerini dolduramayacaktır. Dolayısıyla çalışma ortamına alternatif bağlamların inşa edilmesi gerekmektedir. Bu bağlamda dezavantajlı gruplarla çalışan sosyal hizmet görevlilerinin çalışma alanlarını vasıflı emeği de içine alacak şekilde genişletmek durumunda kalacakları değerlendirilmektedir.

Günümüzde eğitim ile istihdam arasındaki bağ kopmuş ve pek çok yüksek vasıflı birey herhangi bir yaratıcılık gerektirmeyen işlerde çalışmak zorunda bırakılmıştır. İşsizlik ve nitelikli emeğin değersizleşmesi kaçınılmaz ise istihdamın devamlılığı açısından çalışmanın doğasına uyumlu yeni bir eğitim politikasının takip edilmesi de kaçınılmazdır. Şöyle ki, yeni teknolojik gelişmeler, bazı istihdam alanlarında daralmaya yol açarken yeni istihdam alanları yaratmaktadır. Bu süreçte bilişim uzmanlığı, kodlama ve programlama becerilerine sahip olan bireylere ihtiyacın artacağı öngörülmektedir. Ancak burada önemli bir problem ortaya çıkmaktadır. Sözü edilen beceriler, ortalamanın üstünde bir zekâyâ sahip olmayı gerektirmektedir. Bu durum işgücünün polarizasyonu probleminin hala varlığını koruduğunu göstermektedir. Otomasyonun üretim sürecinde kullanılması, henüz makinaların gerçekleştiremediği bazı kıvrak el becerileri dolayısıyla insanların basit kaldırma ve yerleştirme benzeri hareketleri yaptıkları ve sadece makinaların uzantısı olarak işlev gördükleri bazı işlerde istihdam edilmeleri ile sonuçlanmıştır. Ve üretim teknolojisindeki gelişmelerle birlikte bu işlerin de otomasyon tarafından devir alınacağına dair güçlü işaretler bulunmaktadır. Yalnız şu belirtilmelidir ki, vasıflı emeğin istihdam edildiği iş alanları bundan bağışık değildir.

Sudan ve Yadunath (2015), bilgi ve iletişim teknolojilerindeki gelişmeler sonucu makinaların vasıflı emeğin yerine ikame edilmesi ilgili olarak şu örneği verir. Tıp alanında yıllar boyu yoğun çalışmalar sonucu alanında uzman radyologların emeğini değersizleştiren teknolojik gelişmeler yaşanmaktadır. BD FocalPoint tarafından geliştirilen bir sistem, bilgisayarların tıbbi görüntüleri yorumlama ve tümör gibi anormallikleri tespit etmede insanlardan daha hızlı ve daha isabetli yorumlar yapmasını sağlamaktadır. Dolayısıyla tahakküm ve sömürü mantığına dayanan kapitalist sistemde, özellikle bilgi ve iletişim teknolojilerindeki gelişmelerin de sonucu olarak işsizlik probleminin çözümü mümkün görünmemektedir. Amartya Sen'in vurguladığı gibi kalkınma anlayışının insani kapasiteleri geliştirmek ve insanın eyleme özgürlüğünün olanaklarını artırmayı hedefleyecek şekilde yeniden yapılandırılması gerekmektedir. Gorz, bunun kişisel gelişim ve yaratıcı etkinlikler için bir fırsat olarak görülebileceğini söyler.

Hem dünya literatürü hem de Türkiye literatürü tarandığında işsizlik gibi üniversite sonrası işsizliğin de bireysel ve toplumsal birtakım sonuçlarını olduğu aşikârdır. Bireysel sonuçlardan bir tanesi bireyin moral ve psikolojik olarak hasara

uğraması ve becerilerini kaybetmesidir. Birey bu süreçte üç türlü bir dışlanma yaşamaktadır. Bunlar; toplumsal ve ekonomik ve psikolojik dışlanmadır. Dışlanma bireyde olumsuz benlik, güven eksikliği, çekilme, kültürel bağımlılık ve sessizlik kültürü gibi uyumsuzluklara ve yetersizlik duygularına neden olmaktadır. İşsizliğin çeşitli anomik süreçleri (zararlı alışkanlıklar, suç işleme eğilimi, intihar, topluma ve mevcut ekonomik düzene bağlılığın yitirilmesi gibi) kapsayan toplumsal sonuçlarının yanı sıra toplumsal çatışma ve huzursuzluğa yol açma gibi çeşitli *siyasi sonuçları* vardır.

Üniversite mezunu işsizliği ile değersizleşme arasında iki yönlü bir ilişki vardır. Üniversite mezunları ya kendi niteliğine uygun bir iş bulamadığı için niteliğinin altındaki bir işi tercih etmek zorunda kalmaktadır. Böylece, nitelikli emeği değersizleşmekte ve eğitimini gördüğü becerinin değeri azalmaktadır. Ya da işsiz kalarak değersizleşme sürecine maruz kalmaktadır. Toplum tarafından işsiz kişi olarak damgalanmakta, kendini değersiz, işe yaramaz görmektedir. İşsizlik; gençlerde başarısızlık duygusunun gelişmesine ve toplumsal bağların zayıflamasına neden olmaktadır. Literatür taramasına dayalı Türkiye üzerinden bir değerlendirme yapan bu çalışmada da özellikle üniversiteli işsizlerin kendilerini değersiz hissettiği, öz saygılarını zamanla yitirdiği, kendilerini aciz ve çaresiz gördükleri, umutsuz oldukları, işe yaramadıklarını düşündükleri, gelecekte umutsuz oldukları bulgusuna ulaşmıştır. İşsizlik üniversite mezunlarında önemli sosyal krizlere yol açmaktadır. Bu kriz toplumsal cinsiyet, sosyo-ekonomik durum, eğitim düzeyi, medeni hal ve yaş grubu değişkenlerine bağlı olarak derinlik bakımından farklı düzeylerde hissedilmektedir.

Eğitim düzeyi düşük kadınlar ücretli bir işte çalışmadığında toplum tarafından yadırganmamakta ve ücretli bir işte çalışmaması ev kadını mesleği ile meşruiyet kazanabilmektedir. Fakat üniversite mezunu bir kadın okuduğu işle ilgili ücretli bir işte çalışmadığında ya da ev işleri uğraştığında toplum tarafından uygun karşılanamayabilmektedir. Sonuç olarak toplumsal cinsiyet rolleri açısından kadınlar erkeklere göre işsizlik sürecini daha az sosyal hasarla atlatabilmektedir. Fakat kadınlarda eğitim düzeyi yükseldikçe işsizlikten olumsuz etkilenme oranları erkeklere yaklaşmaktadır. Bununla kadınlar arasında bir karşılaştırma yapıldığında eğitim düzeyi yüksek olan kadınlar eğitim düzeyi düşük olan kadınlara göre işsizlikten sosyolojik olarak daha fazla olumsuz etkilenmektedir.

Toplumsal cinsiyet rollerinin de sonucu olarak erkekler, kadınlara göre işsizliğin etkilerini daha derinden hissetmektedir. Sosyo-ekonomik düzeyi yüksek olan bireyler, işsizlik sürecini sahip oldukları ekonomik kaynaklar dolayısıyla daha az hasarla atlatmaktadır. Orta yaş grubundakiler aile kurma yükümlülüğü ve beklentisinden dolayı genç ve yaşlılara göre bu süreçten daha fazla etkilenmektedirler. Evli erkekler için bu süreç aile geçindirme yükümlülüğünden dolayı bekâr erkeklere kıyasla daha sancılı geçmektedir. Evli kadınlar ise eşin gelir durumundan, eş ve anne olma durumlarından dolayı bekâr kadınlara göre daha az negatif etkiye maruz kalmaktadır. Ama toplumsal cinsiyet rollerinde yaşanan değişim sonucu kadınların da aile bütçesine katkıda bulunmaları istendiği için artık kadınlarda da çalışmamak ciddi bir problem olarak görülmeye başlanmaktadır.

İşsizlik insanların doğrudan deneyimlediği, anlam yüklediği, bu sorunu çözmek için çaba sarf ettiği, birey, grup ve toplum düzeyinde yansımaları olan bir insanlık sorunudur denebilir. Bu çerçevede işsizliği birtakım sayısal verilere indirgemek ve sosyal bağlamı dikkate almamak problemin çözümünü zorlaştırmaktadır. Bu bakış açısı, işsizliğin sosyal, tarihsel ve politik dinamiklerinin ihmal edilmesine ve yerinde sayan bir olgu olarak kavramsallaştırmasına da neden olmaktadır. Daha ötesi, işsizliğin temel dinamiklerinin doğru bir biçimde anlaşılmasını ve işsizlikle mücadele yönteminde insan merkezli bir politikanın gelişimini engellemektedir. Uzun bir eğitim süreci sonucunda edinmiş olduğu nitelik, beceri ve kültürel sermayenin iş bulmada işlev görmemesi, bireylerin hayatı sorgulamasına ve sonuç olarak değersizleşmesine yol açmaktadır. Üniversite mezunları işsizler, en büyük desteği genel olarak ailelerinden almaktadır. Aksu Bora bu durumu “uzatılmış çocukluk” olarak tanımlamaktadır.

Herhangi bir yükseköğretim alanında mezun olan kişiler alanıyla ilgili iş bulamadığında birey ya kendini değersiz hissetmektedir ya da toplum tarafından değersiz bir kişi olarak görülmektedir. Değersizleşme ile bir mücadele stratejisi olarak bireyler bazı durumlarda ücretsiz olarak gönüllü kuruluşlarda çalışmaktadır. Bu tür durumlarda gönüllü çalışma bireye değerli olduğunu hissetmesini sağlasa da bunu eleştiren görüşler de bulunmaktadır.

Gönüllü çalışma topluma ve insanlara hizmet etmenin yolu ve bir çeşit yardımseverlik olarak görülebileceği gibi bireyin belli gruplar tarafından sömürülmesinin bir aracı olarak da değerlendirilebilir. Bundan ötürü yeni teknolojik gelişmelerin sonucu olarak işsiz kalan bireylerin değersizleşmeyle mücadele etmek için

gittikçe artan oranda gönüllü çalışma faaliyetlerine katılacağını öngörebiliriz. Değersizleşmeyle mücadelede bu çabaların yeni sömürölme alanları oluşturduğu da iddia edilebilir. Ama kapitalizmin istihdam yaratarak değil tam tersine istihdamı azaltarak büyüme stratejisi ve bunu mümkün kılan bilgi ve iletişim teknolojisindeki gelişmeler, insanların emeğinin artık sömürölmesine bile gerek duyulmadığı bir aşamaya gelinmesine yol açabilir.

Dünyada kapitalist kültür yaygınlaştıkça eşitsizlik, işsizlik ve değersizleşme gibi birçok olumsuz etki ortaya çıkmaktadır. Bu olumsuz etkileri bertaraf etmek bir toplumsal aktörün tek başına gerçekleştirebileceği bir durum değildir. Dolayısıyla değersizleşmeyi tek başına bir aktör ortadan kaldırması mümkün değildir. Değersizleşmenin olumsuz etkilerini azaltmak için toplumda yaşayan bireylerin, kurumların ve grupların işbirliği yapması zorunluluk arz etmektedir.

İşsizlik konusu önemini eğitilmiş üniversite mezunu işsizlik ile güncel olarak sürdürmektedir. Bu sebeple bu çalışmanın ve bu konuda yapılabilecek diğer çalışmaların konunun anlaşılmasına ve geleceğe yönelik önlemlerin alınmasında önemli bir katkısı olacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- ACAR, E. (2017). Neoliberalizm Ve Sosyal Refah Devleti Ekseninde Üçüncü Yol Yaklaşımı. *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 18(1),248-263.
- AKSOY, H. H. (2007). “İşsizlik- Eğitim İlişkisine Genel Bir Bakış ve Gelecekte İzlenecek Politikalara İlişkin Görüşler”,*Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*. 32(1),Ss.129-138.
- AKSU KAYA, E. E. (2012). *Emek Süreçlerinde Dönüşüm ve Mühendis Emeği*. Ankara: TMMOB Elektrik Mühendisleri Odası.
- ARISTOTELES (2009). *Nikomakhos’a Etik*. Saffet Babür Çev. Ankara: Bilge Su Yayınları.
- AYTAÇ, Ö. ve İLHAN, S. (2008). “Yeni Kapitalizmin Kaotik Evreni: Belirsizlik, Sömürü ve Ahlâki Krizi”. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*,10(1): 182-210
- BALCI, A. (2010). *Sosyal Bilimlerde Araştırma*. Ankara: Pegem Akademi.
- BARBLAN, A. (1998). “ European Graduate Employment: The Problems of the 1990s”. A. H. Rønning, & M.-L. Kearney içinde, *Graduate Prospects In A Changing Society* Ss: 151-173. Belgium: Unesco Publishing.
- BAUMAN, Z. (1999). *Çalışma, Tüketim ve Yeni Yoksullar*.İstanbul: Sarmal Yayınları.
- BAUMAN, Z. (2013). *Modernite, Kapitalizm, Sosyalizm Küresel Çağda Sosyal Eşitsizlik*. F. D. Ergun, Çev. İstanbul: Say Yayınları.
- BELEK, İ. (1999). *Postkapitalist Paradigmalar*. İstanbul: Sorun Yayınları.
- BERGMAN, A., & KARLSSON, J. (2011). Three Observation on Work in the Future. *Work, Employment & Society*, 25(3), 561-568.
- BORA, A. (2012). “Çalışmakla Var Olacağım Gibi. İşsizliğin Duygu Dünyası”. “Boşuna mı okuduk?” *Türkiye’de Beyaz Yakalı İşsizliği*. Ed. T. Bora, A. Bora, N. Erdoğan, İ. Üstün. Ss:117-139. İstanbul: İletişim Yayınları.
- BORA, T. (2012a). “Herkes İşsiz Ama Seninki Farklı: Türkiye’de Beyaz Yakalı İşsizliğine Genel Bir Bakış”.İç. “Boşuna mı okuduk?”*Türkiye’de Beyaz Yakalı*

- İşsizliği*. Ed. T. Bora, A. Bora, N. Erdoğan, İ. Üstün. Ss: 49-71. İstanbul: İletişim Yayınları.
- BORA, T. (2012b). “Sunuş” .İç. “*Boşuna mı okuduk?*” *Türkiye’de Beyaz Yakalı İşsizliği*. Ed. T. Bora, A. Bora, N. Erdoğan, İ. Üstün. Ss:7-10. İstanbul: İletişim Yayınları.
- BORA, T. (2012c). “KPSS’ye Sığındım” .İç. “*Boşuna mı okuduk?*” *Türkiye’de Beyaz Yakalı İşsizliği*. Ed. T. Bora, A. Bora, N. Erdoğan, İ. Üstün. Ss:7-10. İstanbul: İletişim Yayınları.
- BORA, T. ve ERDOĞAN, N. (2012). “Cüppenin, Kılıcın ve Kalemın Mahcup Yoksulları: Yeni Kapitalizm, Yeni İşsizlik ve Beyaz Yakalılar”. İç. “*Boşuna mı Okuduk?*” *Türkiye’de Beyaz Yakalı İşsizliği*. Ed. T. Bora, A. Bora, N. Erdoğan, İ. Üstün.Ss: 13-44. İstanbul: İletişim Yayınları.
- BORERO, I. M. (1980). Psychological and Emotional Impact of Unemployment, *Journal of Sociology & Social Welfare*,7(6), 916-934.
- BOURDIEU, P. Ve PASSERON, J-C. (2015).*Yeniden Üretim: Eğitim Sistemine İlişkin Bir Teorinin İlkeleri*. Aslı Sümer, Levent Ünsaldı ve Özlem Akkaya Çev. Ankara: Heretik Yayınları.
- BOURDIEU, P., & WACQUANT, L. (2003). *Düşünümsel Bir Antropoloji İçin Cevaplar*. N. Ökten, Çev. İstanbul:İletişim.
- BOZDAĞLIOĞLU, E. Y. U. (2008). “Türkiye’de İşsizliğin Özellikleri ve İşsizlikle Mücadele Politikaları”. *Sosyal Bilimler Dergisi*, (20): 45-65.
- BRAVERMAN, H. (2008). *Emek ve Tekelci Sermaye*. Çiğdem Çıdanlı Çev. İstanbul: Kalkedon Yayınevi.
- BUĞRA, A. (2009). *Kapitalizm, Yoksulluk ve Türkiye’de Sosyal Politika*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- ÇELİK, K. (2008). “My State is My Father’: Youth Unemployment Experiences Under The Weak State Welfare Provisions of Turkey”. *Journal of YouthStudies*, 11(4), 429-444.
- ÇETİN, B. N. (2004). *Eğitimli İşsizler Olgusuna Sosyolojik Bir Yaklaşım: Elazığ Örneği*. Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Elazığ.
- ÇETİN, H. (2002). “Liberalizmin Tarihsel Kökenleri”. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 3(1), 79-96

- ÇONDUR, F., & BÖLÜKBAŞ, M. (2014). “Türkiye’de İşgücü Piyasası ve Genç İşsizlik-Büyüme İlişkisi Üzerine Bir İnceleme”. *Amme İdaresi Dergisi* , 77-93.
- DAS, A. K. (1981). *Unemployment Of Educated Youth In Asia: A Comparative Analysis Of The Situation In Indian Bangladesh And The Philippines*. IIEP Occasional Papers No. 60.
- DEMİRCAN, E. (2013). *İşgücü Talep-Arz Analizi*. Diyarbakır: Karacadağ Kalkınma Ajansı, Şanlıurfa Teknoloji Geliştirme ve Eğitim Merkezi (ŞUTGEM).
- DİŞKAYA, M. (2016). *Lise Gençliği Değer Yargıları: Malatya Lisesi Örneği*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi: Elazığ.
- ERDOĞAN, N. (2012). “Sancılı Dil, Hadım Edilen Kendilik ve Aşınan Karakter: Beyaz Yakalı İşsizliğine Dair Notlar”. “*Boşuna mı okuduk?*” *Türkiye’de Beyaz Yakalı İşsizliği* Ed. T. Bora, A. Bora, Erdoğan, N, Bora, , A.Üstün, Ss:75-115. İstanbul: İletişim Yayınları.
- ERDOĞAN, N., BORA, T. , BORA, A., ÜSTÜN, İ. (Ed) (2012). “*Boşuna mı Okuduk?*”. *Türkiye’de Beyaz Yakalı İşsizliği*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- ESCOTET, M. A. (1998). *Wanted : A New Deal For The Universities*. Unesco The Courier, 24-26.
- FICHTER, J. (2001). *Sosyoloji Nedir?* Nilgün Çelebi Çev. Ankara: Atilla Yayınevi.
- FREEMAN, R. (1976). *The Over Educated Americans*. New York : Academic Press,
- GIDDENS, A. (2012). *Sosyoloji*. Hüseyin Özel Çev.İstanbul: Kırmızı Yayınları.
- GOFFMAN, E. (2014). *Damga: Örselenmiş Kimliğin İdare Edilişi Üzerine Notlar*. Levent Ünsaldı Çev. Ankara: Heretik Yayıncılık
- GORZ, ,A. (1980). *Ecology As Politics*. Boston: Sound And Press.
- GORZ, A. (2014). *Yaşadığımız Sefalet* Nilgün Tural Çev. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- GRUBLER, A. & NEMET, G. (2012). “Sources and Consequences of Knowledge Depreciation. Historical Case Studies of Energy Technology Innovation”, Chapter 24, *The Global Energy Assessment*. Grubler A.,Aguayo, F., Gallagher,K.S., Hekkert, M., Jiang, K., Mytelka, L., Neij, L., Nemet, G. & C. Wilson. Cambridge University Press: Cambridge, UK.
- GÜLER, M. A. (2014). “Çalışmanın Sonu Tartışmaları ve André Gorz Üzerine Bir Değerlendirme”. *VI. Sosyal İnsan Hakları Ulusal Sempozyumu*, Ss, 171-190, Eskişehir.

- GÜLLÜPINAR, F., ve GÖKALP, E. (2014). “ Neoliberal Zamanın Ruhu, Yaşam Boyu Öğrenme ve İstihdam İlişkileri: Yaşam Boyu Öğrenme Politikaları’nın Eleştirel Bir Analizi/Neoliberal Zeitgeist, Lifelong Learning and Employment Relations: A Critical Analysis of Lifelong Learning Policies”. *Mülkiye Dergisi*, 38(2): 67-92.
- GÜNGÖR, Erol(1993). *Değerler Psikolojisi Üzerine Araştırmalar*, İstanbul: Ötüken Yayınları.
- GÜRSEL, S. ve ULUSOY V. (1999). *Türkiye’de İşsizlik ve İstihdam*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları
- GÜZELSARI, S. (2003). “Neo-liberal Politikalar ve Yönetişim Modeli”. *Amme İdaresi Dergisi*, 2(36), 17-34.
- HANÇERLİOĞLU, O. (1993). *Felsefe Sözlüğü*. İstanbul: Remzi Kitabevi
- HODGSON, J. D. (1972). The Future of Work. *Review of Social Economy*, Special Issue: Reconstruction the Social Order and the World of Work, 30(2), 257-262.
- HORDOSY, R. (2014). “What Do We Know About What School Leavers And Graduates Are Doing?, Comparing Information Systems within Europe”, *Comparative Education*, 50(4), 448-473
- HUWS, U. (2006). “Ne İş Yapacağız: Bilgi-Temelli Ekonomide Mesleki Kimliklerin Yıkımı”, Çiğdem Çıdamlı, Ali Ergin Demirhan Çev. *MonthlyReview*, 2006:2. İstanbul: Kalkedon Yayınları.
- ILLICH, I. (2010). *İşsizlik Hakkı*. Deniz Keskin Çev. İstanbul: Yeni İnsan Yayınevi
- ILLICH, İ. (1973). *Deschooling Society*, Marion Boyars. New York: Harper&Row.
- İŞİĞİÇOK, Ö. (2014). *İstihdam ve işsizlik* (2. Baskı). Bursa: Dora Yayınları
- İSLAMOĞLU, E. (2014). “Sakarya’da İşsizliğin Nedenleri ve Sonuçları Üzerine Bir Araştırma”. *Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*. 3(2): 123-137.
- KANCA, O. C. (2012). Türkiye’de İşsizlik ve İktisadi Büyüme Arasındaki Nedenselliğin Ampirik Bir Analizi. 21(2): 1-18.
- KART, E. (2010). *Nitelikli İşgücünün Küresel Trajedisi: Tıbbi Tanıtım Temsilcileri Üzerine Bir Araştırma*. İstanbul: Kavim Yayıncılık
- KAYA, E. A. (2012). *Emek Süreçlerinde Dönüşüm ve Mühendis Emeği*. Elektronik baskı. Ankara: EMO Yayın.
- KEARNEY, M. -L. (1998). “Graduate Employment In A Changing Society: A Social Responsibility For Higher Education. An Overview”. A. H. Rønning, & M.-L.

- Kearney İç., *Graduate Prospects In A Changing Society* (s. 11-43). Belgium: Unesco Publishing
- KNABE, A., & RÄTZEL, S. (2011). Scarring or Scaring? The Psychological Impact of Past Unemployment and Future Unemployment Risk. *Economica*, 78(310), 283-293.
- KOSCHMANN, T. (2000). The Future of Work. *Journal of the Learning Sciences*, 9(4), 501-503.
- KULIK, L. (2001). The Impact of Gender and Marital Status on Attitudes and Responses to Unemployment. *Sociological Practice*, 3(1), 19-36
- KUMAŞ, İ. (2011). İşsizliğin Psiko-sosyal Boyutu ve Çalışma Yaşamına İlişkin Değerler Üzerindeki Etkileri. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi. İzmir.
- KURNAZ, I. (2015). “İşgücü Piyasasında Nitelik Uyumsuzluğu: Düşük Nitelikli İşlerde Yüksek Nitelikli İşgücü”. *Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 16. Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Kongresi Özel Sayısı, Ss. 83-121.
- LÓPEZ-ANDREU, M., & VERD, J. M. (2016). “Employment Instability and Economic Crisis in Spain: what are the elements that make a difference in the trajectories of younger adults?” *European Societies* , 18:4, 315-335.
- MAKAL, A. (2001). “Türkiye’de 1950-1965 Döneminde Tarım Kesiminde İşgücü ve Ücretli Emeğe İlişkin Gelişmeler”. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 56(03), 103-140.
- MANDEL, E. (2008). *Geç Kapitalizm*. Candan Badem Çev. İstanbul: Versus Yayınları.
- MANDEMAKERS, J., & Monden, C. (2013). Does the Effect of Job Loss on Psychological Distress Differ by Educational Level? *Work, Employment & Society*, 27(1), 73-93.
- MBEBEB, F. E. (2009). *Lost in School-to-Work Transition: Psychosocial Lost Experiences of Young Graduates in Cameroon*. *Unesco In Africa / Unesco En Afrique* (s. 47-60). Polykrome Dakar .
- MCCATHIE, A. ..., & SUKARSONO, A. .. (1998). “What do Students Want?” *Unesco the Courier*, 22-24.
- MERT, Y. Y. (2008). *Kapitalizm Bizden Ne İstiyor*. İstanbul: Siyah Beyaz Yayını
- NAVARO, D. (2014). *Kariyer ve Varoluş: Bir Benlik Eylemi*. Ankara: Elma Yayınevi.

- NUROL, B. (2014). "Bilgi Toplumunda Zanaat Fikri: Beyaz Yakalı Emegın Değersizleşmesi". *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*, 17(1): 75-129.
- OĞUZ, Ş. (2012). "Sınıf Mücadelesinde Özne Sorunu: Proleterya mı, Prekarya mı?" *Güvencesizleştirme: Süreç, Yanılgı, Olanak*. Ed. Özay Göztepe. Ss.128-250, Ankara: NotaBene Yayınları.
- ÖZDEMİR, B (2014). *Türkiye'de Neoliberal İstihdam Politikaları ve Beyaz Yakalı İşsizliği, Ankara'da Ataması Yapılmayan Öğretmenler Üzerine Bir Araştırma*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı, Ankara
- ÖZTÜRK, N. (2005). "İktisadi Kalkınmada Eğitimin Rolü". *Sosyoekonomi*, 1(1), Ss. 27-44
- POWER, C. N., & DONCKT, P. V. (1998). "Forward". A. H. Rønning, & M.-L. Kearney içinde, *Graduate Prospects in a Changing Society* (s. 9-10). Belgium: UNESCO Publishing.
- POZZOLI, D. (2006). *The Transition To Work For Italian Univerity Graduates: Determinants Of The Time To Obtain The First Job*. Milan: Catholic University, Mimeo.
- RONNING, A. H., & KEARNEY, M. L. (1998). *Graduate Prospects In A Changing Society*. Belgium: UNESCO Publishing
- SAVUL, G. (2012). "Standart Dışının Standartlaşması: Güvencesiz İstihdam". *Güvencesizleştirme: Süreç, Yanılgı, Olanak içinde ed. Özay Göztepe*. Ss. 117-142, Ankara: Nota Bene Yayınları
- SCHOMBURG, H., & TEICHLER, U. (2006). *Higher Education and Graduate Employment in Europe: Results from Graduates Surveys from Twelve Countries*. The Netherlands: Springer.
- SENNETT, R. (2002) *Karakter Aşınması:Yeni Kapitalizmde İşin Kişilik Üzerindeki Etkileri*. Barış Yıldırım Çev. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- SENNETT, R. (2009). *Yeni Kapitalizm Kültürü*. Aylin Onocak Çev. İstanbul: Ayrıntı Yayınları
- SIIVONEN, P., & BOURET, U. I. (2016). "Adult Graduates' Negotiations Of Age(İng) And Employability". *Journal of Education and Work* , 352–372.
- STANDING, G. (2015). *Prekarya: Yeni Tehlikeli Sınıf*. (2. Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları.

- STEWART, D. W. (2013). "Tracking the Careers of Graduates: A New Agenda for Graduate Schools". *The Magazine of Higher Learning* , 41-49 .
- STOREN, A. L., & JENSSEN, J. W. (2014). "Transition From Higher Education To Work: Are Master Graduates Increasingly Over-Educated For Their Jobs?" *Tertiary Education and Management* , 22/2: 134-148.
- SÜMER, N. SOLAK, .N., HARMA, M. (2013). *İşsiz Yaşam: İşsizliğin ve İş Güvencesizliğinin Birey ve Aile Üzerindeki Etkileri*. İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- ŞENTÜRK, İ. (2010) "Pierre Bourdieu'nun Neoliberalizm Eleştirisi Bağlamında Eğitim Yönetimini Yeniden Düşünmek". *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(2), 73-98
- TAYLOR, J. (1986). "The Employability of Graduates: Differences Between Universities". *Studies in Higher Education* , 17-27.
- TOKER GÖKÇE, A. (2014). "Atanamama Nedeniyle Farklı Bir Mesleğe Yönelen İşsiz Aday Öğretmenler Üzerine Bir Çalışma". *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2 (1): 191-208
- TÜRKÇE SÖZLÜK (2010). Akalın, Şükrü Haluk haz. (11. Baskı). Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları
- VARÇIN, R. (2004). *İstihdam ve İşgücü Piyasası Politikaları*. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- VATANSEVER, A. ve GEZİCİ YALÇIN, M. (2015). "Ne Ders Olsa Veririz ". *İç Akademisyenlerin Vasıfsız İşçiye Dönüşümü*. (3. Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları.
- WALLERSTEIN, I. (2005). *Dünya Sistemleri Analizi: Bir Giriş*. Ender Abaoğlu, Nuri Ersoy Çev. İstanbul: Aram Yayıncılık.
- YALÇIN, Ş. (Ed.) (2002). *Bilgi ve Değer*. Ankara: Vadi Yayınları
- YAVUZ, O. (2010). "Elazığ'da Yarım Kalmış Projelerin Sosyal Maliyeti". Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Bölümü, Elazığ
- YENAL, Ü. (2009). *Bilgi Toplumunun Tarihçesi*. *Tarih Okulu Dergisi*, (5), 123-144.
- YÜCEL Yel, Ş. (2014). *Neoliberalizm ve Küreselleşme Ekseninde Beyaz Yakalı Emelin Dönüşümü (Nazilli'de Özel Dershanelerde Çalışan Öğretmenler Üzerine Bir*

Araştırma). Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Bölümü, Aydın

- YÜCESAN-ÖZDEMİR, G. (2014). “Hırsız Zamanlar, İstilacı Mekanlar”: 21. yüzyılda Yeni İletişim Teknolojileri, İş ve İstihdam *VI. Sosyal İnsan Hakları Ulusal Sempozyumu*. Ss: 157-167. Eskişehir.
- YÜKSEL, İ. (2003). “İşsizliğin Psiko-Sosyal Sonuçlarının İncelenmesi (Ankara Örneği)”. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 4(2): 21-38
- ZAWADZKI, B., & LAZARFELD, P. (1935). The Psychological Consequences of Unemployment, *The Journal of Social Psychology*, 6(2): 224-251

İNTERNET KAYNAKLARI

- ESMER, Y. (2012). *Türkiye Değerler Atlası*. Dünya Değerler Araştırması Derneği. www.bahcesehir.edu.tr. Erişim Tarihi: 15/09/2015.
- ILO (2016). “Key Indicators of the Labour Market Ninth Edition” . https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---stat/documents/publication/wcms_498929.pdf. Erişim Tarihi: 27.07.2018.
- OECD (2016). “OECD Factbook 2015-2016: Economic, Environmental and Social Statistics” <https://www.oecd-ilibrary.org/docserver/factbook-2015-en.pdf?expires=1532754828&id=id&accname=guest&checksum=2CF658FFEA320DD3930F187F39F60C7B> Erişim tarihi: 28.07.2018.
- TBMM (1982). “Türkiye Cumhuriyeti Anayasası” <http://www.tbmm.gov.tr/anayasa/anayasa82.htm> Erişim tarihi: 15.06.2018
- PATON, G. (9 Mart, 2010). “University Targets Have Devalued Degrees” <http://www.telegraph.co.uk/education/educationnews/7399488/University-targets-have-devalued-degrees.html>, Erişim tarihi: 15.11.2016
- EUROPEAN COMMISSION. (2011, December 20). “Communication From The Commission To The European Parliament, The Council, The European Economic And Social Committee And The Committee Of The Regions Youth Opportunities Initiative”.

<http://ec.europa.eu/social/BlobServlet?docId=7276&langId=en> Erişim tarihi : Ocak 19, 2018.

MANYİKA, J. ve SNEADER, K. (2018 Haziran) “AI, Automation, and the Future of Work: Ten Things to Solve for” <https://www.mckinsey.com/featured-insights/future-of-organizations-and-work/ai-automation-and-the-future-of-work-ten-things-to-solve-for/> Erişim Tarihi: 15.07.2018

MİLLİYET (24.11.2014). “Gündem: Atanamayan Öğretmen Sayısı” <http://www.milliyet.com.tr/atanamayan-ogretmen-sayisi--gundem-1973942/> Erişim Tarihi: 20.11.2015

EUROPEAN COMMISSION. (2016, Şubat 29). “A European Response to the Challenges Facing Young People in the EU Today”. https://ec.europa.eu/commission/commissioners/2014-2019/navracsics/announcements/european-response-challenges-facing-young-people-eu-today_en Erişim tarihi: Ocak 28, 2018.

OSYM (2015).www.osym.gov.tr.Erişim tarihi: 10.12.2017.

SUDAN, R. ve YADUNATH, D. (2015). “ Are We Heading towards a Jobless Future?” <https://blogs.worldbank.org/ic4d/are-we-heading-towards-jobless-future> Erişim tarihi: 29.07.2018

EKLER

Ek 1. Orijinallik Raporu

ÖZGEÇMİŞ

Muharrem ASLAN

Eğitim

Lisans: 2001-2006 Fırat Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü,
Elazığ

Lise: 2005-2009 Şanlıurfa Viranşehir İmam Hatip Lisesi

İş

2007-2011 Sosyal Hizmetler Çocuk Esirgeme Kurumu, Siirt

2011-.... Araştırma Görevlisi, Mardin Artuklu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi
Sosyoloji Bölümü

Kişisel Bilgiler

Doğum Yeri/Yılı: 05.01.1981-Viranşehir

Cinsiyet: Erkek

Yabancı Dil: İngilizce